

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ДЕРЖАВНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА
ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ ІНСТИТУТУ КОРМІВ ТА СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ПОДІЛЛЯ НААН УКРАЇНИ

М. К. Пархоμεць, О. Р. Олійник

*До 50-річчя Тернопільського
національного економічного університету*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК

Монографія

*За редакцією доктора економічних наук,
професора М. К. Пархоμця*

Тернопіль
ТНЕУ
2013

УДК 664.121:332.155:631.11

ББК 65.9 (4Укр) 325.1

П-18

Рекомендовано до друку

Вченою радою Тернопільського національного економічного
університету (протокол № 4 від 29.12.2011 р.)

Науково-технічною радою Тернопільської державної
сільськогосподарської станції ІКСГП НААН України
(протокол № 5 від 05.09.2012 р.)

Рецензенти:

П. С. Березівський, доктор економічних наук, професор
(Львівський національний аграрний університет)

С. Л. Дусановський, доктор економічних наук, професор
(Тернопільський національний економічний університет)

О. А. Заїнчковський, доктор економічних наук, професор
(Національний університет харчових технологій, м.Київ)

Пархоμεць М. К.

П 18

Організаційно-економічні засади підвищення ефективності функціонування
цукробурякового підкомплексу АПК. : моногр. / М. К. Пархоμεць, О. Р. Олійник. —
Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 260с.

ISBN 978-966-654-294-9

У монографії розглянуто організаційно-економічні засади підвищення
ефективності цукробурякового підкомплексу, визначено методологічний
інструментарій його аналізу.

Запропоновано інтегральний індекс продуктивності буряківництва, що дає
змогу комплексно оцінити галузь у районах Тернопільської області (високий,
середній та низький рівень продуктивності).

Рекомендовано створення регіонального цукробурякового кластера і
проведено оптимізацію його сировинної зони. Регулювання взаємовідносин
партнерів в межах кластерної інтеграції запропоновано здійснювати на основі
укладання контракту.

Для працівників органів державного регулювання, керівників і спеціалістів
АПК усіх рівнів управління, науковців, викладачів, аспірантів, магістрів та студентів
економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 664.121:332.155:631.11

ББК 65.9 (4Укр) 325.1

ISBN 978-966-654-294-9

© М. К. Пархоμεць, О. Р. Олійник, 2013

© ТНЕУ, 2013

© Вектор, 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ ТА ЦУКРУ	7
1.1. Наукові організаційно-економічні засади ефективного функціонування цукробурякового підкомплексу	7
1.2. Методологічний інструментарій аналізу ефективності виробництва цукрових буряків та цукру.....	30
1.3. Передовий світовий досвід цукробурякового виробництва та його використання в Україні.....	55
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК.....	84
2.1. Тенденції розвитку буряківництва у різних формах господарювання.....	84
2.2. Аналіз економічних взаємовідносин партнерів цукробурякового підкомплексу	109
2.3. Аналіз діяльності цукрових заводів Тернопільської області.....	119
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК.....	130
3.1. Оптимізація організаційно-виробничої структури підприємств цукробурякового підкомплексу.....	130
3.2. Удосконалення міжгалузевих економічних відносин у сфері виробництва і переробки цукрових буряків.....	154
3.3. Державне і ринкове регулювання ефективності підприємств цукробурякового підкомплексу.....	172
ВИСНОВКИ	202
ДОДАТКИ	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	236

ВСТУП

Діяльність складових цукробурякового підкомплексу (ЦБПК) в умовах України відбувається зі значними перебоями. Неефективне функціонування аналізованої галузі, низька урожайність цукрових буряків, зменшення їх посівної площі й обсягів виробництва призвели до суттєвого скорочення трудових ресурсів, занепаду буряківництва у сприятливих природно-кліматичних умовах, збільшення імпорту цукру.

Усе це зумовило погіршення економіки виробництва цукру на більшості цукрових заводів України, зокрема у Тернопільській області, де ця галузь розвивалася інтенсивним шляхом. Маючи великий кадровий, технічний і технологічний потенціал, ЦБПК, діяльність якого раніше забезпечувала сільськогосподарським підприємствам найбільше грошових надходжень і прибутків з гектара зібраної площі, сприяла зміцненню кормової бази для тваринництва, забезпечувала утримання соціальної інфраструктури, опинився у затяжній системній кризі.

Теоретичні та практичні аспекти розвитку як складових ЦБПК, так і АПК загалом розглянуті у фахових виданнях В. Г. Андрійчука, В. І. Бойка, П. П. Борщевського, О. М. Варченко, С. Л. Дусановського, О. С. Зайця, М. Ю. Коденської, В. М. Нелепа, В. Г. Поплавського, П. Т. Саблука, В. Д. Слюсара, А. В. Фурси, І. Г. Яремчука та інших провідних учених. У їхніх наукових працях висвітлено основні положення функціонування складових цукробурякового підкомплексу, запропоновано шляхи перспективного розвитку їх економіки.

Дослідження показали, що практична діяльність підприємств ЦБПК потребує всебічного аналізу та наукового обґрунтування організаційно-економічних засад ефективного розвитку інтегрованого виробництва, зокрема: прибуткового вирощування цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах; створення надійної сировинної зони та покращення умов заготівлі, транспортування і зберігання цукрової сировини; підвищення ефективності переробки цукрових буряків; удосконалення системи економічних взаємовідносин виробників та переробних підприємств аналізованого підкомплексу; подальшого розвитку державного й ринкового регулювання ефективності його підприємств.

Наведені вище та низка інших ключових питань економіки ЦБПК окреслили коло завдань, вирішення яких є актуальним для підвищення економічної ефективності підприємств досліджуваної галузі як в конкретному регіоні, так і в країні загалом, й обумовили вибір теми проведеного дослідження.

Метою нашої монографії є обґрунтування організаційно-економічних засад становлення й ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу Тернопільської області в сучасних умовах.

У монографії належна увага приділена вирішенню комплексу завдань, головними з яких є: опрацювання та систематизація теоретико-методологічних підходів щодо формування і ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу; обґрунтування показників ефективності діяльності підприємств регіонального цукробурякового виробництва, виявлення основних тенденцій, факторів і закономірностей у формуванні показників ефективного розвитку його складових; оцінювання сучасного стану буряковиробництва за інтегральним індексом продуктивності галузі у підприємствах районів досліджуваного регіону; аналіз та розробка пропозицій щодо вдосконалення механізму економічних відносин між партнерами цукробурякового підкомплексу; удосконалення механізму функціонування контрактної інтеграції для ефективного регулювання взаємовідносин між цукровими заводами та бурякосійними господарствами; формування стратегії розвитку цукробурякового виробництва у напрямку забезпечення підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств підкомплексу; розробка пропозицій щодо вдосконалення регулювання виробничої діяльності підприємств цукробурякового підкомплексу в умовах ринкових відносин і СОТ.

Теоретико-методологічною основою дослідження став діалектичний метод пізнання економічних процесів. Під час написання монографії використано системний підхід до вивчення економічних явищ, а також сукупність таких методів дослідження, як: економіко-статистичний, монографічний, абстрактно-логічний, порівняльний і балансовий, економіко-математичний та інші.

Інформаційною базою стали законодавчі та нормативні акти Верховної Ради й Уряду України, офіційні матеріали Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики, річні звіти і матеріали первинного й бухгалтерського обліку виробників

цукрових буряків та цукрових заводів, зведені дані статистичної звітності районів Тернопільської області, наукові літературні та інші джерела.

У монографії проведено комплексне дослідження організаційно-економічних засад становлення, розвитку й ефективного функціонування сільськогосподарських виробників цукрових буряків і підприємств їх переробки, удосконалено механізм міжгалузевих відносин та державного регулювання ефективності підприємств цукробурякового підкомплексу, зокрема: запропоновано методичний підхід до проведення оцінювання ефективного розвитку буряківництва, який передбачає використання інтегрального індексу за коефіцієнтом продуктивності галузі (високий, середній, низький) на рівні адміністративних районів, що дає змогу повніше використати наявні резерви, збільшити обсяги виробництва продукції, поліпшити економічні показники та суттєво зменшити втрати сировини і цукру; удосконалено механізм економічних відносин у цукробуряковому підкомплексі за рахунок зменшення витрат на виробництво цукрових буряків, їх переробку та реалізацію цукру й іншої продукції для об'єктивного розподілу кінцевого продукту серед учасників інтеграційного процесу відповідно до вкладу кожного; розвинуто умови контрактної інтеграції шляхом запровадження додаткових контрактних умов і параметрів регулювання взаємовідносин цукрових заводів та бурякосійних господарств, який спрямований на формування надійної сировинної бази, гарантованого виробництва, поставки та переробки цукрових буряків для виробництва цукру; уточнено напрямки регулювання виробничої діяльності підприємств цукробурякового підкомплексу, якими визначено механізм збалансування попиту та пропозиції за рахунок квотування виробництва й реалізації цукру, що дасть можливість забезпечити необхідний обсяг поставок цукру на внутрішній ринок, підтримувати оптимальну ціну без значних інтервенційних витрат та ін.

Таким чином, видання буде корисним усім, хто цікавиться організаційно-економічними засадами підвищення економічної ефективності функціонування складових цукробурякового підкомплексу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ ТА ЦУКРУ

1.1. Наукові організаційно-економічні засади ефективного функціонування цукробурякового підкомплексу

Подальший розвиток та ефективне функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу як Тернопільської області, так і України загалом, залежить від обґрунтування організаційно-економічних засад їх розвитку, створення належної законодавчо-правової і нормативної бази стосовно запровадження однакових умов для забезпечення необхідними матеріально-технічними ресурсами підприємств усіх форм господарювання; застосування бурякосійними господарствами ефективної системи заготівлі та транспортування цукрового буряку на переробні підприємства з метою мінімізації втрат сировини; створення сприятливих умов для зміцнення та вдосконалення агропромислової інтеграції (АПІ); розвитку інноваційної виробничої інфраструктури та підтримки соціальної сфери; здійснення ефективної та гнучкої фінансово-кредитної і податкової політики; захисту і підтримки вітчизняних товаровиробників тощо.

Перспективним напрямом розвитку та вдосконалення регіонального цукробурякового підкомплексу є зміцнення його виробничо-територіальної єдності, створення дієвих агропромислових формувань (асоціації, корпорації тощо) шляхом розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції. Це дасть змогу об'єднати економічні мотивації й інтереси партнерів задля досягнення спільної мети: задоволення споживчого попиту на цукор (кондитерські вироби тощо) завдяки збільшенню обсягів виробництва цукрових буряків; здійснення їх високоякісної переробки на цукрових заводах і, як результат, отримання та справедливий розподіл прибутку для відтворення ефективного виробництва.

Обґрунтування суті поняття «ефективність», правильне формулювання цієї категорії мають важливе значення для розробки теоретично обґрунтованої методики визначення її рівня, що дасть змогу використовувати цю методику на практиці.

Зазначимо, що в сучасній економічній літературі відображені різні підходи до трактування економічної ефективності процесу виробництва в цілому та аграрного зокрема.

Деякі вчені [35, 42, 81, 151] зводять економічну ефективність відтворення до оцінювання затрат і результатів у сфері матеріального виробництва, аргументуючи це тим, що матеріальне виробництво відіграє визначальну роль у формуванні ефективності.

Водночас інсує і протилежна точка зору, згідно з якою роль матеріального виробництва у формуванні ефективності незначна і визначається фондом споживання як складовою частиною національного доходу з додаванням до неї нематеріальних послуг [238].

Більшість економістів схиляються до думки про те, що в ході дослідження ефективності відтворення треба брати до уваги як ефективність цього процесу загалом, так і окремих його етапів [2, 17, 49, 67, 85, 96, 138, 206, 212, 215].

Враховуючи вищезазначене необхідно чітко відокремлювати поняття ефективності матеріального виробництва і відтворення. Зазначимо, що результативність суспільного відтворення залежить від підвищення ефективності не лише процесу створення продуктів як основної стадії відтворення, а й від розподілу, обміну та споживання, тобто усіх стадій відтворення.

В економічній літературі [2, 17, 24, 49, 55, 81, 96, 117, 215] існують думки щодо доцільності розгляду економічної ефективності відтворювального процесу як взаємодії та взаємообумовленості всіх стадій відтворення, позаяк вивчення кожної з них відокремлено ускладнює визначення економічної ефективності відтворення в загальному.

Вивчаючи питання зіставності ефективності безпосередньо виробництва та суспільного відтворення, ми погоджуємось із

висновком академіка І. І. Лукінова про необхідність їх розмежування, «оскільки цим видам ефективності властиві як спільні риси, так і відмінності» [98, с. 17].

Спільність виробництва і відтворення полягає у тому, що останнє, за своєю суттю, є постійно поновлюваним процесом виробництва.

Відмінність же між ними, яка й породжує специфіку ефективності відтворення, обумовлена включенням виробництва в процес відтворення лише як певної його частини, вихідної, найважливішої, але все-таки частини.

Водночас комплексне вивчення загальноекономічної ефективності суспільного відтворення передбачає проведення досліджень результативності виробництва, розподілу, обміну та споживання як окремих фаз відтворення, так і визначення їх впливу на ефективність матеріального виробництва.

У дослідженні ефективності суспільного відтворення необхідно розглядати кожен із його фаз, однак ключову роль у її формуванні відіграє ефективність виробництва, оскільки саме результативність цієї початкової й основної фази відтворення є вирішальною.

Економічна ефективність виробництва має синтезуюче значення в системі економічних категорій. Вона, як вважають відомі вчені-економісти В. Г. Андрійчук [3, с. 397–398], П. П. Руснак [167, с. 210–211], є складною узагальнюючою економічною категорією, в якій відображена дія об'єктивних економічних законів і виявляється одна з найважливіших сторін суспільного виробництва – результативність, визначається кінцевий результат залежно від застосування всіх виробничих ресурсів, порівнюються одержані результати і витрати виробничих ресурсів.

Категорія ефективності, як зазначає професор В. А. Павчак, це виробничі відносини з приводу економії сукупної (живої й уречевленої) праці у досягненні найповнішого задоволення суспільних потреб [137, с. 138].

Вивчаючи ефективність виробництва, не варто прирівнювати її до категорії «економічна ефективність». Зміст ефективності

ширший і глибший, оскільки він, поряд із економічним походженням, має ще й соціальні аспекти.

Ми погоджуємося з думкою професора О. А. Бугуцького стосовно того, що термін «економічна ефективність» визначає лише економічні результати і показники, а загальне поняття «ефективність» охоплює ще й «соціальні результати ефективності виробництва і технологічну ефективність» [20, с. 8].

Такої ж точки зору дотримуються вчені-економісти С. Л. Дусановський [49, с. 88] та В. Г. Поплавський [152, с. 181], вони вважають, що ефективність – це категорія комплексна і поділяють її на виробничо-економічну та соціально-економічну.

Виробничо-економічна ефективність, як свідчать фахові джерела [215, с. 58], передбачає ефективність функціонування продуктивних сил, матеріально-технічної бази, рівень використання виробничих ресурсів і мінімізацію витрат на одержання відповідного результату.

Соціально-економічна ефективність відображає результативність виробництва загалом і є свідченням рівня відповідності вибраного курсу дій цілям підприємства [215, с. 59].

Опрацювання економічної літератури [3, 49, 96, 138, 201, 206, 215] підтвердило доцільність розгляду категорії «економічна ефективність» у тісному взаємозв'язку з результативністю соціального розвитку. Ми поділяємо точку зору П. П. Руснака, М. М. Рудого, А. А. Чалого та інших науковців стосовно того, що будь-які заходи, спрямовані на підвищення економічної ефективності виробництва, необхідно оцінювати не лише з економічних позицій, а й з урахуванням соціального результату (покращення умов праці, соціально-культурного обслуговування, збільшення заробітної плати тощо). При цьому велике значення має збереження навколишнього середовища, дотримання рівноваги в природі [167, с. 212–213].

У фаховій літературі поряд із поняттям «ефективність» часто вживають термін «ефект». Однак не варто їх ототожнювати. Відомо, що кінцевою метою витрат грошових і матеріально-технічних засобів у процесі виробництва є забезпечення

конкретного економічного ефекту, проте він ще не дає уявлення про те, наскільки виправдані ті чи інші витрати, чи конкурентоспроможне те або інше господарство [49, с. 96].

Економісти І. Я. Петренко, П. І. Чужинів, стверджують, що «у формі ефекту будь-якого процесу виробництва виступає кінцевий результат, який включає сукупний матеріальний результат функціонування засобів виробництва, робочої сили та трудових ресурсів» [145, с. 235].

Отриманий ефект не може дати відповіді на запитання про доцільність здійснення тієї чи іншої господарської операції, її вигідність, а також не показує затрат на її проведення. Практика господарювання доводить, що з рівними витратами можна отримати різний ефект, так само як і одного й того ж результату можна досягти за різних витрат.

Порівняно із економічним ефектом, економічна ефективність виробництва сприяє вирішенню цілої низки завдань: ефективного використання основних виробничих фондів, капіталовкладень, розміщення продуктивних сил тощо. Тому саме вона демонструє ціну досягнення конкретного ефекту.

Економічна ефективність, як доводять деякі економісти [49, 79, 141, 168, 201, 215], відображає кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, віддачу сукупних вкладень.

На основі опрацьованої літератури загальне визначення економічної ефективності можна сформулювати як досягнення в інтересах виробника найбільших результатів за найменших затрат.

Розглядаючи сільське господарство, а конкретно рослинництво, деякі науковці [1, 3, 49, 120, 139, 141, 210, 215] вважають, що економічна ефективність – це одержання максимального обсягу продукції з кожного гектара землі при найменших витратах засобів і праці, а підвищення ефективності виробництва означає збільшення продукції і доходу на кожную одиницю витрат і застосовуваних ресурсів [215, с. 60].

Досліджуючи поняття зростання економічної ефективності в сфері сільського господарства, професор В. М. Нелеп вказує на певні

його відмінності порівняно з іншими галузями матеріального виробництва. Вони полягають у тому, що використання трудових і матеріально-технічних ресурсів, усіх технологічних та організаційних досягнень у сільському господарстві виявляються не безпосередньо, а через застосування головного засобу виробництва сільського господарства – землі. Тому ефективніше використання землі, підвищення її родючості є початковим етапом зростання економічної ефективності сільського господарства. Остання, як зазначає В. М. Нелеп, виявляється у всебічному використанні всіх факторів виробництва – земельних і трудових ресурсів, матеріально-технічних засобів тощо [122, с. 15].

За часів планової економіки та державної власності на засоби виробництва, як свідчить фахова література [19, с. 23; 20, с. 21; 21, с. 187; 49, с. 22; 108, с. 26], рівень економічної ефективності визначали заздалегідь централізовано, керуючись тими нормативами, що планувалися згори.

На нашу думку, за умов ринкової економіки, існування різних форм власності на засоби виробництва та інтеграції економіки країни в світову економічну систему, на ефективність виробництва впливають не лише результати господарської діяльності. Доволі важливим є проведення правильної маркетингової політики, збалансований підбір кадрів, вплив зовнішніх факторів (загальнополітична ситуація, світові фінансові кризи, цінова та кредитна політика тощо).

Значний вклад у вирішення питання ефективності сільського господарства зробили вчені: В. Г. Андрійчук [2, с. 47; 3, с. 397–400], П. П. Борщевський [17, с. 125], О. А. Бугуцький [19, с. 8–9; 20, с. 10–11], В. Ф. Горянський [43, с. 41], С. Л. Дусановський [49, с. 112], С. І. Дорогунцов [163, с. 221], Р. А. Іванух [67, с. 49], М. Ю. Коденська [80, с. 8; 81, с. 58], П. А. Лайко [94, с. 112], І. І. Лукінов [98, с. 8], С. В. Мочерний [117, с. 46; 118, с. 51], В. М. Нелеп [122, с. 15], В. А. Павчак [137, с. 212], П. Т. Саблук [168, с. 474; 170, с. 5], О. М. Шпичак [222, с. 6; 224, с. 48; 227, с. 6], В. В. Юрчишин [233, с. 182] та багато інших [5, 7, 24, 55, 138, 192, 215, 234]. Зміст поняття «економічна ефективність» розглядається працях цих

науковців крізь призму результатів виробничої діяльності, аналіз яких показує наскільки певне виробництво чи технологія економічно виправдовує себе.

Вперше питання ефективності виробництва широко постало в той період, коли почали реалізовуватися великі інвестиційні проекти, спрямовані на розвиток народного господарства, і виникла необхідність вибору їх найефективнішого спрямування. Відразу були встановлені найважливіші категорії та шляхи підвищення ефективності: зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції, оптимальне використання виробничих фондів та ін.

Розглядаючи економічну ефективність як відносну величину, що відображає розмір отриманого економічного ефекту в розрахунку на одиницю витрат живої й уречевленої праці, професор П. П. Борщевський зазначає: «суть ефективності виробництва полягає у досягненні найбільших результатів при найменших затратах». А проблема підвищення економічної ефективності – «в тому, щоб на кожен одиницю затрат ... досягти суттєвого збільшення обсягу виробництва» [17, с. 29].

Функціонально це виражається так:

$$F(E) = \max R / \min Z, \quad 1.1$$

де E – економічна ефективність;

R – економічний ефект;

Z – сукупні затрати виробництва.

З цієї формули видно, що підвищення ефективності виробництва відбуватиметься тоді, коли величина економічного ефекту зростатиме більшими темпами порівняно із сукупними затратами.

Провідні економісти [2, 9, 17, 20, 49, 79, 96] зазначають, що чим більше буде отримано продукції і вищої якості за інших рівних умов та затрат, тим вищою буде ефективність виробництва.

Опрацювання вищенаведених літературних джерел дає підстави вважати, що ефективність економіки характеризується, насамперед, співвідношенням результатів виробництва і затрат на нього. А тому підвищення ефективності – це отримання більших

результатів за незмінних затрат ресурсів або тих же результатів за менших затрат. Тобто суть ефективності полягає у тому, щоб з мінімальними затратами і максимальним прибутком досягти виробничої мети.

Головними передумовами підвищення ефективності виробництва, як свідчить фахова література [2, 8, 17, 24, 35, 49, 173, 215], є зростання продуктивності праці, підвищення фондівіддачі, зниження матеріаломісткості та собівартості продукції. Економічна ефективність сучасного виробництва залежить від раціонального використання наявних ресурсів, зокрема: економії сировини, енергії, матеріалів тощо.

Підвищення ефективності виробництва виявляється у співвідношенні одержаних результатів до затрат сукупної праці. Причому результативність використання сукупної праці є якісною характеристикою ефективності [17, 19, 49, 167, 169, 215].

Загалом визначення ефективності виробництва на основі порівняння результатів (ефекту) і затрат (ресурсів) найпоширеніше в економічній літературі. Так, наприклад, професор В. Г. Андрійчук вважає, що ефективність – це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами та витраченими на їх досягнення ресурсами, до того ж останні можуть бути представлені або в певному обсязі (використані ресурси), або за їх первісною (переоціненою) вартістю [3, с. 397–398].

Враховуючи специфіку аграрного виробництва, В. Г. Андрійчук пропонує розрізняти наступні види ефективності: технологічну, економічну та соціальну.

Технологічна ефективність – це результат взаємодії факторів виробництва, що характеризує досягнуту продуктивність живих організмів, які використовуються у сільському господарстві як засоби виробництва. У рослинництві її показниками є урожайність культур з одиниці посівної площі та основні параметри якості рослинницької продукції [3, с. 398]. Щодо цукрових буряків, то якість характеризує вміст цукру, який визначають шляхом

множення урожайності цієї культури з одного гектара на відсоток вмісту цукру в буряках (коефіцієнт) [3, с. 398].

Економічна ефективність – це таке співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва. При цьому, як стверджує професор В. Г. Андрійчук, можливі три варіанти співвідношення: 1) ресурси і результати, виражені у вартісній формі; 2) ресурси – у вартісній, а результати – у натуральній формі; 3) ресурси – у натуральній, а результати – у вартісній формі [3, с. 399].

Соціальна ефективність – це поняття, що відображає поліпшення соціальних умов життя людей (покращення умов праці і побуту, зовнішнього довкілля, підвищення рівня зайнятості і безпеки життя людей, скорочення тривалості робочого тижня без зменшення заробітної плати, ліквідація важкої фізичної праці тощо). Соціальна ефективність є похідною від економічної [3, с. 401].

Зазначимо, що особливо актуальною є проблема економічної ефективності в сучасних умовах господарювання, коли економіка АПК перебуває у затяжній кризі.

По-перше, в процесі формування ринкової економіки та зростання обсягів виробництва відносно зменшуються можливості розширеного виробництва за рахунок залучення додаткової робочої сили, збільшення парку машин, освоєння нових земельних площ тощо. Все це підсилює значення фактора використання уже накопичених (наявних) ресурсів.

По-друге, в умовах ускладнення структури суспільного виробництва, підвищення фондоозброєності працівників зростає значення різноманітних засобів виробництва поряд із робочою силою. У таких умовах окремі показники ефективності (зростання виробітку і фондівіддачі) стають недостатніми, а тому виникає потреба визначати ефективність використання усього обсягу виробничих ресурсів.

По-третє, для економіки розвинутих країн характерні збалансованість галузей і достатньо налагоджений механізм взаємозв'язку між державою, підприємствами і працівниками.

Ми погоджуємось із висновками професорів П. П. Борщевського [17, с. 112], С. Л. Дусановського [49, с. 101] та В. А. Павчака [137, с. 86], які вважають, що у загальноекономічному плані категорія ефективності більш широка, оскільки вона охоплює всі фази відтворення матеріальних благ (виробництво, розподіл, обмін, споживання), а також невиробничу сферу, зовнішньоекономічні відносини, природокористування і збереження навколишнього середовища.

Таким чином, поняття «економічна ефективність» є складним і багатогранним, а отже, використання лише одного або кількох показників не завжди дає можливість оцінити ефективність повною мірою, встановити тенденції та напрямки її розвитку. Тому особливої уваги та актуальності набуває вирішення проблеми правильного вибору критерію та показників ефективності виробництва.

Сьогодні це питання найбільш дискусійне. Провідні вчені-економісти не мають єдиної думки щодо суті економічної природи і функціонального призначення критерію.

Скільки повинно бути критеріїв – один чи більше, кількома показниками він має бути доповнений – одним показником чи їх системою?

Одні економісти вважають, що необхідно використовувати один критерій, який треба доповнювати системою показників [21, 104]. Деякі вчені стверджують, що економічна ефективність має визначатися одним критерієм і одним показником [2, 49]. Інші – системою критеріїв у показниках [120, 137, 162, 215].

Критерій ефективності, зазначає професор М. Й. Хорунжий, це економічна категорія, що специфічна для певного способу виробництва, технології, вибір якого не може бути довільним. Зі зміною основного економічного закону певного способу виробництва змінюється і критерій ефективності [215, с. 58]. Він має об'єктивний характер, тобто існує незалежно від волі й

бажання людей. Виводити його необхідно із сутності економічної ефективності.

Професор І. І. Лукінов вважає, що критерій має виконувати роль «практичного орієнтира» для підвищення ефективності виробництва. Він є «сукупністю існуючих властивостей і відносин, корінних якісних ознак і взаємозв'язків виробничого процесу, які об'єктивно виокремлюють при оцінюванні економічної діяльності...» [98, с. 14].

Критерій, на думку О. А. Бугуцького [20, с. 9], це основний принцип оцінювання ефективності, її якісного боку. Показники ж відображають ефективність з кількісного боку. На противагу їм критерій повною мірою розкриває суть предмета досліджень. Використовуючи ж тільки показники, можна дослідити лише одну або кілька його сторін. Кожен показник висвітлює суть явища більшою чи меншою мірою, не даючи йому повної характеристики. Проте недопустимо розділяти критерій і показники, оскільки ядро критерію ефективності полягає у нерозривній єдності кількісної й якісної ознак.

Критерій і показники співвідносяться як загальне і часткове. До того ж можливі різні варіанти їх поєднання: за якісного критерію оцінювання використовуються кількісні показники або ж кількісний критерій оцінювання, обмежений якісними показниками.

Вони мають об'єктивно відображати якісне оцінювання процесу, а також повинні піддаватися кількісному вимірюванню.

Ми вважаємо, що критерій необхідно розглядати як головну ознаку, котра дає змогу вибрати найкращий для конкретних умов варіант вирішення поставленого завдання. У розподілі економічної ефективності на народногосподарську, галузеву та госпрозрахункову, як вважають деякі вчені [21, с. 19; 137, с. 28], загальним критерієм економічної ефективності є ступінь задоволення суспільних затрат. Іншими словами, це – найбільш можлива економія живої й уречевленої праці, що використовується для збільшення виробництва матеріальних благ.

Критерій ефективності виробництва впливає із самої суті процесу виробництва. В умовах ринкової економіки метою виробництва є отримання максимального прибутку в інтересах власників засобів виробництва і працюючих. Підвищення ефективності виробництва означає, що на кожен одиницю витрат і використаних ресурсів потрібно отримати більше продукції і прибутку, а це має вирішальне значення як для всього народного господарства, так і для кожного підприємства зокрема.

По-перше, чим менше праці, ресурсів використовується на одиницю продукції, тим більше можна отримати продукції за тих же засобів виробництва, а тому ця продукція буде дешевшою. При цьому зростання ефективності сприяє збільшенню обсягів виробництва продукції і повному задоволенню потреб населення.

По-друге, підвищення ефективності виробництва дає великий економічний ефект.

По-третє, рівень ефективності агропромислового виробництва тісно пов'язаний із роздрібними цінами на продукти харчування і товари широкого вжитку, виготовлені з сільськогосподарської сировини. Отже, зменшення затрат і зростання ефективності виробництва створюють економічні передумови для наступного зменшення роздрібних цін.

По-четверте, підвищення ефективності виробництва має важливе значення для прискорення темпів розширеного відтворення, зростання оплати праці, поліпшення соціальних і культурно-побутових умов тощо.

Вивчення теоретичних аспектів економічної ефективності у сучасній світовій літературі [3, с. 397–399; 9, с. 218–225; 100, с. 38–40; 138, с. 40–45; 215, с. 57–61] показало, що ця категорія трактується в основному як взаємозалежність «затрати – випуск». Так, наприклад, відомі зарубіжні економісти К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю, характеризують її як «зв'язок між кількістю одиниць ресурсів, що використовуються у процесі виробництва, і отриманням в результаті певної кількості певного споживчого продукту. Більша кількість продукції, отриманої від цього обсягу затрат, означає підвищення ефективності. Менший обсяг продукції

від певної кількості використаних затрат вказує на зменшення ефективності» [102, с. 38]. На їхню думку, умовами ефективності є повна зайнятість і повний обсяг виробництва. При цьому під повним обсягом виробництва розуміють використання усіх придатних для цього ресурсів, а повна зайнятість означає, що економіка має забезпечити зайнятість усіх, хто бажає і може працювати.

Такої ж точки зору дотримуються й вчені В. Г. Андрійчук, П. П. Борщевський, С. В. Мочерний, М. Й. Хорунжий, вони вважають, що високий рівень ефективності досягається у тому випадку, коли наявні ресурси розподіляються таким чином, щоб отримати максимально чистий вигравш від їх використання.

Ми вважаємо, що доцільність виробництва визначається зіставленням результатів із витратами, особливо у випадку співвідношення результатів і праці (живої та уречевленої).

Ефективність сільськогосподарського виробництва – це складна економічна категорія [3, 17, 79, 100, 138, 215]. У ній віддзеркалюється одна з важливих сторін суспільного виробництва – результативність. Вона показує віддачу сукупних вкладень або кінцевий, корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці. У сільському господарстві це – отримання максимальної кількості продукції з розрахунку на одиницю земельної площі або на голову тварини за найнижчих затрат живої і уречевленої праці.

Зазначимо, що ефективність виробництва може розглядатися на рівні всієї національної економіки, окремих галузей, групи підприємств (інтегрованого виробництва), окремого підприємства. Основний зміст її у всіх випадках один і той самий: ця категорія характеризується зіставленням результатів виробничо-господарської діяльності з використаними для неї ресурсами або виробничими затратами.

Отже, у визначенні економічної ефективності очевидно простежується подвійний аспект: її визначають або стосовно використовуваних у господарській системі ресурсів, або ж щодо виробничих затрат. Затрати – це вираз ресурсів, використаних для

конкретного виробництва у конкретний період. Варто зазначити, що не всі ресурси, які використовуються одночасно, витрачаються на виробництво. Наприклад, основні фонди переносять у затрати лише частину своєї вартості, водночас оборотні фонди можуть бути повністю використаними тощо. Ресурси, що мають вартісний вираз, як правило, пов'язані із сумою затрат, показником швидкості обороту тощо. Проте не всі вони мають чітке вартісне вираження (працівники виробництва, сільськогосподарські угіддя), їх вартість не бере участі в процесі обороту під час виробничо-господарської діяльності. А тому визначити середнє число оборотів усіх ресурсів і встановити модуль перерахунку ресурсів у затрати (і навпаки) в сучасних умовах практично неможливо.

У зв'язку з цим визначення економічної ефективності виробництва має два аспекти, які не можуть бути зведені один до одного: ресурсний і затратний. Вони обидва економічно виправдані, але не рівноцінні. Для прикладу, два аналізовані підприємства можуть мати однаковий рівень затрат на 1 грн виробленої продукції, але при цьому суттєво будуть відрізнятися за чисельністю працівників, вартістю виробничих фондів, обсягом виробленої продукції тощо. Тому, щоб оцінити відмінності в ефективності їх роботи, треба зіставляти обсяги їх продукції з сумою ресурсів.

Усі показники, що характеризують економічну ефективність виробництва, як зазначають сучасні економісти [3, с. 398–403; 49, с. 120–123; 98, с. 38–40; 122, с. 235; 140, с. 36–37; 215, с. 59–62], використовують як ресурсні або затратні. Так, наприклад, продуктивність праці, фондівіддача, ресурсовіддача, рентабельність виробничих фондів, віддача чи термін окупності капітальних вкладень – показники ресурсні. Для їх визначення у знаменнику співвідношення відображені ресурси: чисельність працівників, вартість основних і оборотних фондів тощо. А такі показники, як собівартість, трудомісткість, матеріаломісткість одиниці продукції, є затратними. Різні показники ефективності відображають ефективність використання різних видів затрат.

Для того, щоб визначити ефективність того чи іншого виду діяльності, необхідно правильно вибрати критерій ефективності, котрий визначає напрямок дії, що вказує на найефективніший спосіб досягнення мети, засіб, за допомогою якого вимірюють і вибирають альтернативні варіанти розвитку виробництва.

Головному критерію виробничо-економічної ефективності суспільного виробництва відповідає загальний закон економії часу. Різні економічні інтереси суспільства та різні види ефективності зумовлюють наявність й інших критеріїв, що підпорядковані головному (загальному), та є його формою.

Відомі вчені-економісти В. Г. Андрійчук [3], П. П. Борщевський [17], С. Л. Дусановський [49], І. І. Лукінов [98], С. В. Мочерний [117], В. М. Нелеп [122], П. Т. Саблук [168] вважають, що критерію ефективності відповідає зростання виробництва і національного доходу на одну особу, на одиницю сукупних витрат, зростання валового виробництва, валового і чистого доходу, економія затрат праці, матеріальних ресурсів.

Критерію ефективності виробництва, на думку професора С. В. Мочерного [117, с. 48], відповідає ступінь задоволення всієї системи споживчих потреб суспільства (виробничих і особистих) за найменших витрат ресурсів.

На основі опрацювання сучасних літературних джерел [3, с. 397–404; 94, с. 138; 102, с. 37–43; 123, с. 17; 140, с. 37; 152, с. 181; 215, с. 57–58] можна зробити висновок, що критерій економічної ефективності суспільного виробництва це – «максимум ефекту» з кожної одиниці затрат суспільної праці або мінімум затрат суспільної праці на кожну одиницю ефекту. В умовах ринкового середовища для окремих товаровиробників, у тому числі й АПК, критерію економічної ефективності господарської діяльності відповідає максимум одержаного прибутку.

В сучасних умовах, як свідчить практика, за суттєвих змін прав власності, формування економічних ринкових відносин між партнерами агропромислового виробництва проблема підвищення ефективності набула надзвичайної актуальності.

В. Г. Андрійчук [3, с. 409], О. М. Варченко [34, с. 30], С. І. Дорогунцов [163, с. 61], О. С. Заєць [56, с. 112], М. Й. Хорунжий [215, с. 39] вважають, ми погоджуємося з їхньою думкою, що ефективність виробництва в ринковому середовищі у загальному вигляді визначається за критерієм конкурентоспроможності, який забезпечується різними методами, залежно від того, з ким ведеться боротьба за ринки збуту (з вітчизняними чи зарубіжними конкурентами). Для прикладу, внутрішні ціни на сільськогосподарську продукцію у країнах-лідерах – вищі від світових, що зумовлено високим рівнем продуктивності й оплати праці в них.

Відомо, що для підтримання високого рівня цін в країнах ЄС ще у 60–70-ті роки минулого сторіччя грошовими виплатами заохочували фермерів до скорочення й обмеження виробництва. За останні 10–15 років від такої політики перейшли до виплат субсидій за експорт надлишку сільськогосподарської продукції. Для прикладу, у США і країнах ЄС уряди виплачують фермерам різницю між експортними і внутрішніми цінами. Таким чином, країни-лідери забезпечують конкурентоспроможність сільського господарства на зовнішньому ринку шляхом активної протекціоністської політики [11, с. 45; 23, с. 14–15; 34, с. 30; 79, с. 110; 105, с. 24; 142, с. 62; 166, с. 299].

Протекціонізм до вітчизняного ринку у країнах-лідерах [3, с. 45; 11, с. 46; 79, с. 111; 166, с. 298] поєднується з селективною політикою підтримки найефективніших товаровиробників, розмірів господарств тощо, де має місце ретельно відпрацьована процедура банкрутства підприємств із послабленим (поганим) управлінням та передача їхнього виробничого апарату в надійні руки. На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що на мікрорівні для окремих сільськогосподарських виробників ефективність виробництва в умовах становлення ринкових відносин виявляється у їх виживанні та вирішенні проблем збуту продукції.

Варто зауважити, що проблеми виживання та збуту продукції набагато простіше вирішувати в умовах інтегрованого

виробництва. Науковці розглядають сучасну агропромислову інтеграцію, як суспільно-економічний процес, що виникає на певній стадії розвитку продуктивних сил, коли створені на основі розподілу праці організаційно-економічні форми міжгалузевої взаємодії стають недостатньо дієвими і не забезпечують подальшого підвищення ефективності суспільного виробництва. Інтеграція в АПК сприяє зміцненню виробничих, економічних і соціальних зв'язків між промисловістю і сільським господарством [215, с. 57].

Відомо, що методологічною основою ефективності інтегрованого виробництва є теорія синергічного ефекту, яка передбачає збільшення випуску продукції, економію поточних затрат і покращення якості продукції за незмінних обсягів ресурсів для її виробництва.

Важливість розвитку агропромислової інтеграції в сучасних умовах зумовлюють потреби ринку. Через це назріла необхідність подолання диспропорції розвитку сільського господарства і промисловості, встановлення збалансованого її функціонування на основі різних економічних та соціальних умов.

Критерієм ефективності агропромислової інтеграції є мінімізація сукупних суспільних затрат на виробництво необхідної народному господарству кінцевої продукції [2, 3, 117, 140, 215]. Критерії ефективності інтегрованого виробництва мають відображати інтереси як самих спільних виробництв, так і всіх підприємств-учасників інтеграції.

Методика вимірювання ефективності АПК має свої особливості, які виявляються, насамперед, у необхідності обліку натуральноречових і вартісних пропорцій виробництва, а також в обсязі та структурі використаних ресурсів.

Зазначимо, що на формування ефективності агропромислового виробництва впливає комплекс чинників. Це зумовлено синтезом (інтеграцією) більш ніж 270 галузей і видів діяльності (тобто близько 60% сфери матеріального виробництва) [215, с. 57]. Тому для визначення ефективності АПВ необхідно використовувати систему показників, вивчати зв'язки між ними, проводити

комплексний аналіз й обґрунтувати висновки про основні напрямки підвищення ефективності аграрного виробництва та підприємств переробної промисловості, всіх учасників агропромислової інтеграції. При цьому необхідно враховувати різні рівні агропромислової інтеграції, її напрямки, результати діяльності як окремих галузей, так й інтегрованого виробництва загалом, особливості його функціонування на макро- і мікрорівнях тощо.

Показники ефективності агропромислового виробництва мають спрямовуватись на здійснення раціонального управління виробництвом, оцінювання діяльності підприємств і галузей АПК. Це спонукає дослідити не лише зміст і методику визначення певного показника, а й місце його застосування, для чого потрібно встановити критерій оцінювання діяльності АПВ.

Професор М. Й. Хорунжий вважає, що «визначити якийсь єдиний критерій ефективності АПК, який розкривав би глибинну суть агропромислового виробництва, практично неможливо, оскільки агропромислова інтеграція, як процес перманентний, постійно вносить нові якісні та кількісні зміни. Це знаходить свій прояв у постійній зміні основ галузевого і територіального управління, удосконаленні економічних зв'язків між сільським господарством і промисловістю, зміні ролі й аспектів окремих сфер, галузей і підприємств АПК, у перших і доволі хитких спробах сформувати міжгалузевий господарський механізм ринкового типу». Для визначення певного критерію і показників, котрі характеризуватимуть роль та місце АПК у національній економіці, насамперед, потрібно з'ясувати кілька принципових положень.

«По-перше, необхідно чітко розмежувати окремі рівні функціонування АПК. По-друге, для кожного рівня треба визначити властиві йому критерії та систему відповідних показників. По-третє, кожний показник потрібно максимально «прив'язати» до специфіки АПВ» [215, с. 58].

Зазначимо, що рівні, для яких треба розраховувати показники ефективності агропромислового виробництва, можуть бути такими: національний (народно-господарський), регіональний

(області, райони, зони) та локальний (група підприємств або окреме підприємство).

Щодо критеріїв, як зауважує професор М. Й. Хорунжий, то тут виникають певні складності. Через відсутність науково обґрунтованого механізму дії економічного взаємозв'язку окремих галузей промисловості і сільського господарства як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях, неможливо у всіх випадках скористатися прийнятим підходом вибору критерію ефективності, за яким зіставляються досягнення найвищих народно-господарських результатів за найменших витрат живої й уречевленої праці. Саме тому на кожному рівні необхідно визначати властивий йому критерій і відповідно до нього – систему економічних показників [215, с. 58].

Для національного рівня, як стверджує М. Й. Хорунжий, критерієм ефективності може бути зіставлення частки АПК у використанні народно-господарського виробничого потенціалу (сума вартості виробничих фондів, трудових, матеріальних і природних ресурсів) та макроекономічних показників (ВВП, національний дохід, державний бюджет та ін.).

На регіональному рівні критерієм ефективності варто вважати ступінь використання виробничого потенціалу регіону і вплив АПК на рівень самозабезпечення продовольчими і непродовольчими товарами сільськогосподарського походження [215, с. 58].

На локальному рівні критерій ефективності має відображати ступінь використання виробничого потенціалу через його окупність продукцією (прибутком). Для господарських структур АПК, що діють в умовах ринкових відносин головним критерієм ефективності функціонування є прибутковість, а тому кожне агропромислове підприємство розраховує рівень прибутковості через визначення абсолютної величини прибутку на різних етапах його формування під впливом певних факторів [2, с. 397–400; 140, с. 38; 215, с. 59–61 та ін].

Практика діяльності господарських структур регіонального цукробурякового підкомплексу в умовах ринку вимагає розробки функціональної стратегії, яка охоплює виробничу, фінансову,

маркетингову, конкурентну, соціальну, економічну й управління персоналом.

Основою методології формування й ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу є системний підхід. Останній, як вважають науковці, це комплексне дослідження економіки як єдиного цілого з урахуванням взаємообумовленості та взаємодії економічних процесів з іншими процесами суспільного життя. Сутність системного підходу зводиться до того, що діяльність будь-якої частини системи здійснює певний вплив на діяльність інших її частин. В особливий об'єкт дослідження виокремлюється структура зв'язків між елементами системи і між цією системою та системами, які взаємодіють з нею. При цьому необхідно вивчати всі зв'язки і відносини, усі окремі підсистеми та їх основні параметри.

За даними М. І. Баканова та А. Д. Шеремета, в ході системного аналізу розрізняють наступні етапи [9, с. 218–225].

На першому етапі – об'єкт дослідження є системою, для якої визначають цілі та умови функціонування, виробничо-господарську діяльність суб'єкта розглядають як систему, котра складається з трьох взаємопов'язаних елементів: ресурсів, виробничого процесу і готової продукції. Входом цієї системи є потоки ресурсів, а виходом – потоки готової продукції. Мета роботи підприємства – збільшення прибутку та рентабельності, тобто досягнення високого результату у грошовому виразі на запланований період часу. Завдання системного аналізу – охопити всі фактори, що сприяють зростанню рівня рентабельності і, відповідно, прибутку підприємства.

Економічні засади та мотиви діяльності підприємства – це забезпечення максимального випуску продукції за цих затрат ресурсів або іншого обсягу продукції за мінімальним витрачанням ресурсів. Умови функціонування підприємства визначаються системою довготермінових економічних нормативів оподаткування та зовнішньоекономічними зв'язками.

Проведення системного економічного аналізу передбачає розробку якісних характеристик економіки підприємства – системи синтетичних та аналітичних показників.

На другому етапі проводиться підбір показників, що дають змогу оцінити виробничу діяльність досліджуваного підприємства.

На третьому етапі формується загальна схема системи, визначаються її основні компоненти, функції, взаємозв'язки, схема підсистем, яка показує підпорядкованість їх елементів. На основі моделі формування економічних факторів і показників складається загальна блок-схема системного економічного аналізу, класифікуються фактори і показники, визначаються зв'язки між ними.

Економічні показники в процесі аналізу повинні характеризувати технічні, організаційні та природні умови виробництва і соціальні умови життя трудових колективів, а також зовнішньоекономічні зв'язки підприємства. Від цих умов залежить ступінь використання виробничих ресурсів підприємства, що визначається такими узагальнюючими показниками, як продуктивність праці, фондівіддача основного виробничого капіталу, матеріаломісткість виробництва продукції.

Ефективність використання виробничих ресурсів визначають за наступними параметрами: обсяг і якість виробленої та реалізованої продукції; рівень використання або затрат ресурсів на виробництво (собівартість продукції); розмір основного й оборотного капіталу підприємства.

Порівняння показників обсягу продукції та її собівартості характеризує обсяг прибутку та рентабельність даного виробництва, а також затрати на 1 грн продукції.

Зіставлення обсягу виробленої продукції та виробничих фондів і оборотних засобів дає змогу оцінити відтворення й оборотність фондів (фондовіддачу основних виробничих фондів та оборотність оборотних фондів підприємства).

На четвертому етапі системного аналізу діяльності підприємства виокремлюють головні фактори та їх взаємозв'язки.

Їх правильне визначення дає можливість через управління факторами впливати на основні показники.

На п'ятому етапі формується модель системи на основі даних, одержаних на попередніх етапах (інформація про діяльність аналізованого підприємства), завдяки чому отримують параметри моделі у числовому виразі.

Шостий і останній етап аналізу – робота з моделлю. Проводять об'єктивне оцінювання результатів господарської діяльності, виявлення резервів для підвищення ефективності виробництва.

Особливо корисним системний економічний аналіз є завдяки можливості побудови логіко-методологічної схеми, що відповідає внутрішнім зв'язкам показників і факторів та відкриває великі перспективи у застосуванні економіко-математичних методів.

Використання на практиці економічних методів у менеджменті, маркетингу, фінансуванні й економічному стимулюванні діяльності господарюючих структур є найбільш дієвим шляхом підвищення ефективності виробництва цукрових буряків і цукру. З цією метою на основі опрацьованої економічної літератури [140] та узагальнення передового досвіду ми розробили схему організаційно-економічних засад розвитку й ефективного функціонування цукробурякового підкомплексу (рис. 1.1).

Доцільність використання організаційно-економічних методів управління обумовлена нездатністю ринкового середовища шляхом саморегулювання вирішити цілу низку об'єктивних питань економіки АПК України, зокрема таких, як розвиток науково-технічного прогресу й постійні суперечності між необхідністю розвитку продуктивних сил і відносинами власності.

Розвиток продуктивних сил на основі нових досягнень аграрної науки, технічний прогрес у виробничій сфері АПК – з одного боку, та поглиблення економічної кризи усіх сільськогосподарських галузей, зростання безробіття, погіршення рівня життя населення, депресивність окремих регіонів – з іншого, підтверджують необхідність вирішення назрілих проблем шляхом удосконалення моделі національного ринкового господарства.

Рис. 1.1. Схема організаційно-економічних засад розвитку та ефективного функціонування цукробур'якового підкомплексу*

*Побудовано на основі літератури [140, с. 18].

Основним пріоритетом держави в ринкових умовах агропромислового виробництва має бути створення сприятливого економічного та правового клімату для усіх учасників ринку, з одного боку, сприятиме ефективному товаровиробництву, а з іншого – збільшиться платоспроможний попит та покращиться захист прав споживачів. Тобто державне регулювання економіки АПК повинно здійснюватися комплексно шляхом застосування цільових програм розвитку його складових та адресним підходом до вирішення проблем окремих регіонів.

Отже, формування та функціонування регіональних і національного цукробурякового підкомплексу відбувається на фоні еволюційного розвитку ринкових відносин в Україні.

Методологічний інструментарій аналізу ефективності виробництва цукрових буряків та цукру як в окремих господарських структурах, так і в регіональному цукробуряковому підкомплексі загалом розкритий у наступному підрозділі дослідження.

1.2. Методологічний інструментарій аналізу ефективності виробництва цукрових буряків та цукру

В економіці України значне місце посідає цукробуряковий підкомплекс АПК, який відрізняється складністю технологічних процесів, відокремленістю основних сфер виробництва, специфікою економічних взаємовідносин. Його структуру формує сукупність взаємопов'язаних елементів, через які відбуваються внутрішні й зовнішні зв'язки у процесі виробництва цукрових буряків, їх заготівлі, транспортування та переробки на цукрових заводах, а також реалізації кінцевої продукції (цукру) споживачам. Відповідно до принципів формування та головних цілей цього підкомплексу, його структура включає наступні складові:

— I сфера – створення сільськогосподарських машин для виоощування цукрових буряків, виробництво мінеральних добрив, отрутохімікатів та інших засобів боротьби зі шкідниками і

хворобами коренеплодів, технологічного обладнання для цукрової промисловості, будівництво бурякоцукрових пунктів та виготовлення спеціального обладнання для них і тари для сортування цукру, кар'єроуправління з добування вапнякового каменю та ін.;

— II сфера – виробництво цукрових буряків і розведення їх насіння;

— III сфера – цукрова промисловість.

Інфраструктура підкомплексу охоплює наукові заклади (НДІ, дослідні станції) з насінництва буряків і цукрового виробництва, котрі мають галузеву спеціалізацію; заготівлю і зберігання цукрових буряків; агрохімічне обслуговування вирощування цукрових буряків; ремонт спеціалізованої сільськогосподарської техніки, технологічного обладнання цукрових заводів, бурякоприймальних пунктів; транспортне обслуговування; послуги торгівлі [3, с. 566–567; 17, с. 58–60; 45, с. 141; 78, с. 102; 98, с. 37; 205, с. 23; 215, с. 221–223].

Основою цукробурякового підкомплексу є вертикальні взаємозв'язки галузей по лінії виробництва, переробки цукрових буряків, отримання кінцевого продукту.

За своєю суттю виробництво цукру – це низка взаємопов'язаних технологічних процесів, спрямованих на перетворення цукрової сировини в цукор.

За такою трансформацією виокремлюють два основних етапи – аграрний і промисловий. Кожен із них можна поділити на технологічні операції, які відрізняються сукупністю використовуваних предметів праці і засобів виробництва. На аграрному етапі головним засобом виробництва є земля, на якій здійснюється виробництво цукрових буряків та їх насіння. Промислова стадія пов'язана із заготівлею і переробкою сільськогосподарської сировини. Відповідно, основним виробництвом – ядром підкомплексу – є вирощування буряків і цукробурякова промисловість з обслуговуючою їх промисловою та соціальною інфраструктурою [1, 3, 17, 42, 80, 98, 206].

Ефективність роботи цих центральних ланок безпосередньо залежить від роботи підприємств, які належать до першої сфери підкомплексу. Галузі, що виробляють засоби виробництва, здійснюють обслуговування не тільки цукробурякового підкомплексу, а й інших підкомплексів, тоді як буряківництво, а тим більше переробка буряків, виокремились у самостійні галузі. Виробництво техніки, міндобрив, матеріально-виробниче обслуговування цукробурякового підкомплексу у більшості випадків здійснюють ті ж підприємства, які обслуговують інші галузі народного господарства. Тому чітко відділити першу сферу цукробурякового підкомплексу неможливо. Однак вона функціонує як фондозабезпечуюча. На жаль, у сучасних умовах стався розлад відпрацьованої системи з виробництва необхідної кількості спеціалізованої техніки для виробництва цукрових буряків, яка злагоджено працювала у колишньому СРСР.

Згортання виробництва технічних засобів для галузей цукробурякового підкомплексу в Україні призвело до того, що буряківництво та цукрова промисловість практично не мають можливості поновлювати технічні засоби виробництва, не вистачає міндобрив і гербіцидів, допоміжних матеріалів тощо. Наслідком цього можна вважати зменшення з року в рік обсягів виробництва цукрових буряків і бурякового цукру.

Практика засвідчує, що ефективність цукробурякового підкомплексу значною мірою залежить від стабільного виробництва необхідної кількості та певного асортименту технічних засобів на підприємствах I сфери АПК.

Цукробуряковий підкомплекс відрізняється за своєю специфікою від інших (молокопродуктового, м'ясопродуктового, хлібопродуктового та ін.) тим, що за кінцевою продукцією він є монопродуктовим. Усю масу необхідної йому сировини виробляють переважно у великих аграрних господарствах і повністю переробляють за один виробничий сезон на підприємствах цукрової промисловості.

Основною продукцією цього підкомплексу є цукор, який в обсязі до 64% надходить через систему торгівлі в особисте

користування населення, 28% – інші підгалузі харчової промисловості прямими зв'язками (цукроворафінадну, кондитерську, хлібопекарську, молочно-консервну та ін.). Частка особистого споживання (до 3–4%) затримується у фонді накопичення товарних запасів. Побічну продукцію – мелясу – прямими зв'язками використовують у спиртовій, дріжджовій, харчовій промисловості. Мелясу і жом переробляють у комбікормовій промисловості. У сільське господарство з цукрової промисловості передається дефекат (як підживлення), свіжий, сухий жом і відходи буряківництва (гичка) – на корм тваринам.

Господарські зв'язки бурякосійних підприємств і цукрових заводів у процесі виробництва кінцевої продукції є передумовою існування ЦБПК.

На шляху розвитку інтеграційного процесу в цьому підкомплексі існує низка невирішених питань. У багатьох випадках спостерігаються диспропорції між сільськогосподарським і промисловим виробництвом, недосконалі економічні взаємозв'язки партнерів цукробурякової інтеграції. Виробничі зв'язки не однаковою мірою зацікавлюють учасників інтеграції в результатах діяльності, тому інтеграція сільського господарства і промисловості потребує чіткого обліку їхньої діяльності, що сприятиме об'єктивній господарській співпраці.

В умовах розвитку ринкових відносин у національній економіці між галузями, які разом виробляють кінцевий продукт, резерви збільшення ефективності виробництва можуть бути успішно реалізованими на основі економічно обґрунтованого обміну між учасниками спільної діяльності.

Взаємозв'язки аграрних і переробних підприємств мають довготривалий характер, оскільки цукрові заводи є і заготівельниками, і споживачами сировини бурякосійних господарств. Цукрова промисловість здійснює безпосередній вплив на економіку сільськогосподарських підприємств.

Складність і специфіка технології буряковиробництва та цукровиробництва, недостатній рівень концентрації й інтенсивності буряківництва у аграрних господарствах, відсутність

оптимальних сировинних зон цукрових заводів, недосконалі та нестійкі міжпартнерські зв'язки та низка інших проблем є основними перешкодами на шляху розвитку цукробурякового підкомплексу.

Успішно подолати ці проблеми можна шляхом підвищення економічної ефективності виробництва на всіх стадіях єдиного технологічного ланцюга виробництва цукру з цукрових буряків, яка залежить від дії комплексу факторів: природно-кліматичних, технологічних, організаційно-економічних та науково-технічних. Причому в умовах формування ринкових відносин вплив організаційно-економічних факторів посилюється.

Відомо, що вирощування цукрових буряків і виробництво цукру мають специфічні особливості, що суттєво впливають на отримання економічного ефекту:

— цукрові буряки потребують конкретних природно-кліматичних умов;

— агротехнічні вимоги не дають можливості вирощувати цю культуру у вузькоспеціалізованих господарствах;

— висока трудо-, матеріало- і фондомісткість виробництва визначається технологією виробництва і переробки цукрових буряків;

— невисокий вміст корисної речовини в цукровому буряку (цукристість 14–19%) спричиняє необхідність значних обсягів його виробництва;

— сировина має низьку транспортабельність і обмежений термін зберігання (співвідношення води і сухої речовини в коренеплодах становить 3:1, перевезення можливе лише в теплу пору року).

Для цукру, на відміну від цукрових буряків, властивий високий рівень фізичної й економічної транспортабельності, а також тривалий термін зберігання. Транспортування 1 т цукрових буряків на проміжку 1 км залізничним транспортом у 6–8 разів дорожче від перевезення на таку саму відстань 1 т цукру-піску.

На практиці в умовах інтегрованого виробництва ці фактори діють не ізольовано в чистому вигляді, а перебувають у тісному взаємозв'язку, значною мірою зумовлюючи один одного.

Ефективність роботи цукробурякового підкомплексу залежить від ефективності виробництва в окремих галузях – буряківництві і цукровій промисловості, але це не означає, що вона визначається як сума результатів виробництва двох головних галузей. Показники, які відображають результативність підкомплексу, демонструють ефект, що отриманий не в бурякосійних господарствах та на цукрових заводах окремо, а ефект від виробництва кінцевого продукту (цукру).

Зазначимо, що основними показниками економічної ефективності в буряківництві є: урожайність цукрових буряків, собівартість, рівень рентабельності виробництва коренеплодів та трудомісткість. У цукровій промисловості – це коефіцієнт вилучення цукру, вихід цукру з одиниці сировини, матеріаломісткість, фондвіддача, рівень рентабельності виробництва цукру. В цукробуряковому підкомплексі такими показниками є: виробництво цукру в розрахунку на 1 га посівів цукрових буряків; витрати (в тому числі затрати праці) на їх виробництво й переробку; фондвіддача та рівень рентабельності підкомплексу.

Варто зазначити, що показники ефективності буряківництва та цукрової промисловості прямо впливають на показники ефективності підкомплексу.

Важливим натуральним показником ефективності цукробурякового підкомплексу є виробництво цукру-піску в розрахунку на 1 га посіву цукрових буряків, що зумовлено суттєвим впливом натуральної та економічної родючості землі – головного засобу аграрного виробництва – на формування кінцевого продукту. Застосування цього показника дає можливість порівняти кінцеві результати виробництва бурякосійних господарств з урахуванням оцінки землі за її родючістю, а також, що особливо важливо в умовах різкого зростання цін, становить основу для визначення вартісних показників, спрямовує і контролює їх рух,

крім того, дає змогу повніше враховувати суспільні потреби у цукрі [215, с. 317].

Вихід цукру з 1 га посіву залежить від урожайності, цукристості, забрудненості й інших показників технологічної якості сировини, втрат буряків і цукру під час транспортування, зберігання та переробки, а також ефективності використання виробничих потужностей переробних підприємств.

Очевидним є визначальний вплив урожайності коренеплодів на підвищення ефективності цукробурякового виробництва.

Цукрові буряки є одночасно кінцевим продуктом бурякосійних господарств і сировиною для цукрових заводів. Оскільки останні мають певні вимоги до якості сировини, то для визначення економічної ефективності виробництва показник урожайності цієї культури застосовується лише з урахуванням їх цукристості.

Технологічну якість цукрових буряків формують біологічні, хімічні та фізичні властивості, за допомогою яких в умовах оптимального технологічного режиму переробки визначають вихід і якість кристалічного цукру у відсотках до маси переробленого буряку, а також характер і розмір втрати цукру.

Важливим є показник якості коренеплодів – цукристості, який становить 14–16% від ваги цукрових буряків (частіше 16–17,5%). Від реалізації буряків на цукрові заводи аграрні підприємства, зазвичай, отримують надбавки до закупівельної ціни або знижки, залежно від базисної цукристості, визначеної для регіону. Для прикладу, базисна цукристість для господарств Тернопільської області становить 16%. Крім того, вміст цукру в буряках також залежить і від сорту.

Враховуючи те, що цукрозу з клітин коренеплодів отримують у результаті дифузії, останні мають бути тугими, стійкими, тобто такими, що не втратили товарного вигляду. Тому існують технічні вимоги та норми щодо приймання некондиційної сировини. Так, у товарних партіях допускається до 5% підв'ялених цукрових буряків. Існують обмеження щодо коренеплодів зі значними пошкодженнями внаслідок збирання, оскільки така сировина має значно нижчу якість стружки та термін зберігання. Вміст

пошкоджених буряків у товарній партії не повинен перевищувати 12%. Зовсім не допускається наявність муміфікованих і погнилих, підморожених із відшаруваннями і почорнілими тканинами. Крім того, частка цвітучих коренеплодів у товарній партії обмежена до 1%, зеленої маси – до 3%. Партії буряку, які мають більш високі відхилення від норми, відносять до некондиційних.

Суттєвим резервом збільшення ефективності функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу є підвищення якості продукції, яка, передусім, визначається високою якістю вкладеної праці на всіх етапах. При цьому під якістю праці розуміємо суворе дотримання технології виробництва, термінів виконання робіт, підтримання робочої дисципліни з метою отримання кінцевої продукції у максимально можливій кількості з найкращою якістю і найменшими затратами праці та засобів.

Перевищення агротехнічних вимог до основних показників якості коренеплодів, таких як: забрудненість земляними залишками, підв'яленість, загнивання, муміфікація, цвітіння та інші, а також великі втрати цукрових буряків під час збирання і, як наслідок, втрати бурякової сировини, бувають через невиправдано пізній термін початку збирання.

Великі можливості для підвищення ефективності підприємств цукро-бурякового підкомплексу полягають у зменшенні втрат маси буряків і цукристості в процесі їх зберігання, що складають за добу 2,0–2,2% ваги коренеплодів та 0,02% відповідно. Загальні втрати оцінюються приблизно в 40% від врожаю [34, с. 29; 83, с. 335; 148, с. 27–28; 209, с. 265].

Не менш суттєві резерви підвищення ефективності є і на стадії безпосередньої переробки цукрових буряків. Зокрема, зниження втрат цукру у технологічному процесі залежить від терміну й умов зберігання сировини, а також її якості. Висока забрудненість цукрових буряків, наявність підв'ялених, померзлих та зі значними механічними пошкодженнями коренеплодів призводить до збільшення виробничих витрат коренеплодів на виробництво 1 т цукру на 20–25% [49, с. 87].

На думку вченого В. Ф. Зубенка, цукрові буряки характеризуються такими технологічними показниками: цукристістю, спілістю, ступенем забрудненості, концентрацією нецукрів у буряковому соку. Чим вища цукристість, менший вміст нецукрів і забрудненість коренеплодів, тим вища якість буряків.

У технологічному оцінюванні найважливішим є показник ваги цукрози, отриманої в процесі промислової переробки цукрових буряків у вигляді цукру.

Оскільки ця культура є основною сировиною для отримання цукру, деякі економісти, які вивчають ефективність виробництва цього продукту, пропонують оцінювати його виробництво з позиції сировинної бази цукрових заводів. У цьому випадку визначення економічної ефективності виробництва ґрунтується на показнику біологічних зборів цукру з 1 га посіву буряків, який розраховується шляхом множення урожайності цукрових буряків на коефіцієнт цукристості коренеплодів. Витрати живої праці, а також матеріально-грошові будуть співвідноситись з показником біологічного збору цукру з 1 га [21, с. 139; 31, с. 31; 40, с. 124].

Якість цукрових буряків визначається і таким показником, як ступінь його загального забруднення, що зріс на сьогодні до 10–15%. Цукрові буряки з високим показником забрудненості не стійкі до зберігання й погано переробляються на цукрових заводах. Тому висока забрудненість коренеплодів є основним фактором збільшення втрат сировини і цукру в процесі їх зберігання, транспортування та переробки.

Зменшення втрат у процесі зберігання і переробки цукрових буряків залежить від рівня використання виробничих потужностей цукрового заводу. Винятково важливе значення має оптимальне використання виробничих потужностей у межах календарного часу. Це обумовлено тим, що сировину, яка швидко псується, необхідно переробляти в оптимальні строки, дотримання яких забезпечує досягнення найвищих кінцевих результатів із мінімальними втратами і затратами виробничих ресурсів.

Найраціональніший розмір сировинної зони цукрового заводу розраховують у наступній послідовності [215, с. 317–318]:

1. Розмір посівної площі цукрових буряків для забезпечення роботи цукрового заводу:

$$S_{\zeta} = (M_{\partial} \cdot T_{\partial} + M_{p} \cdot K) : V_{n}, \quad 1.2$$

де S_{ζ} – площа посіву цукрових буряків, га;

M_{∂} , M_{p} – добова і річна потужності заводу з переробки буряків, тис. т;

T_{∂} – термін сокодобування, діб;

K – коефіцієнт природних втрат при транспортуванні та зберіганні;

V_{n} – планована урожайність.

2. Необхідна площа ріллі у сировинній зоні цукрового заводу:

$$S_{p} = S_{\zeta} : K_{б}, \quad 1.3$$

де S_{p} – площа ріллі, га;

S_{ζ} – площа посіву цукрових буряків, га;

$K_{б}$ – питома вага цукрових буряків у структурі ріллі, коефіцієнт.

3. Площа сільськогосподарських угідь:

$$S_{\zeta y} = S_{p} : K_{p}, \quad 1.4$$

де $S_{\zeta y}$ – площа сільськогосподарських угідь, га;

K_{p} – коефіцієнт розораності.

4. Площа земельних угідь у сировинній зоні заводу:

$$S_{y} = S_{\zeta y} : K_{\zeta c}, \quad 1.5$$

де S_{y} – площа земельних угідь у сировинній зоні заводу, га;

$K_{\zeta c}$ – коефіцієнт частки площі сільськогосподарських угідь у загальній земельній площі.

У цукробуряковому підкомплексі продуктивність праці варто розглядати як рівень затрат сукупної (живої й уречевленої) праці на виробництво одиниці кінцевого продукту (в даному випадку – цукру).

У промисловості та сільському господарстві затрати живої праці визначають в одиницях робочого часу, а затрати уречевленої – у вартісному виразі.

В АПК кінцева продукція сільського господарства є проміжною (цукровий буряк), оскільки, перш ніж потрапити до споживача, вона проходить цілу низку етапів (транспортування, зберігання, переробку). У співвідношенні з діючою системою обліку на сільськогосподарських підприємствах кінцева продукція сільського господарства ототожнюється з товарною продукцією.

Рівень продуктивності живої праці у цукробуряковому підкомплексі в цілому можна визначити за формулою [215, с. 60–61]:

$$ВПбп = \frac{ЧПб + ЧПцп}{Пб + Ццп}, \quad 1.6$$

де $ВПбп$ – продуктивність праці у цукробуряковому підкомплексі;

$ЧПб$, $ЧПцп$ – чиста продукція буряківництва і цукрової промисловості;

$Пб$, $Пцп$ – затрати праці в буряківництві і цукровій промисловості.

Вартісний метод вимірювання продуктивності праці в цукробуряковому підкомплексі охоплює основну і побічну його продукцію, а також дає можливість співставити продуктивність праці на різних підприємствах. Однак він не дає змоги визначити й оцінити такий показник ефективності, як трудомісткість виробництва цукру. Зокрема, важко судити про кількість праці затраченої на виробництво одиниці кінцевої продукції, тому, на нашу думку, трудомісткість виробництва цукру у цукробуряковому підкомплексі необхідно визначати з урахуванням наявних затрат живої праці на виробництво цукрових буряків, їх доставку і переробку та кількість отриманого цукру.

Рівень продуктивності праці в підкомплексі характеризують й інші показники: виробництво цукру-піску на одного

середньорічного працівника підкомплексу, ступінь використання ресурсів.

При цьому необхідно зазначити, що однією з головних особливостей цукробурякового виробництва є сезонність. Період переробки цукрових буряків починається одночасно з їх збиранням (з вересня) і може тривати впродовж чотирьох-п'яти місяців. Тому усі показники виробництва в цукровій галузі прийнято визначати за наслідками півріччя. Враховуючи те, що переробка коренеплодів припадає в основному на друге півріччя, саме тоді спостерігається і вищий рівень продуктивності праці, та, відповідно, ефективності їх переробки. Цьому сприяє й те, що у сезон бурякозбирання сировина надходить із вищою цукристістю, оскільки втрати цукру прямо залежать від терміну зберігання буряку. Відповідно продуктивність праці у цукробуряковому підкомплексі залежить від тривалості переробки сировини на цукрових заводах.

До важливих економічних показників, які необхідно враховувати у ході здійснення оцінювання ефективності підприємств досліджуваного підкомплексу, належать рівень і структура витрат виробництва, які відображають ступінь інтенсивності виробництва буряків, їх переробки, стан матеріально-технічної бази бурякосійних господарств, рівень використання виробничих потужностей цукрових заводів, порядок та умови взаєморозрахунків підприємств, які виробляють цукрові буряки.

Собівартість виробництва цукру визначається як сукупність матеріально-грошових затрат на вирощування цукрових буряків, їх доставку, зберігання і виробництво кінцевого продукту.

Собівартість продукції – це комплексний показник, який відображає витрати минулої (уречевленої) і живої праці у вартісному виразі. На його рівень впливає багато факторів, одним із яких на сьогодні є диспаритет цін на продукцію промислового і сільськогосподарського виробництва.

На думку відомих економістів [3, с. 121–122; 122, с. 124; 137, с. 117; 215, с. 60], собівартість – це головний синтетичний критерій ефективності виробництва. Безперечно, що саме від нього

залежить показник рентабельності і, як наслідок, рівень економічної ефективності підприємства. Саме собівартість дає змогу об'єктивно судити про затрати господарства на виробництво і реалізацію продукції. Варто зазначити й те, що хоча собівартість впливає на економічний ефект діяльності підприємства, однак не є єдиним і визначальним фактором його формування.

Відомо, що методичні підходи до розрахунку рентабельності в цукробуряковому підкомплексі базуються на співвідношенні доходів і витрат, її рівень визначається шляхом ділення прибутку від реалізації продукції на виробничі витрати (повної собівартості).

В умовах взаємовідносин цукрових заводів і бурякосійних господарств на договорах контрактації діяли гарантовані закупівельні ціни на цукрові буряки. Аграрні підприємства реалізовували сировину цукровим заводам. Рентабельність буряківництва обчислювали шляхом співвідношення прибутку від реалізації цукрових буряків та їх повної собівартості. Рентабельність виробництва цукру на цукрових заводах визначали шляхом співвідношення вартості отриманої сировини та вартості витрат на її переробку і реалізацію кінцевого продукту (цукру).

Із запровадженням давальницької моделі взаєморозрахунків партнерів цукробурякового підкомплексу відбулися суттєві зміни у визначенні рівня рентабельності виробництва цукру. Виробники та переробники цукрових буряків, що працюють на давальницьких умовах, практикують наступну схему: аграрні підприємства займаються виробництвом цукрових буряків та їх транспортуванням до цукрового заводу, а переробне підприємство надає послуги з переробки поставленої сировини, за яку господарства розраховуються цукровим буряком в обсязі 35–40% від загальної залікової ваги або частиною отриманого цукру. Після завершення виробництва кінцевого продукту аграрні підприємства одержують свою частку цукру (65–70%) і самостійно його реалізують.

Отже, через запровадження давальницької схеми розрахунків у ЦБПК рівень рентабельності буряківництва неможливо визначити до повної реалізації сільськогосподарським підприємством

одержаного цукру, а про рентабельність у підкомплексі можна судити після реалізації цукру усіма його учасниками. Оскільки цукор – продукція високотоварна, тобто така, що не псується швидко, транспортабельна, користується постійним попитом, то його реалізація може продовжуватися і наступного року, а у великих бурякосійних господарствах навіть довше. Отож, виручка від продажу цукру, виробленого з урожаю цукрового буряку певного року, може надходити упродовж кількох наступних років.

Для того, щоб у цих умовах визначити рентабельність виробництва цукрових буряків, доцільно розраховувати умовну виручку від реалізації цукру, оскільки фактична виручка складається з виручки, отриманої від продажу як року виробництва, так і низки попередніх років. Діючі на сьогодні вимоги до обліку і звітності аграрних підприємств не зобов'язують їх відстежувати реалізацію цукру, що вироблений із врожаю цукрового буряку певного року, до споживачів. Як правило на практиці аграрні підприємства в процесі реалізації часто плутають «новий» цукор із залишками цукру із врожаю попередніх років.

В цьому випадку виручку від продажу кінцевого продукту обчислюють добутком обсягу цукру, виробленого з урожаю буряків певного року, та середньої реалізаційної ціни на цукор по підкомплексу в цьому ж році.

Матеріально-грошові затрати на виробництво, транспортування і переробку цукрових буряків для обчислення прибутку визначають фактично понесеними витратами. Таким чином, розрахований прибуток відображає ефективність усіх учасників цукробурякового підкомплексу. Потрібно враховувати й те, що в умовах інфляції і нестабільності цін розрахунковий прибуток може бути заниженим, якщо ціна реалізації цукру виросте. У цьому випадку необхідний коефіцієнт коригування взаєморозрахунків.

Для розрахунку рентабельності як цукробурякового підкомплексу в цілому, так і буряківництва зокрема, часто використовують й інший спосіб. А саме: прибуток від продажу цукру визначають за звітний період (рік), враховуючи фактичні

реалізаційні ціни та виручку цього ж періоду. Матеріально-грошові затрати на виробництво цукрових буряків і самого цукру в розрізі років теж мають значні коливання. Відповідно, щоб достовірно визначити прибуток від буряківництва, потрібно знати ціну реалізації, кількість проданого цукру і величини затрачених матеріально-грошових ресурсів з урахуванням року його виробництва.

На основі опрацювання економічної літератури [1, с. 397–425; 2, с. 110–115; 140, с. 31–49; 215, с. 57–62], а також підсумовуючи викладені вище методичні підходи, вважаємо, що систему показників ефективності агропромислового виробництва можна сформулювати на відповідних рівнях цукробурякового підкомплексу:

1. Національний (народногосподарський) рівень:

- питома вага ЦБПК в АПК щодо використання виробничих фондів, потужностей, трудових, земельних і водних ресурсів;
- частка ЦБПК у загальнонаціональних інвестиціях і бюджетному фінансуванні потреб народного господарства;
- рівень концентрації у ЦБПК іноземних капітальних вкладень;
- роль ЦБПК у формуванні ВВП, національного доходу, прибуткової частини Державного бюджету України, експортного потенціалу, виробничого та особистого споживання;
- обсяги виробництва та споживання кінцевої продукції ЦБПК у розрахунку на особу населення, у тому числі за рахунок вітчизняних товаровиробників (порівняно з науково обґрунтованими напрямками);
- місце ЦБПК у доходах від зовнішньої торгівлі та забезпеченні платіжного балансу.

2. Регіональний рівень:

- частка ЦБПК регіону (області) у використанні виробничого потенціалу та фінансових ресурсів;
- питома вага ЦБПК у виробництві валової продукції;

- роль ЦБПК регіону у формуванні регіонального сировинного та продовольчого ринку;
- місце підприємств і формувань ЦБПК у самозабезпеченні регіону продовольчими товарами;
- рівень споживання кінцевої продукції ЦБПК (продовольства) з розрахунку на одну особу населення, у т. ч. за рахунок регіонального виробництва;
- обсяги продукції, що підлягають міжрегіональному обміну та вивезенню за межі регіону;
- обсяги ввозу (імпорту) кінцевої продукції (продовольства) ЦБПК у регіон.

3. Локальний рівень:

- валова, товарна продукція, валовий і чистий дохід, прибуток із розрахунку на 1 грн виробничого потенціалу підприємства (групи підприємств);
- ступінь розвитку агропромислові інтеграції та міжгосподарського кооперування;
- ефективність переробки сільськогосподарської продукції і сировини;
- рівень функціонування прямих зв'язків і виконання договірної дисципліни аграрними, переробними та сировинними підприємствами;
- динаміка кінцевої продукції з розрахунку на одиницю витрат;
- фондо-, матеріало- та трудомісткість продукції в агропромисловому виробництві;
- частка сільського господарства, переробної промисловості та торгівлі в сукупних витратах і прибутку окремо взятих продуктових вертикалей;
- ефективність виробництва, як співвідношення одержаного прибутку до сукупних витрат по кожній галузі ЦБПК.

Зазначимо, що на основі зіставлення окремих показників урожайності та собівартості виробництва цукрових буряків у кожному районі із середньообласними показниками можна

визначити інтегральний індекс продуктивності виробництва цукрових буряків. Його пропонуємо розраховувати за наступною формулою [128, с. 96]:

$$Inp = \frac{Iy}{Ic}; Iy = \frac{Up}{Uo}; Ic = \frac{Cp}{Co}, \quad 1.7$$

де Iy , Ic , Inp – інтегральні індекси – урожайності, собівартості й продуктивності;

Up , Uo – урожайність цукрових буряків, середня по району, області;

Cp , Co – собівартість 1 ц цукрових буряків, середня по району, області.

Враховуючи суть категорії ефективності, її критерію, а також особливості підприємницьких структур в умовах ринкової економіки, ми провели уточнення системи показників ефективності виробництва для ЦБПК (рис. 1.2).

Вертикальний напрямок показників пов'язаний по лінії поділу витрат на складові. Запропонована система дає можливість здійснювати оцінювання показників у взаємодії на всіх рівнях від підприємства до національного АПК (вертикальний зв'язок) і виокремлювати сукупні затрати на виробництво продукції (горизонтальний зв'язок).

Кожен показник системи характеризує той рівень ефективності, на якому вона формується. Використання наведеної системи показників сприяє максимальному скороченню їх кількості та спрощенню процесу аналізу ефективності на всіх рівнях, що не чинить негативного впливу на його комплексність та всесторонність.

Таким чином, запропонований методологічний інструментарій аналізу та система показників економічної ефективності агропромислового виробництва дають змогу оцінити ефективність на всіх рівнях функціонування як господарських структур зокрема, так і регіонального, національного ЦБПК та АПК загалом.

Рівні ЦБПК	Види ефективності				
	економічна	технологічна	енергетична	соціальна	екологічна
Національний АПК	Частка у структурі кінцевої продукції і прибутку. Зіставлення обсягу кінцевої продукції і прибутку до обсягу затрат ресурсного потенціалу. Окупність капіталовкладень. Національні показники плюс продуктивність праці, матеріаломісткість і собівартість продукції, рівень рентабельності			Рівень задоволення потреб населення: підвищення народного добробуту, якості життя, поліпшення умов праці та проживання, навколишнього середовища	
Національний бурякоцукровий комплекс					
Регіональний бурякоцукровий комплекс		Рівень використання виробничих потужностей; вартість валової і товарної продукції на 1 га зібраної площі цукрових буряків; індекс економічності сировини та матеріальних ресурсів; урожайність			
Підприємство підкомплексу	Частка у структурі товарної продукції, валового чистого доходу (прибутку). Продуктивність праці, фондвіддача, окупність інвестицій, собівартість, матеріаломісткість продукції, конкурентоспроможність.				Питома маса утилізації відходів
Продукція підкомплексу	Товарність, трудо-, матеріаломісткість, собівартість продукції, рівень рентабельності	цукрових буряків, корисність і якість продукції	Коефіцієнт енергетичної ефективності та енергомісткості одиниці продукції		

Рис. 1.2. Система показників ефективності виробництва у цукробуряковому підкомплексі АПК*

*Розроблено на основі літератури [140, с. 44–45].

Розвиток функціонально-галузевої структури цукробурякового підкомплексу має здійснюватися шляхом проведення технічної і технологічної модернізації виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах та їх переробки на цукрових заводах, удосконалення виробничо-економічних взаємозв'язків партнерів, запровадження горизонтальної та вертикальної інтеграції для створення ефективних агропромислових об'єднань.

Розвинуті методичні підходи дослідження ефективності цукробурякового підкомплексу дають змогу проводити комплексне оцінювання за видами ефективності виробництва на всіх рівнях функціонування: господарських структур, регіонального, національного підкомплексу та АПК загалом і виявити потенційні резерви підвищення ефективності діяльності підприємств.

Критерієм ефективності на локальному рівні є ступінь використання виробничого потенціалу через його окупність продукцією (прибутком), а на регіональному рівні – ступінь використання виробничого потенціалу регіону і вплив АПК на рівень самозабезпечення продовольчими та непродовольчими товарами сільськогосподарського виробництва.

Ефективність агропромислового виробництва на відповідних рівнях ЦБПК має характеризуватися такими показниками:

— національний рівень – питома вага у використанні виробничих фондів, потужностей, трудових ресурсів; частка у загальнонаціональних інвестиціях і бюджетному фінансуванні потреб національної економіки; роль у формуванні ВВП, національного доходу, прибуткової частини державного бюджету, експортного потенціалу, виробничого й особистого споживання; обсяги виробництва та споживання кінцевої продукції у розрахунку на одну особу населення; місце у доходах від зовнішньої торгівлі та забезпеченні платіжного балансу.

— регіональний рівень – частка підкомплексу регіону (області) у використанні виробничого потенціалу, фінансових ресурсів, виробництві валової продукції; роль підкомплексу області у формуванні регіонального сировинного і продовольчого ринку;

самозабезпечення регіону продовольчими товарами, рівень споживання кінцевої продукції (продовольства) з розрахунку на одну особу населення; обсяги експорту й імпорту регіону.

— локальний рівень – валова і товарна продукція, валовий та чистий дохід, валовий і чистий прибуток з розрахунку на 1 грн виробничого потенціалу галузі, підприємства (групи підприємств); ступінь розвитку агропромислової інтеграції та міжгосподарського кооперування; ефективність переробки сировини; динаміка кінцевої продукції з розрахунку на одиницю витрат; фондомісткість, матеріаломісткість і трудомісткість продукції; співвідношення прибутку до сукупних витрат по кожному структурному підрозділу та ін.

Варто зазначити, що суттєвим напрямом підвищення ефективності функціонування складових ЦБПК в умовах конкурентного середовища та становлення глобалізації є посилення інтеграційної взаємодії і формування інтегрованих структур різних типів.

Розвиток інтегрованої системи відбувається під дією внутрішніх і зовнішніх чинників, вплив яких може покращувати або погіршувати умови її створення [171, 179, 212, 221]. Внутрішні чинники – це такі, що залежать від власного потенціалу суб'єкта господарювання. До зовнішніх належать чинники макроекономічного середовища інтегрованої структури.

Класифікацію об'єктивних чинників зовнішнього та внутрішнього економічного середовища, що обґрунтовують доцільність і визначають ефективність інтеграції господарюючих суб'єктів, зображено на рис. 1.3.

Істотний вплив на ефективність інтеграції господарюючих суб'єктів здійснюють наступні чинники зовнішнього економічного середовища [179, с. 135]:

— інституціональні (транзакційні витрати, у тому числі інформаційна асиметрія; альтернативні механізми забезпечення контрактів тощо);

— ринкова кон'юнктура (рівень невизначеності структурних умов ринку; конкуренція; вхідні бар'єри; коливання попиту тощо);

Рис. 1.3. Класифікація чинників, що обґрунтовують доцільність та ефективність інтеграції господарюючих суб'єктів [179]

— науково-технічний прогрес (зміна технологічної складової виробничого процесу, інноваційна політика тощо);

— економічна політика (політика держави щодо антимонопольного законодавства, оподаткування, зовнішньоекономічної діяльності тощо).

Результативність інституціонального аспекту інтеграції суб'єктів господарювання відображена у транзакційних витратах.

Механізм їх впливу на ефективність інтеграції висвітлено в економічній теорії.

Так, складові трансакційних витрат необхідно розглядати з точки зору мінімізації витрат на збір інформації про покупців, постачальників ресурсів, конкурентів, ціни на продукцію. Вони призначені для подолання невизначеності зовнішнього середовища, що пов'язана із нерівномірним розміщенням інформації між господарюючими суб'єктами.

У групі інституціональних чинників вагоме місце посідають альтернативні механізми забезпечення контрактів – правовий (підґрунтям є закон) і приватний (базується на репутації). Вони відіграють важливу роль в організаційно-правових формах холдингів.

Дія чинників ринкової кон'юнктури ринку спричинена наявністю конкуренції, динамікою економічних потреб та посиленням їх різноманітності. Серед чинників ринкової кон'юнктури особливе місце посідає ступінь конкуренції, що безпосередньо сприяє розвитку інтеграції. Суб'єкти господарювання, які виробляють однорідну продукцію у продуктових підкомплексах, об'єднують свої зусилля частково для протистояння конкурентам ззовні. Водночас інтеграція, що зумовлює укладання угод про співпрацю або створення інтегрованих об'єднань, призводить до монополізації ринків і галузей.

З метою подолання таких небажаних наслідків інтеграційна стратегія, як зазначає Н. С. Скопенко [179, с. 138], повинна: по-перше, виявлятися у здатності об'єднувати зусилля з конкретними суб'єктами господарювання, не порушуючи автономії (збереження гнучкості виробництва) та антимонопольного законодавства; по-друге, окрім встановлення тих чи інших видів зв'язків, повинна передбачати заходи щодо розриву небажаних інтеграційних взаємодій.

Варто зауважити, що інтегрована структура функціонує в межах певного ринкового середовища, вихід за які (перевищення пропозиції над попитом) чинить руйнівний вплив на інтегровану

структуру. Зокрема, насичення ринку сприяє посиленню конкуренції у збуті товару, в результаті чого відбувається певна диференціація, що спричиняє поглиблення спеціалізації. Остання обумовлює об'єктивну необхідність в інтеграції та створенні вертикальних інтегрованих структур.

Потужним чинником інтеграції господарювання суб'єктів у сучасних умовах є прискорення науково-технічного прогресу. Розвиток науки і техніки створює основу для посилення зв'язків і взаємозалежностей між виробниками, зумовлює розподіл праці, спеціалізацію виробництва, необхідність укрупнення виробництва. Все це сприяє розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції.

Практика засвідчила, що одним із дієвих чинників підвищення ефективності інтеграції суб'єктів господарювання є економічна політика держави. Саме вона змінює умови та правила здійснення господарської діяльності.

До основних чинників внутрішнього економічного середовища суб'єктів господарювання, що обґрунтовують доцільність і визначають ефективність інтеграції господарюючих суб'єктів, належать:

— техніко-економічні (наявність активів, виробничо-технологічних зв'язків, послідовних стадій обробки сировини, спеціалізація тощо);

— виробничо-економічні (економія, обумовлена ефектом масштабу; наявність власної сировинної бази; норми запасів ресурсів; характеристики виробничих і маркетингових стратегій; життєві цикли продукції та галузей тощо);

— фінансово-інвестиційні (інвестиційний клімат, інвестиційний потенціал, достатність власних оборотних коштів; фінансовий стан тощо);

— економіко-географічні (розташування суміжних виробництв, ринків, сировини та збуту; оптимальність територіальної структури господарюючих суб'єктів; масштаби та міра концентрації виробництва тощо).

Ми погоджуємось із думкою Н. С. Скопенко [179, с. 141], що подальший ефективний розвиток ЦБПК має здійснюватися шляхом

створення кластерних інтегрованих об'єднань територіально-галузевого типу. Такі формування у продуктивних підкомплексах (хлібопродуктовий, цукробуряковий, молоко- і м'ясопродуктовий та інші) дають змогу, насамперед: забезпечити якісною сировиною власного виробництва та розширити зону постачання сировини, використовувати прогресивні ресурсощадні технології, ефективніше використовувати ресурсний потенціал, знизити матеріалоемність та собівартість кінцевої продукції і на цій основі підвищити конкурентоспроможність виробництва.

З метою підвищення конкурентоспроможності складових інтегрованих формувань останнім необхідно акцентувати увагу на розвитку міжгалузевих науково-технічних відносин (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Тенденції розвитку інтеграційної взаємодії підприємств продуктивних підкомплексів АПК [179]

Виробництво цукру		
Вітчизняні виробники цукру	Посилення інтеграційної взаємодії з агровиробниками.	Забезпечення виробництва сировиною. Розширення сировинної зони.
Вітчизняні сільськогосп одарські формування (агрохолдинги)	Придбання виробничих потужностей із виробництва цукру (вертикальна інтеграція вперед).	Розширення ринку збуту сільгоспсировини. Наближення виробництва до сировинної зони. Закінчення виробничого ланцюга.
Виробники інших галузей харчової промисловості	Придбання виробничих потужностей з виробництва цукру (вертикальна інтеграція назад).	Забезпечення якісною сировиною власних виробництв.
Виробництво хліба та хлібобулочних виробів		
Борошно-мельні підприємства	Придбання виробників хліба та хлібобулочних виробів (вертикальна інтеграція вперед).	Розширення та/або утримання ринків збуту продукції (борошно), вихід на ринок хліба.

Продовження табл. 1.1

Хлібопекарні підприємства	Придбання місцевих виробників (горизонтальна інтеграція). Посилення інтеграційної взаємодії з: борошномельними підприємствами (вертикальна інтеграція назад), торговельними підприємствами, розширення фірмової торговельної мережі (вертикальна інтеграція вперед).	Посилення ринкової влади, захоплення та/або утримання ринків збуту. Доступ до ринків агросировини та ринків збуту готової продукції. Збільшення обсягів збуту та розширення меж ринку.
Борошномельні підприємства	Придбання виробників хліба та хлібобулочних виробів (вертикальна інтеграція вперед).	Розширення та/або утримання ринків збуту продукції (борошно), вихід на ринок хліба.
Агрохолдинги	Придбання виробників хліба та хлібобулочних виробів (вертикальна інтеграція назад).	Розширення ринку збуту сільгоспировини. Вихід на ринок хліба. Закінчення виробничого циклу.
Виробництво олії		
Провідні іноземні агрохолдинги	Придбання виробничих потужностей: екстракційних заводів, елеваторів, портових терміналів тощо (вертикальна інтеграція вперед).	Консолідація ринку. Перенесення виробництва на український ринок до сировинної зони. Закінчення виробничого ланцюга. Оптимізація логістики. Розширення портфеля брендів.
Вітчизняні сільськогосподарські формування (агрохолдинги)	Придбання виробничих потужностей: екстракційних заводів, елеваторів, портових терміналів тощо (вертикальна інтеграція вперед).	Розширення ринку збуту сільгоспировини. Наближення виробництва до сировинної зони. Закінчення виробничого ланцюга. Оптимізація логістики.

Ефективність функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу АПК значною мірою може бути підвищена шляхом використання результатів передового зарубіжного досвіду з розвитку цукробурякового виробництва. Досвід світового виробництва сировини та цукру, а також можливості його впровадження в Україні висвітлені у наступному підрозділі монографії.

1.3. Передовий світовий досвід цукробурякового виробництва та його використання в Україні

Досвід більшості розвинутих країн світу показує, що ефективний розвиток цукробурякового підкомплексу може бути забезпечений за різних форм власності, однак лише за умов високого рівня господарської діяльності. Розвиток будь-якого підприємства відбувається під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників; особливо важливу роль відіграє вибір економічного механізму господарювання. Ринкові умови, власне, й потребують нових економічних методів господарювання.

Держави світу, що займаються виробництвом бурякового цукру, здійснюють державне регулювання внутрішнім ринком через застосування дієвих економічних заходів, зокрема квот та гарантування цін на цукор і сировину. Ціни на внутрішніх ринках країн, що виробляють цукор, вищі, ніж на стихійному світовому ринку, в 1,1–1,4 раза. Найорганізованіший ринок цукру, як свідчить література [79, с.110; 166, с.298; 184, с.202], в державах Європейського Союзу, США, Швеції, Фінляндії та інших країнах, де розвиток галузі регулюється державними структурами (табл. 1.2).

Зазначимо, що в Україні, де якість і родючість ґрунтів, кліматичні умови вважаються одними з найкращих у Європі, урожайність цукрового буряку за 1986–1990 рр. становила 26,8 т/га; за 1996–2000 рр. – лише 17,4 т/га; за 2001–2003 рр. – 19,06 т/га і у 2006–2008 рр. – підвищилася з 28,5 до 35,6 т/га. Динаміка урожайності, обсягів і частки виробництва, з розрахунку на одну особу за регіонами України упродовж 1990–2011 рр. мають значну диференціацію, що обумовлено комплексом зовнішніх і внутрішніх чинників (додаток А).

Таблиця 1.2

Варіанти механізму участі держав світу в регулюванні
внутрішнього ринку цукру [166]

Країни	Держава встановлює	Митний захист внутрішнього ринку	Ціна на внутрішньому ринку	Гарантована ціна на сировину (дол./т)	Оптова ціна на цукор, франко-завод (тис. дол./т)	Роздріб-на ціна на цукор (тис. дол./т)	Співвідношення ст. 6 до ст. 5
1	2	3	4	5	6	7	8
Країни ЄС	Квоту, нижній рівень гарантованої ціни	Мито, що змінюється, повний захист	Вільна	60	0,8	1,1	13,33
США	Вільне виробництво, мінімальну ціну на цукор і сировину	Повна квота на ввезення цукру (в межах нестачі)	Вільна	45 – 50	0,63	0,75 – 0,80	13,89 – 12,50
Швеція	Квоту, гарантовану ціну	Мито, що змінюється, повний захист	Вільна	47	0,78	1,3	16,60
Фінляндія	Квоту, гарантовану ціну, субсидію	Мито, що змінюється, повний захист	Вільна	52 + 48 (субсидія) = 100	1,00	1,8	10,0
Бразилія	Квоту на виробництво, мінімальну ціну на тростину, ціну на цукор	Націнка 20% від ціни	Майже вільна	16 – 17	0,28 (змінюється)	0,55 (змінюється)	7,19 – 16,18
Мексика	Вільне виробництво, мінімальну ціну на цукор і сировину	Мито	Узгоджується з державою	23,4	0,46	0,54	19,5299

Урожайність цукрових буряків упродовж 1991–2008 рр. в Австрії становила 50,0–58,0 т/га, Великобританії – 41,2–53,2 т/га, Бельгії – 59,2–63,2 т/га, Франції – 65,0–72,0 т/га, що суттєво перевищує аналогічний показник в Україні.

Варто зазначити, що рівень урожайності цукрових буряків значною мірою залежить від розвитку вітчизняного насінництва. На жаль, упродовж останніх років в Україні різко зменшилася площа посіву насінників цукрових буряків – від 5,8 тис. га у 2005 р. до 110 га у 2011 р., або більше ніж у 50 разів, валовий збір насіння скоротився, відповідно, з 5,9 тис. т до 200 т. У цей період відбулося різке зменшення кількості господарств, які займаються виробництвом насіння цукрових буряків. Найшвидші темпи зменшення відбулися в період з 2006 до 2010 року (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Динаміка розвитку насінництва цукрових буряків
в Україні [210, с 96]**

Показник	Рік							2011 р. у % до 2005 р.
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Кількість господарств, які займаються виробництвом насіння цукрових буряків	111	68	45	24	8	5	6	5,4
у т.ч. способом висадковим	54	43	22	13	6	3	4	7,4
безвисадковим	57	25	23	11	2	2	2	3,5
Площа насінників, тис. га	5,80	1,97	2,62	1,30	0,47	0,29	0,11	1,9
у т.ч. способом висадковим	2,90	1,79	0,97	0,39	0,08	0,03	0,02	0,7
безвисадковим	2,90	0,18	1,65	0,91	0,39	0,26	0,09	3,0
Урожайність, т/га	1,02	0,91	0,94	1,81	2,31	2,67	2,82	178,4
у т.ч. способом висадковим	0,79	0,89	0,86	0,75	0,81	0,30	1,00	126,6
безвисадковим	1,24	1,09	0,99	2,26	2,59	2,91	2,08	167,7
Валовий збір насіння, тис. т	5,89	1,79	2,46	2,35	1,08	0,77	0,20	3,4
у т.ч. способом висадковим	2,29	1,59	0,83	0,29	0,07	0,01	0,02	0,9
безвисадковим	3,60	0,20	1,63	2,06	1,01	0,76	0,18	5,0

Нині практично не залишилося спеціалізованих насінницьких господарств. Як наслідок, у більшості з них не досягнуто реального виробничого та економічного ефекту.

Основними причинами цього, як вважають дослідники [210, с 95], є: невважена економічна політика державних інституцій щодо внутрішнього ринку насіння цукрових буряків вітчизняної селекції, значне збільшення обсягів імпортованого насіння (загрожує принципам і пріоритетам формування продовольчої безпеки країни), економічна недоцільність його виробництва та скорочення посівних площ фабричних цукрових буряків.

У галузі тривалий період практично відсутні грошові розрахунки між товаровиробниками, переробниками і споживачами продукції, поширені бартерні операції. Усе це заважає створенню цивілізованого ринку з продажу насінневого матеріалу. Зовсім відсутні тендерні торги насінням, котрі проводять розвинуті бурякосійні країни світу.

Відомий економіст А.В. Фурса [210, с 96] зазначає, що гібриди цукрових буряків селекції Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків, які занесені до Реєстру сортів України у 2002–2011 рр., придатні для поширення в країні й майже не поступаються насінню зарубіжної селекції, але буряківників не задовольняє саме їхня продуктивність та якість (цукристість) (табл. 1.4).

Так, середній показник продуктивності гібридів (2011 р.) за врожаєм цукру становить 112% від національних стандартів. За даними Держсортівипробування, ці гібриди перевищують стандарти за цукристістю, відзначаються високою стійкістю до гнилей коренеплодів, придатні для тривалого зберігання.

Варто зазначити, що довготермінове зберігання цукрових буряків селекції провідних країн значно поступається вітчизняним гібридам. Щодо іноземної селекції, то «вона створила коренеплід більш досконалої форми і хімічного складу, ніж українська» [15].

Таблиця 1.4

**Гібриди цукрових буряків селекції Інституту
біоенергетичних культур та цукрових буряків, занесені
до Реєстру сортів рослин України [210, с 97]**

Назва гібриду	Рік реєст- рації	Зона	Урожай- ність, т/га	Цукрис- тість, %	Збір цукру	
					т/га	% до стандарту
Шевченківський	2002	Л	47,1	17,0	7,87	111,8
Український ЧС 72	2002	Л	57,0	17,5	10,0	-
Анічка	2003	Л	45,7	16,2	7,33	114,7
Ворскла	2003	Л	46,1	16,0	7,36	115,2
Уманський ЧС-90	2003	Л.С.	70,2	18,9	13,30	-
Уманський ЧС-97	2003	Л.П.	48,3	17,2	8,30	118,9
Константа	2004	С	49,4	16,7	8,20	114,0
Максим	2004	С	49,5	17,0	8,37	116,4
Софія	2004	Л.П.	55,0	17,2	9,50	116,5
Рому	2005	С	52,0	16,5	8,61	107,9
Севастьянівський	2005	Л.П.	54,5	17,3	9,40	117,8
Етюд	2006	С	56,4	17,6	9,98	117,4
Ольжич	2006	С	51,6	17,6	9,13	107,4
Ризольт	2007	С	56,9	17,1	9,82	103,2
Прометей	2008	П	58,5	17,2	10,06	105,8
Приз	2009	Л	48,8	16,4	8,05	-
Рамзес	2009	Л	54,9	16,7	9,19	106,2
Резидент	2009	П	51,0	16,5	8,51	-
Хорол	2009	Л	54,9	16,7	9,20	106,4
Булава	2010	П	56,6	18,3	10,40	109,0
Злука	2010	П	56,6	18,6	10,60	111,4
Кварта	2020	П	55,5	18,8	10,60	111,1
«ІЦБ 0801»	2011	Л	49,1	17,5	8,59	106,2
	2011	С	48,2	17,2	8,34	108,2
«ІЦБ 0802»	2011	П	49,1	17,3	8,49	114,1
	2011	С	49,1	16,7	8,13	105,4
«ІЦБ 0803»	2011	П	47,6	16,6	7,97	107,1
	2011	С	48,6	17,3	8,45	109,6
«ІЦБ 0805»	2011	П	53,2	17,1	9,19	123,5
	2011	С	50,8	16,8	8,57	111,2

За даними АТЗТ «Кристал», у вітчизняному коренеплоді в сухій речовині розчинних нецукрів міститься близько 10%, а в іноземному – лише 1,4%; м'якоті у вітчизняному коренеплоді у складі сухої речовини 20%, у зарубіжному – 16,8%. Рослина іноземної селекції має досконаліший листовий апарат – на 20% менший, аніж в Україні, проте активніший наприкінці вегетації. Відомо, що хімічний склад коренеплоду, особливо вміст калію, натрію й альфа-амінного азоту, суттєво впливає на вихід цукру під час переробки сировини на цукрових заводах. За даними того ж АТЗТ «Кристал», одержаними зі зразків із Київської та Черкаської областей, зменшення вмісту зазначених нецукрів у коренеплодах у 2,0–2,5 раза дає додатковий вихід цукру на рівні 0,64–0,71%, що за умови урожайності цукрових буряків 50 т/га становить плюс 0,34 т/га.

Крім переваг за хімічним складом коренеплодів, іноземні гібриди частково переважають у виробництві українські за урожайністю – збором цукру з одиниці площі – й за якістю посівного матеріалу. Іноземне насіння має високу схожість – 95–98%, а головне – високу енергію проростання; воно, як правило, дражоване, інкрустоване, добре захищене від шкідників і хвороб (стимулятори росту не застосовуються, дають рівномірні й одночасні сходи) [15].

Урожайність іноземних гібридів в умовах України досить висока – 55–60 т/га. Однак вітчизняні гібриди виявляють більшу стійкість до хвороб – у 2,0–2,2 раза вищу, ніж іноземні. Крім того, іноземні гібриди цукрових буряків практично не придатні для тривалого зберігання – потребують переробки з коліс.

Як видно з табл. 1.4, останнє покоління українських гібридів цукрових буряків має потенціал урожайності 47,6–58,5 т/га при цукристості 16,6–18,8%, до того ж вони адаптовані до ґрунтово-кліматичних умов зон бурякосіяння.

Відомо, що вітчизняні гібриди цукрових буряків Український ЧС 72, Уманський ЧС-90 та Уманський ЧС-97 упродовж трьох років сортових випробувань у республіці Білорусь показували стабільну урожайність від 70 до 95 т/га, збір цукру – 12–14 т/га.

Проте динаміка кількості господарств і виробництва вітчизняного насіння цукрових буряків показує, що іноземні компанії мають усе більше перспектив охоплення українського ринку. Нині буряківники віддають перевагу іноземному насінню, навіть якщо його відпускна ціна перевищує ціну на вітчизняну продукцію в кілька разів (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Ймовірна вигода використання іноземного та вітчизняного насіння у посівах цукрових буряків в Україні [210, с. 98]

Показник	Рік							2011 р. у % до 2005 р.
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Площа, з якої зібрано врожай цукрових буряків, тис. га	624	787	578	377	319,5	492	516	82,7
Виробництво цукру з 1 га, т	3,05	3,27	3,23	4,17	3,98	3,14	4,50	147,5
Оптово-відпускна ціна посівної одиниці насіння, євро:								
вітчизняного	20	20	25	30	35	35	35	175,0
іноземного	60	65	70	75	80	85	90	150,0
Вартість насіння на посів, млн. євро:								
вітчизняного	15,2	17,0	13,4	10,2	5,0	7,8	4,9	32,2
іноземного	10,7	21,5	23,1	17,0	26,8	43,9	57,1	533,6
Ймовірна вигода використання вітчизняного насіння на загальну площу, з якої зібрано врожай, млн. євро	7,1	14,9	14,8	10,2	15,1	25,8	34,9	491,6

Бурякосійні компанії й інші виробники масово перейшли на висів цукрових буряків сортами іноземної селекції, питома вага яких у посівах 2011 р. становила 82,0%. Ринок насіння гібридів цукрових буряків вітчизняної селекції орієнтовно становить 18%.

З огляду на це, варто визнати, що за роки ринкових трансформацій відбулася дезінтеграція системи вітчизняного насінництва цукрових буряків, яка базувалася на сортах і гібридах вітчизняної селекції. Насінництво цукрових буряків дійшло до

межі, за якою – реальна втрата власного виробництва й цілковите використання іноземного насіння.

Як показав аналіз зарубіжної практики ведення насінництва цукрових буряків, основною організаційною формою є селекційно-насінницька приватна фірма, котра об'єднує усі стадії цього процесу: біотехнологію – основа селекції, прикладну селекцію, обробку посівного матеріалу на насінневому заводі та збут. Усі структурні одиниці мають бути розташовані компактно, на одній території.

Фінансування залежить від успіху фірми на ринку та її прибутку. Практика показує, що у більшості випадків увесь технологічний ланцюг фінансується рівномірно, тобто третина – наукові дослідження, наступна третина – вирощування насіння, і залишок – промислова підготовка насіння до посіву.

Необхідно зазначити, що фермери на півдні Європи (Італія, Франція) вирощують фабричне насіння пересадковим способом із високим коефіцієнтом розмноження – 1:10 і під суворим контролем представників фірм. Урожайність насінників становить 3,0–4,0 т/га. Кожну технологічну операцію здійснюють з дозволу представника, письмово фіксують у реєстраційному журналі. Першу очистку вирощеного насіння здійснюють на місцевому заводі. Вихід у середньому складає 50%. Далі очищають на насінневому заводі, де вихід обсягу насіння, що надійшло, становить 23–28% (не більше 30%).

За якістю насіння з кожної технологічної операції здійснюється прискіпливий контроль. Зокрема, на заводі виконують вісім аналізів за один технологічний цикл. На деяких насінневих заводах, наприклад у Данії, працюють державні інспектори з якості, які не є працівниками фірми, зарплату одержують із федерального бюджету втричі вищу від головного технолога заводу і не випустять жодної упаковки насіння без державної печатки.

Запроваджено два сертифікати на партію насіння: оранжевий або зелений. Для видачі сертифіката проба може бути проаналізована уповноваженою контрольно-насінневою станцією

тієї країни, в якій знаходиться партія насіння, чи уповноваженою контрольно-насінневою станцією іншої держави.

Якщо пробу аналізують в тій країні, де знаходиться партія, контрольно-насіннева станція несе відповідальність за відбір, опечатування, наявність етикеток, аналіз та видачу сертифіката. У цьому випадку останній друкують на оранжевому бланку. Якщо пробу аналізують в іншій країні, станція-член Міжнародної асоціації контролю за якістю насіння (ІСТА) несе відповідальність за відбір, опечатування й наявність етикеток, за відправку проби, документацію, яку вона направляє на контрольно-насінневу станцію, котра несе відповідальність за аналіз проби і видачу сертифіката. У цьому випадку сертифікат друкують на зеленому бланку. Оранжевий є гарантом якості, без додаткової перевірки, для усіх країн світу. Контрольно-насінневі лабораторії сертифіковані за системою СЕПРО.

У Німеччині насіння сільськогосподарських культур введено під дію Закону «Про захист продовольчої сировини та продуктів харчування», який передбачає надто суворі санкції за його недотримання. Насіння з закордону реалізується за диференційованою ціною (150–215 євро за посівну одиницю), яка залежить від цінності гібрида. У структурі собівартості цукросировини насіння може мати 15–20%.

Реалізаційна ціна насіння-сировини значною мірою залежить від якості й становить 2–4 євро за 1 кг. Проте в деяких країнах, зокрема Польщі, насінництво цілковито перебуває в державній власності. Провідними європейськими фірмами є: «KWS», «Адванта», «Сингента», «Штрубе-Дікман», «Даніско Сід», «Аврора ес-пі-ей».

Однак за умови дотримання принципів і функцій ринкових відносин, а також Законів України «Про насіння та садивний матеріал», «Про захист прав на сорти рослин», «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» спеціалізовані насінницькі господарства змогли б повністю забезпечувати галузь бурякосіяння на посівну площу близько 550–650 тис. га цукрових буряків.

Цю потребу бурякосійних господарств України в готовому насінні могли б забезпечити обсяги виробництва 2005 р. Проте багато залежить від низки факторів, передусім, від об'єктивних обставин (атмосферного зволоження, температурного режиму тощо) та суб'єктивних чинників (розвиток селекції, насінництва, механізації, технології очищення, культури землеробства тощо), а також від площі посіву цукрових буряків, якості посівного та сортового матеріалу тощо.

Так, в Інституті біоенергетичних ресурсів і цукрових буряків НААН розроблено проект Програми розвитку насінництва цукрових буряків до 2015 року. Основна мета програми – реалізація першочергових організаційних, економічних, технологічних і правових заходів щодо відновлення системи українського насінництва і його подальшого розвитку з таким розрахунком, щоб до 2015 р. забезпечити розширення площ посівів цукрових буряків насінням української селекції до 35–42%, а до 2020 р. – до 60% від загальної площі посіву.

З метою забезпечення перелічених вище параметрів розвитку буряківництва в Україні обґрунтовано перспективи розвитку ринку насіння цукрових буряків (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

**Загальні потреби в насінні цукрових буряків у 2013–2015 рр.
 [210, с. 100]**

Показник	2013	2014	2015
Площа посіву цукрових буряків (прогноз), тис. га	600	630	650
Потреба в насінні для сівби – всього, т	1170	1229	1268
Площа цукрових буряків, засіяна вітчизняним насінням, тис. га	99	212	272
Частка посівів вітчизняним насінням, %	16,5	33,7	41,8
Потреба вітчизняного насіння для сівби року – всього, т	413	530	590
Необхідна площа насінників, га	810	884	1000
у т.ч. висадкових	450	50	600
безвисадкових	360	384	400
Потреба базисного насіння, т	3,2	3,4	3,5

Таблиця 1.7

**Прогноз розвитку вітчизняного насінництва на 2013–2015 рр.
[210, с. 100]**

Показник	Рік		
	2013	2014	2015
<i>Висадкове насінництво</i>			
Площа маточних цукрових буряків, га	250	300	300
Площа насінників, га	450	500	600
Виробництво насіння для реалізації, т	225	300	355
<i>Безвисадкове насінництво</i>			
Площа маточних цукрових буряків (посів влітку), га	480	480	500
Площа насінників, га	360	384	400
Виробництво насіння для сівби, т	188	230	235
<i>Всього вітчизняного насіння для сівби</i>			
Реальне виробництво, т	413	530	590
Частка ринку, %	35,3	43,1	46,5
Ємність українського ринку насіння, т (з урахування 15% страхового фонду)	475	610	679
Ємність ринку в грошовому виразі за вітчизняними цінами (40–45 євро п.о.), млн. євро	16,44	21,12	23,5
За іноземними цінами (110–130 євро п.о.), млн. євро	43,9	56,3	62,7

Необхідно звернути увагу на те, що враховуючи реальні можливості суб'єктів селекції і насінництва цукрових буряків, можливо передбачити темпи його розвитку, починаючи з 2013 р. (табл. 1.7).

Відновлення запланованих обсягів реалізації насіння вітчизняної селекції на українському ринку за умови застосування реальних реалізаційних цін може дати економію коштів виробникам фабричних цукрових буряків (табл. 1.8).

Важливою складовою підвищення урожайності цукрових буряків та їх економічної ефективності, ми вважаємо: врахування та дотримання біологічних особливостей під час вирощування цієї культури (забезпечення вологою, поживою, захист від хвороб, шкідників і бур'янів); дотримання агротехнічних вимог

(попередник у сівозміні – пшениця, осіння і весняна підготовка площі до посіву, удобрення, догляд за посівами, належна густина рослин на 1 га, захист від бур'янів і шкідників, вчасне збирання врожаю тощо); використання прогресивних ресурсощадних технологій, дотримання нормативних витрат ресурсів у процесі виробництва та реалізації продукції тощо.

Таблиця 1.8

**Розрахункова вигода від заміни частини іноземного насіння
 вітчизняним у 2013–2015 рр. [210, с. 100]**

Показник	Рік		
	2013	2014	2015
Прогнозний обсяг реалізації насіння, т	413	530	590
Прогнозний обсяг реалізації насіння, тис.пос.од.	317,7	407,7	453,8
Вартість іноземного насіння за реалізаційними цінами зарубіжних фірм (близько 110 євро пос.од.), млн. євро	34,95	44,85	49,92
Вартість вітчизняного насіння за реалізаційними цінами (близько 34 євро пос.од.), млн. євро	10,80	13,86	15,43
Економія коштів виробників фабричних цукрових буряків, млн. євро	24,15	30,99	34,49
млн. грн	249,77	320,51	356,71

Вище перелічені складові дали можливість отримати ПОП «Іванівське» Тербовлянського району Тернопільської області порівняно вищі результати ефективності вирощування цукрових буряків (табл. 1.9).

Як видно з таблиці, високу урожайність (575–694 ц/га) підприємство щорічно отримує за рахунок використання високоякісного насіння гібридів Пірат, Кобра, Казіно німецьких фірм «Штрубе-Дікман» та «Даніско Сід», а також Крокодил, Оріон бельгійської фірми «Аванта» та ін., яке оброблене стимуляторами росту та комплексом засобів захисту.

Таблиця 1.9

**Динаміка ефективності вирощування цукрових буряків у
ПОП «Іванівське» Тербовлянського району
Тернопільської області***

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Середня врожайність у групі, ц/га	694,1	605,9	579,5	575,3	636,6
Зібрана площа цукрових буряків, тис. га	530	305	300	350	320
Матеріально-грошові витрати на 1 га зібраної площі, грн	6837,74	9088,52	16346,67	16711,43	18784,38
Площа ріллі в розрахунку на одне господарство, га	4376	4376	4413	4437	4472
Частка площі цукрових буряків у структурі посівів, %	12,11	6,97	6,80	7,89	7,16
Виробнича собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	9,85	15,00	28,21	29,05	29,51
Повна собівартість 1 ц реалізованих цукрових буряків, грн	10,29	15,60	29,53	29,08	33,77
Ціна реалізації 1 ц цукрових буряків, грн	12,16	17,97	33,28	29,10	47,45
Одержано прибутку (-збитку)					
на 1 га зібраної площі, тис. грн	1,30	1,44	2,17	0,01	8,71
на 1 ц реалізованих цукрових буряків, грн	1,87	2,38	3,75	0,02	13,68
на 100 га ріллі, тис. грн	8,84	4,04	6,21	0,05	23,61
Рентабельність (-збитковість), %	18,13	15,23	12,71	0,08	40,51

*Розраховано на основі даних ПОП «Іванівське» Тербовлянського району.

Під посіви цукрових буряків підприємство щорічно вносить на 1 га площі 45 т гною та мінеральних добрив – 150–200 кг азоту, 120–140 кг фосфору та 150–200 кг калію. При цьому гній та 70% мінеральних добрив, як правило, вносять під глибоку зяблеву

оранку. Решту міндобрив – під передпосівну культивуацію, в рядки при посіві та підживленні.

Передпосівний обробіток ґрунту здійснюють комбінованим агрегатом типу «Європак» в один слід.

Посів цукрових буряків здійснюють одночасно з посівом ярих культур або відразу після них. Застосовують пневматичні сівалки точного висіву (посівні агрегати ССТ-12Б або німецької фірми «Оптіма»). Проводять своєчасну боротьбу з бур'янами, шкідниками та хворобами. При цьому створюють оптимальні умови поживи, водно- та повітряного балансу у ґрунті.

На підприємстві належну увагу приділяють збиранню врожаю, особливо стежать, щоби звести до мінімуму втрати маси коренеплодів, цукру, не допустити погіршення технологічних якостей сировини.

Спеціалісти підприємства враховують, що упродовж вересня врожай буряків може збільшитися на 50–80 ц/га, збір цукру на 8–12 ц/га, а зниження температури повітря до -5°C призводить до пошкодження коренеплодів, погіршення технологічних властивостей, що спричиняє зниження оптової закупівельної ціни на сировину. Тому розпочинають збирання врожаю з 15–20 вересня, а закінчують – до 20–30 жовтня (до заморозків).

Зазначимо, що на підприємстві здійснюють високий рівень інтенсивності буряковиробництва. Упродовж 2007–2011 рр. виробничі витрати з розрахунку на 1 га зібраної площі цукрових буряків становили 6838–18784 грн, або збільшились у 2,7 раза. За аналізований період повна собівартість 1 ц коренеплодів зросла із 10,29 грн (2007 р.) до 33,77 грн (2011 р.) або у 3,3 раза, а ціна реалізації, відповідно, із 12,16 грн/ц до 47,45 грн/ц, або у 3,9 раза.

На підприємстві під час посіву, догляду та збирання цукрових буряків використовують високопродуктивну, ресурсощадну технологію, що забезпечує високу продуктивність праці та можливість проведення польових робіт в оптимальні агротехнічні строки.

Необхідно зазначити, що реалізаційні ціни на 1 ц цукрових буряків у 2007–2011 рр. були, як видно з табл. 1.9, майже на рівні

собівартості, що призвело до надто низьких прибутків у розрахунку як на 1 ц продукції, так і на 1 га зібраної площі. Порівняно найнижчі реалізаційні ціни гальмували збільшення посівних площ під цією культурою. І лише у 2011 р. реалізаційна ціна зросла до 47,45 грн/ц, або на 18,35 грн/ц порівняно із попереднім роком. В результаті прибуток у розрахунку на 1 ц продукції та 1 га зібраної площі збільшився, відповідно, до 13,68 грн та 8,7 тис. грн, рентабельність буряківництва досягла 40,5%.

Таким чином, передовий досвід вирощування цукрових буряків у ПОП «Іванівське» Тереховлянського району доводить, що сільськогосподарські підприємства Тернопільської та інших областей України мають значні резерви і можуть збільшити виробництво та реалізацію цукросировини, підвищити економічну ефективність функціонування галузі.

Дослідження показали, що повна собівартість 1 т цукрових буряків за п'ять років (2005–2009) збільшилася по країні майже у 2,5 рази, а в деяких регіонах – значно більше. Це змушує постійно підвищувати реалізаційні ціни, внаслідок чого роздрібні ціни на цукор зросли у кілька разів, зменшилася його конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Причинами такого стану були: низький рівень врожайності, висока повна собівартість цукрових буряків і недостатня прибутковість буряківництва на підприємствах України (табл. 1.10).

Встановлено, що в тих областях, де вища урожайність цукрових буряків, там менша собівартість продукції, що сприяє підвищенню економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі. Так, наприклад, найвищої урожайності і найменшої собівартості цукрових буряків досягли: у Карпатському економічному районі Львівська область; у Подільському – Хмельницька; у Поліському – Рівненська; у Східному – Полтавська та в Центральному – Черкаська область (табл. 1.10). При цьому із названими показниками у переважаючій більшості вказаних областей тісно

корелює коефіцієнт доходності, що відображає конкуренто-спроможність продукції [139, с. 96–97].

Таблиця 1.10

Динаміка доходності, урожайності та собівартості цукрових буряків за регіонами України [139, с. 97]

Економічний район	2007 р.			2008 р.			2009 р.		
	урожайність цукрових буряків, ц/га	повна собівартість 1 т буряків, грн	коефіцієнт доходності на 1 грн витрат	урожайність цукрових буряків, ц/га	повна собівартість 1 т буряків, грн	коефіцієнт доходності на 1 грн витрат	урожайність цукрових буряків, ц/га	повна собівартість 1 т буряків, грн	коефіцієнт доходності на 1 грн витрат
Донецький	103	233,3	0,57	191	333,2	0,58	-	-	-
Карпатський	299	174,2	0,95	355	196,3	1,03	331	293,5	1,76
у т. ч.: Івано-Франківська	227	200,9	0,71	269	235,9	0,78	256	371,9	1,27
Львівська	308	165,5	1,04	366	193,5	1,03	357	270,8	2,01
Чернівецька	320	187,5	0,84	338	191,5	1,15	129	456,0	0,62
Подільський	331	178,7	0,88	361	240,0	1,07	310	311,4	1,44
у т. ч.: Вінницька	296	205,9	0,66	360	238,1	0,81	290	310,9	0,90
Тернопільська	350	157,1	1,18	331	280,1	1,36	320	352,7	1,86
Хмельницька	377	153,0	1,06	414	180,0	1,19	326	257,7	1,71
Поліський	312	168,7	0,97	357	223,2	0,93	333	357,5	1,00
у т. ч.: Волинська	279	166,1	0,87	316	261,8	0,71	307	317,7	1,00
Житомирська	309	211,1	0,79	308	265,1	0,82	205	387,8	0,71
Рівненська	331	142,0	1,26	371	195,7	1,16	364	410,5	1,05
Чернігівська	308	175,5	0,82	367	213,3	0,83	371	174,5	1,18
Придніпровський	198	213,9	0,71	247	152,5	1,38	344	199,2	1,64
у т. ч.: Дніпропетровська	172	218,1	0,74	248	236,0	0,79	344	200,1	1,21
Кіровоградська	211	212,8	0,70	365	145,1	1,46	280	199,2	1,67
Причорноморський	146	212,9	0,74	188	236,6	0,68	188	504,6	0,97
Східний	275	186,9	0,84	395	191,6	1,00	346	312,9	0,85
у т. ч.: Полтавська	302	188,0	0,84	421	185,3	1,01	373	334,2	0,81
Сумська	234	180,5	0,88	345	208,9	0,97	389	212,6	1,19
Харківська	240	187,9	0,82	296	205,6	1,00	200	290,7	0,89
Центральний	295	195,4	0,72	331	202,2	0,91	319	296,7	1,08
у т. ч.: Київська	312	212,6	0,65	335	223,2	0,86	302	328,2	0,94
Черкаська	269	170,6	0,85	327	177,6	0,98	341	257,5	1,31
Україна	294	179,9	0,89	356	209,2	1,07	315	305,2	1,37

Однак, як видно з таблиці, крім собівартості вагомий вплив на конкурентоспроможність здійснює ціна реалізації продукції. Для прикладу, у Подільському районі Тернопільська область упродовж 2007–2009 рр. мала меншу урожайність і більшу собівартість цукрових буряків, ніж Хмельницька. Водночас, завдяки вищій ціні реалізації продукції, коефіцієнт доходності з розрахунку на 1 т цукрових буряків у Тернопільській області був порівняно найвищим у Подільському економічному районі.

Дослідження показали, що виробництво цукрових буряків в Україні має суттєві регіональні особливості, обумовлені природно-кліматичними факторами, значну диференціацію між урожайністю та собівартістю продукції. Так, наприклад, урожайність цукрових буряків упродовж 2007–2009 рр., як видно з табл. 1.10, становила: у Донецькому регіоні 103–191 ц/га, Причорноморському – 146–188 ц/га, Придніпровському – 198–247 ц/га, що значно менше порівняно із середнім показником у країні.

Повна собівартість 1 т реалізованих цукрових буряків за аналогічний період була найвищою у Донецькому регіоні – 233,3–333,2 грн та Причорноморському – 262–504,6 грн, що суттєво перевищує аналогічні показники України. Ці дані переконують, що в ринкових умовах необхідно раціонально використовувати земельні ресурси, ощадливо витратити трудові, матеріальні та грошові ресурси, запроваджуючи зональну (регіональну) спеціалізацію на виробництві сільськогосподарської продукції. Вирощування цукрових буряків у Донецькому, Причорноморському, Придніпровському регіонах (за виключенням окремих районів Дніпропетровської та Кіровоградської областей), на наш погляд, економічно не вигідно.

Бурякоцукрову галузь доцільно розвивати у Подільському, Центральному, Поліському, Східному регіонах та окремих (Львівська, Чернівецька) областях Карпатського регіону. Інвестиції варто спрямовувати на застосування прогресивних, ресурсощадливих технологій вирощування цукрових буряків та їх переробки; здійснювати належний організаційний рівень проведення сільськогосподарських робіт, що дасть змогу

збільшити врожаї та зменшити виробничо-збутові витрати. А раціональне, ощадливе витрачання грошово-матеріальних засобів сприятиме зниженню собівартості виробництва цукросировини. При цьому поліпшення кондиційних характеристик сприятиме підвищенню закупівельних цін. Все це є основою для підвищення економічної ефективності бурякоцукрового виробництва, збільшення конкурентоспроможності кінцевої продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках та обсягу експорту.

Порівняння показників розвитку цукробурякового виробництва в Україні, Російській Федерації та Республіці Білорусь [48] показує, що конкурентоспроможність цукру в цих державах забезпечується, передусім, вищим рівнем урожайності культури та виходом цукру у виробництві за рахунок зменшення його варості під час зберігання й переробки коренеплодів, що зумовлено ефективнішою роботою сучасних цукрових заводів у результаті їх реструктуризації та модернізації та виведення з експлуатації малопотужних заводів (табл. 1.11).

Доведено, що забезпечення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва України можливе за умови дотримання елементів технології вирощування цукрових буряків, основними з яких є: живлення рослин, захист від шкідників, хвороб і бур'янів з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов; підвищення продуктивності та зниження собівартості; висока ефективність переробки на сучасному високотехнологічному обладнанні цукрових заводів у процесі інтеграції переробних підприємств із виробниками сільськогосподарської продукції.

Значний вплив на формування конкурентоспроможного середовища функціонування товаровиробників цукробурякової галузі має діяльність інтегрованих компаній, які забезпечують у нинішніх умовах виробництво конкурентоспроможної продукції [48, с. 10]. Аналіз їх функціонування у 2008–2010 рр., за показниками ринкової частки виробництва цукру і темпами її приросту чи зниження, дав змогу згрупувати конкурентів згідно з позицією, яку вони займають на ринку, та побудувати конкурентну карту ринку цукру України (табл. 1.12).

Таблиця 1.11

**Конкуренентоспроможність продукції цукробурякового
виробництва в Україні, Російській Федерації, Республіці
Білорусь у 2008–2010 рр. [48, с. 9]**

Показник	Україна			Російська Федерація			Республіка Білорусь		
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Урожайність буряків, т/га	35,62	31,49	27,95	36,2	32,3	24,1	43,9	45,0	39,5
Цукристість буряків, %	16,05	16,85	15,3	17,1	17,6	16,6	16,3	16,5	14,68
Збір цукру, т/га	5,71	5,31	4,28	6,19	5,68	4,00	7,16	7,43	5,80
Вихід цукру, %	12,85	13,72	11,86	14,33	15,05	13,58	14,0	13,74	11,8
Втрати цукру у виробництві, %	0,88	0,79	0,93	0,55	0,63	0,62	0,55	0,63	0,62
Тривалість роботи заводів, днів	61,5	53,97	63,7	101	83	76	131	121	113
Середньодобова продуктивність цукрових заводів, тис. т	214,8	177,4	216,6	251,1	264,5	257,6	28,25	29,49	30,80
Середня виробнича потужність одного заводу, тис. т/добу	2,94	3,11	3,23	3,60	3,67	3,96	6,65	6,70	7,00
Використання виробничої потужності цукрових заводів, %	98,0	96,8	93,9	83,0	85,5	84,5	106,2	110,0	109,9
Середня ціна цукрових буряків, дол. США/т	52	62	72	44	54	75	53	55	62
Середня ціна цукру, дол. США/т	512	726	941	662	865	1094	592	656	782

За аналізований період лідером на ринку цукру є ТОВ «Астарт-Київ» із ринковою часткою 12,81%; підприємства зі слабкою конкурентною позицією – ТОВ «Агропродінвест» (7,79%) та Група компаній «Укррос» (7,53%); аутсайтери на ринку – Група компаній

«Мрія» (5,10 %), ТОВ «Райз-цукор» (4,92%), ЗАТ «Західна компанія «Дакор» (3,66%), Агрофірма «Світанок» (2,92%).

Таблиця 1.12

**Конкурентна карта ринку цукру України у 2008–2010 рр.
 [48, с. 10]**

Ринкова частка підприємства		Класифікаційні групи				
		Лідери ринку	Підприємства із сильною конкурентною позицією	Підприємства зі слабкою конкурентною позицією	Аутсайтери ринку	
Групи підприємств за темпами приросту їхньої ринкової частки						
Класифікаційні групи	I	Підприємства із конкурентною позицією, що швидко покращується				ТОВ «Радехівський цукор»; група компаній «Мрія-Центр»
	II	Підприємства із конкурентною позицією, що повільно покращується				Агрофірма «Світанок»
	III	Підприємства із конкурентною позицією, що повільно погіршується	ТОВ «Астарта-Київ»		ТОВ «Агропродінвест»	ТОВ «Райз-цукор»; ЗАТ «Західна компанія «Дакор»
	IV	Підприємства із конкурентною позицією, що швидко погіршується			Група компаній «Укррос»	

На основі аналізу сучасного стану вітчизняного буряківництва можна зробити висновок, що важливим чинником підвищення конкурентоспроможності продукції є раціональне розміщення посівів цукрових буряків. Дослідження показали, що в господарствах Чернігівської, Хмельницької, Полтавської, Київської областей показники збору цукру вищі середнього по Україні в результаті вищої урожайності та кращої якості коренеплодів; Рівненської, Львівської Вінницької – за рахунок вищої урожайності культури. Нижчі середнього спостерігаються в Сумській,

Харківській областях, в основному через невисоку урожайність культури; в Черкаській та Тернопільській областях – у зв'язку із низькою цукристістю коренеплодів. Це свідчить про необхідність збільшення площі посівів цукрових буряків у господарствах першої зони бурякового поясу (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька області) і другої зони бурякового поясу (Вінницька, Житомирська, Київська, Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська та Чернігівська області).

При цьому виробництво цукросировини має бути зосереджено у потужних сільськогосподарських підприємствах, що спроможні впроваджувати інтенсивні технології з використанням сучасних машин, добрив, інтегрованих засобів захисту рослин і ґрунту, підвищувати урожайність та якість цукрових буряків, знижувати їх собівартість. Це важливі чинники підвищення якості цукру відповідно до вимог, що існують у країнах ЄС, які можуть забезпечити конкурентоспроможність цукру на внутрішньому та зовнішньому ринках.

За даними А. В. Дороніна [48, с. 10], середньодобове виробництво цукру на цукрових заводах визначається не лише їх виробничою потужністю, а й підвищенням продуктивності праці, що зумовлено матеріально-технічним переоснащенням і ритмічним забезпеченням у достатній кількості якісною цукросировиною. За умови збільшення сумарної середньодобової виробничої потужності цукрових заводів на 1 тис. т буряків на добу (при незмінному рівні простоїв заводів), середньодобове виробництво цукру зростає на 37,48 т/добу, а внаслідок збільшення простоїв заводів на добу (при незмінному рівні виробничої потужності) середньодобове виробництво цукру зменшиться на 5,67 т/добу.

У зарубіжних країнах пропагується концентрація виробництва, особливо на підприємствах переробної промисловості [23, 25, 27, 94, 179, 181, 213, 221]. Європейські держави, що виробляють буряковий цукор, проводять технічне переоснащення переробних підприємств через їх укрупнення та виведення з експлуатації малопотужних і неефективних.

Упродовж останніх років кількість цукрових заводів Франції зменшилася майже вдвічі, відповідно середня потужність переробки цукрового буряку на добу зросла від 4 до 7,8 тис. т. Франція, Німеччина та інші бурякосійні держави Європи підтримують бурякоцукрову галузь, створюють вигідні умови фермерам. Проаналізувавши структуру цукрових заводів України і Франції за сумарною та середньодобовою потужністю, можна констатувати, що вітчизняні заводи є малопродуктивні (табл. 1.13).

Таблиця 1.13

**Порівняльна структура цукрових заводів за потужністю,
2001 р. [53, с. 72]**

Потужність цукрових заводів, тис. т/добу	Структура цукрових заводів за сумарною потужністю, %	
	Україна	Франція
До 3000	149	4
3001 – 5000	29	10
5001 – 7000	15	11
7001 – 10000	1	36
10001 – 15000	1	37
15001 та більше	–	5

У США багато заводів мають добову потужність 1,3–2 тис. т, у середньому вони переробляють 5375 т за добу [214, с. 88]. Невисока продуктивність цих підприємств пояснюється тим, що вони є приватною власністю. Фермери не мають нагальної потреби укрупнення, нарощування потужності одних заводів за рахунок ліквідації інших.

Окрім внутрішнього виробництва, запаси цукру збільшуються за рахунок імпорту. Імпорт обмежується тарифною квотою, за якою 40 країн, які її одержали, можуть поставляти цукор до США без сплати мита в поточному році. Будь-який цукор, який імпортується у США понад квоту, підлягає сплаті мита в сумі 338,63 дол. США/т, розмір якого практично є протекціоністським.

За надмірного обсягу квоти ціни всередині США можуть зменшитися нижче рівня підтримки ціни. Якщо квота занадто

низька, то ціни можуть піднятися. Окрім внутрішнього виробництва та імпорту, пропозиція збільшується завдяки цукру, екстрагованому з імпортованих цукрових сиропів (меляси) понад тарифну квоту. У 2000 р. за рахунок цукру з меляси пропозиція цукру збільшилася на 125 тис. т.

Частка цукрових заводів в оптовій ціні готового продукту в країнах ЄС, де діє єдина модель організації ринку цукру, дорівнювала 46,3%, у США – 44,6% [79, с. 111; 166, с. 298–300; 214, с. 90–92]. У країнах, що переробляють цукор тільки з тростини, ця частка сягає 60,6%. У структурі загальних затрат на переробку сировини у США витрати переробного підприємства упродовж 1985–1987 рр. становили 45,3%, у тому числі на збут цукру – 4,3% та висушування жому – 6%.

Значною мірою ефективність заходів регулювання підтвердила і практика Європейського співтовариства. Тут економічні важелі стримують ціни і гарантують надходження цукру на внутрішній ринок залежно від споживчого попиту. Ціни у цих державах стабільні, однак вищі від світових, що гарантує попит на цукор внутрішнього ринку. Крім того, країни ЄС заохочують продаж надлишків цукру на світовому ринку. До основних важелів державного регулювання внутрішніх ринків цукру цих країн належать: митні збори, квоти на імпорт цукру, ліцензування та низка інших заходів.

Досвід Європи показує, що внутрішня ціна цукру значно перевищує світову, і цю різницю експортерам сплачує саме внутрішній споживач. У Франції 1 кг цукру коштує трохи більше 1 дол. США. Пропонована ціна в Україні – 0,6–0,7 дол. США. Політику підтримання високих внутрішніх цін здійснюють у країнах ЄС, але там вона можлива завдяки високій купівельній спроможності населення. Середня заробітна плата в Україні значно нижча, ніж у країнах ЄС, а тому запровадження високих внутрішніх цін може означати зменшення обсягів споживання цукру, стрибок інфляції, зниження життєвого рівня населення.

У сучасних умовах, ціноутворення на цукрову сировину та цукор має бути адаптоване до кон'юнктури зовнішнього ринку із

обов'язковим урахуванням вітчизняних традицій. Цукробуряковий підкомплекс не може успішно розвиватися у напрямку ринкових відносин без інтеграції до світового економічного простору. Отже, процес ціноутворення на продукцію галузей АПК вимагає регулювання, що сприятиме збільшенню обсягів виробництва цукрових буряків і цукру.

На думку академіка УААН О. М. Шпичака, вектор формування цін за період переходу України до ринкової економіки змінився на діаметрально протилежний. Якщо за адміністративно-командної системи ціна на конкретний вид продукції формувалася від витрат виробництва сировини до роздрібної ціни на кінцевий продукт, то в ринковій економіці ціни формуються у зворотному напрямку – від роздрібної ціни кінцевого продукту до собівартості виробництва сировини. Затрати на виробництво кінцевого продукту – цукру – мають «укластися» в ринкову ціну, а не навпаки [224, с. 49]. Ціноутворення за ринкових відносин – це спільні дії урядових рішень і ринкових законів, які значно впливають на прогрес виробництва.

Зазначимо, що на практиці цукрові заводи купують сировину просто в полі, самостійно її вивозять. Таку схему широко застосовують в багатьох європейських країнах.

Зрідження посівів цукрових буряків, а отже, й втрати врожаю є наслідком застосування ручної праці на прополюванні посівів від бур'янів. Водночас з кожним роком дедалі важче знайти бажаючих виконувати таку роботу. Ера дешевої робочої сили закінчилась, а тому кошти потрібно вкладати в сучасні технології – застосування засобів захисту рослин, внесення потрібної кількості добрив, вапнування ґрунтів. Заводи мають брати активну участь у підготовці фахівців бурякосійних господарств. Водночас вони повинні залучати до цього постачальників матеріально-технічних ресурсів для сільського господарства, які мають змогу кредитувати сільгоспвиробників.

Національна асоціація цукровиків України «Укрцукор» пропонує негайні заходи: визначення оптимальної кількості цукрових заводів у найсприятливіших зонах бурякосіяння та

насінневих заводів; обов'язковий контроль держави над цим процесом; перепрофілювання цукрових заводів, які будуть виведені з експлуатації; надання галузі довготермінових кредитів; ліквідація давальницьких схем у переробній промисловості.

Науковці [48, 124, 192] вважають, і ми погоджуємося з ними, що буряковиробництво як у кожному регіоні, так і в Україні загалом здійснювалось за останні 15–20 років із суттєвими коливаннями розміру посівних площ, обсягу виробництва й переробки цукрових буряків. Все це гальмувало розвиток галузі, призводило до ризиків і збитковості у цукробуряковому виробництві.

Для повного забезпечення сировиною виробничих потужностей діючих цукрозаводів та збільшення робочих місць в Україні доцільно провести диверсифікацію продукції, зокрема, запровадити виробництво біоетанолу.

В аграрній сфері економіки України для проведення сільськогосподарських робіт щороку використовують близько 1,9 млн. т дизельного палива і 0,6 млн. т бензину [192, с. 4]. Для виробництва такої кількості пального необхідно майже 4,5 млн. т нафти, яку переважно імпортують з інших країн. Постійне зростання її ціни призводить до підвищення вартості нафтопродуктів, а отже, і сільськогосподарської продукції. Все це зумовлює необхідність застосування в двигунах внутрішнього згоряння альтернативних видів палива, що є досить ваговою проблемою.

Вже тепер більш як в 50-ти країнах світу на державному рівні проводять науково-практичні дослідження щодо заміни нафтопродуктів на природний (стиснутий) газ з високим октановим числом (110–115 од.). У відпрацьованих газах, порівняно із бензиновими двигунами, токсичних речовин у 1,5–2 рази менше, при цьому ресурс роботи двигуна збільшується вдвічі. Заміну моторних мастил проводять також у 2–2,5 рази рідше.

Враховуючи світовий досвід із використання цукросировини для виробництва біоетанолу – альтернативного палива, як

зазначає А. В. Доронін [48, с. 12], доцільно впроваджувати його виробництво безпосередньо на цукрових заводах (табл. 1.14).

Таблиця 1.14

**Прогнозний розрахунок виробництва цукру і біоетанолу
 залежно від продуктивності цукрових буряків в Україні
 [48, с. 12]**

Показник	В середньому за 2006–2010 рр.	Рік	
		2015	2020
Зібрана площа, тис. га	510	650	800
Урожайність, т/га	30,0	40,0	43,8
Виробництво цукрових буряків, тис. т	15310	26000	35000
Переробка цукрових буряків, тис. т	14354	25090	33775
Вихід цукру, %	12,5	12,5	13
Переробка буряків на цукор, тис. т	14354	15090	14775
Виробництво цукру, тис. т	1768	1886	1921
Вихід меляси, тис. т	574,2	604,0	473,0
Виробництво біоетанолу з меляси, млн. л	0	181	142
Переробка буряків на біоетанол, тис. т	0	10000	19000
Виробництво біоетанолу з буряків, млн. л	0	1000	1900
Виробництво біоетанолу з меляси і буряків, млн. л	0	1181	2042
Сумарна добова потужність заводів, тис. т/добу	254,04	254,04	320,5
Тривалість роботи заводів, діб	56,5	98,8	105,4
Середня добова потужність 1 заводу, тис. т/добу	3,0	3,0	3,7
Кількість заводів, які необхідно задіяти, од.	85	85	87

За урожайності цукрових буряків 30,0 т/га і площі посіву 510 тис. га (середні показники 2006–2010 рр.) не забезпечується

потреба цукру на внутрішньому ринку. Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року передбачено збільшення площі цукрових буряків до 650 тис. га, а урожайності – до 40,0 т/га, виробництва цукрових буряків – 26 млн. т за умови виконання цієї програми, навіть за виходу цукру 12,5%, буде повністю забезпечена у 2015 р. не лише потреба цукру на внутрішньому ринку, а й виробництво сумішу бензину і біоетанолу для споживання в Україні та реалізація біоетанолу на зовнішньому ринку.

У перспективі до 2020 р. можливе розширення площі посіву цукрових буряків до 800 тис. га, підвищення урожайності – до 43,8 т/га, обсягів виробництва – до 35 млн. т, що потребує збільшення сумарної добової потужності цукрових заводів до 320,5 тис. т буряків на добу і забезпечить переробку коренеплодів упродовж 105,4 діб. Для цього необхідно збудувати два нових цукрових заводи потужністю до 12 тис. т буряків на добу та провести реконструкцію існуючого 21 заводу, середню добову потужність необхідно збільшити до 6 тис. т буряків на добу.

Виробництво біоетанолу, як зауважує А. В. Доронін [48, с. 13], можливе за кількома схемами. Перший варіант – на цукровому заводі монтують цех із виробництва біоетанолу. Завод виробляє цукор за існуючою технологією, а з меляси – біоетанол. Друга схема передбачає тільки виробництво біоетанолу з сиропу. Її можна застосовувати і на спиртзаводах, які розміщені неподалік від цукрових заводів. Інший варіант організації виробництва біоетанолу передбачає виробництво цукру, а також біоетанолу з меляси і сиропу. В цьому випадку на заводі поєднуються два процеси і, відповідно, підвищується продуктивність його роботи та знижується собівартість виробленої продукції. Оптимальним варіантом є будівництво комбінованих цехів як на цукрових, так і на спиртових заводах, які в сезон збирання цукрових буряків вироблятимуть з продукції їх переробки біоетанол, а в міжсезоння – із відходів зерна колосових культур або кукурудзи.

Варто зазначити, що для виробництва дизельного біопалива економічно вигідним є зерно ріпаку. Вже сьогодні в багатьох

областях нашої держави (Тернопільській, Вінницькій, Львівській, Луганській, Миколаївській, Київській, Хмельницькій та ін.) збудовано й успішно апробовано установки з виробництва біодизеля різної потужності (від 200 до 2000 л/добу).

Зазначимо, що практичне застосування біодизеля і біоетанолу в різних країнах перебуває на різних стадіях. Найактивніше здійснюється випробування альтернативних енергоносіїв у Німеччині, Чехії, США, Бразилії та ін.

В Німеччині на ріпаковій олії працюють понад 1500 автомобілів – 15 років без будь-яких негативних відхилень в роботі [124, с. 67]. Саме ця держава твердо утримує лідерські позиції в Європі з виробництва і використання біодизеля (табл. 1.15).

Таблиця 1.15

**Динаміка виробництва біодизеля в країнах Євросоюзу, тис. т
[125, с. 67]**

Країна	Рік			
	2004	2005	2006	2007
Австрія	57	85	123	267
Бельгія	-	1	25	166
Чехія	60	133	107	61
Данія	70	71	80	85
Франція	348	492	743	872
Німеччина	1035	1669	2662	2890
Греція	-	3	42	100
Італія	320	396	447	363
Великобританія	9	51	192	150
Литва	5	7	10	26
Польща	-	100	116	80
Португалія	-	1	91	175
Словаків	15	78	82	46
Іспанія	13	73	99	168
Швеція	1	1	13	63

Проблема розвитку альтернативних видів палива в Україні досі не отримала належної державної уваги та підтримки.

Таким чином, забезпечити конкурентоспроможність виробництва цукрових буряків в Україні можна шляхом

концентрації виробництва у потужних підприємствах, що спроможні впроваджувати сучасні передові й ресурсощадні технології з використанням високопродуктивних сільськогосподарських машин, добрив, засобів захисту рослин та розвитку вітчизняного насінництва.

Конкурентоспроможність виробництва цукру в Україні має здійснюватися шляхом покращення якості цукрових буряків, а саме: підвищення їх цукристості та збільшення виходу цукру з 1 т сировини, зниження собівартості виробництва продукції.

Потужним фактором підвищення конкурентоспроможності цукробурякової галузі є диверсифікація продукції на заводах у напрямку виробництва біоетанолу з меляси. Найдоцільнішим варіантом є будівництво комбінованих цехів на цукрових і спиртових заводах, що дасть змогу в сезон збирання цукрових буряків виробляти біоетанол з меляси, а в міжсезоння – з відходів зерна колосових культур або кукурудзи.

Прискорити вирішення наявних проблем можна шляхом посилення кооперації й активізації розвитку горизонтальної і вертикальної інтеграції – створення бурякоцукрового кластеру. Це сприятиме збільшенню робочих місць, покращенню економічних і соціальних умов життя населення.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК

2.1. Тенденції розвитку буряківництва у різних формах господарювання

Більшість земельних угідь Тернопільської області розташовані в зоні Лісостепу України, яка має сприятливі природні умови для вирощування цукрових буряків. Це обумовило виробничий напрямок спеціалізації буряківництва в рослинництві досліджуваного регіону. Основними галузями рослинництва є зернове господарство і буряківництво. Питома вага буряківничої галузі Тернопільщини в Україні характеризується наступними показниками (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Питома вага Тернопільської області за показниками
 виробництва цукрових буряків в Україні, %
 (усі категорії господарств)***

Показник	Рік								2011 р. +, - до	
	1990	1995	2000	2005	2006- 2010	2010	2011	2006- 2010 рр.	2010 р.	
Зібрана площа	6,7	6,3	8,6	8,8	9,2	12,3	11,6	2,4	-0,7	
Валовий збір	7,5	6,8	9,1	9,5	11,2	11,3	10,6	-0,6	-0,7	
Урожайність	112,0	107,7	106,5	108,5	102,3	91,6	91,4	-10,9	-0,2	

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

Упродовж 1990–2011 рр. частка Тернопільської області у зібраній площі цукрових буряків становила відповідно 6,7–11,6%; у валовому зборі цукрових буряків – 7,5–10,6%; урожайність цієї культури в регіоні порівняно з середнім показником країни була у 1990 р. вищою на 12%, а у 2011 р. – нижчою на 8,6%. Наведені

показники показують, що Тернопільщина посідає вагоме місце у розвитку буряківництва України, а тому має збільшувати обсяги виробництва та підвищувати економічну ефективність функціонування цукробурякового підкомплексу.

Відомо, що обсяг виробництва цукрових буряків збільшується під впливом двох факторів – зібраної площі та їх урожайності, причому зростання посівів цієї культури характеризує екстенсивний напрямок розвитку буряківництва, а підвищення урожайності – інтенсивний, найдоцільніший.

Динаміку основних показників виробництва цукрових буряків на Тернопільщині наведено нижче (табл. 2.2 та додаток Б).

Таблиця 2.2

Динаміка основних показників виробництва цукрових буряків у Тернопільській області (усі категорії господарств)*

Показник	Рік						2011 р. у % до:	
	1986- 1990	1991- 1995	1996- 2000	2001- 2005	2006- 2010	2011	2001- 2005 рр.	2006- 2010 рр.
Зібрана площа, тис. га	110,4	90,1	62,8	59,9	54,7	59,9	100,0	109,5
Валовий збір, тис. т	3896,4	2120,0	1173,0	1327,0	1692,4	1988,7	149,9	117,5
Урожайність, ц/га	353	235	187	222	312	332	149,5	106,4

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

Як видно з таблиці та додатку Б, у господарствах Тернопільської області за аналізований період (1986–2011 рр.) простежується чітка тенденція до зменшення посівних площ й обсягу виробництва цукрових буряків. Так, наприклад, площа зменшилась із 110,4 тис. га (1986–1990 рр.) до 54,7 тис. га (2006–2010 рр.), або вдвічі, обсяг валового збору буряків, відповідно, – з 3896,4 тис. т до 1692,4 тис. т, або – у 2,3 раза. За цей же період

зменшилась і урожайність цукрових буряків, найнижчий рівень був у 1996–2000 рр. – 187 ц/га, що майже вдвічі менше, ніж десятиліттям раніше. Варто зазначити, що впродовж наступних років (2001–2011) у господарствах області намітилася тенденція до підвищення рівня урожайності й обсягів виробництва цієї культури. Зауважимо, що у 2009 р. посіви цукрових буряків було зменшено до рекордно низького рівня за останні десятиліття – 37,9 тис. га.

Основні показники буряковиробництва останніх років переконують у доцільності інтенсивного розвитку галузі за рахунок підвищення урожайності коренеплодів. Так, у 2006–2010 рр. зі зменшенням зібраної площі порівняно із аналогічним показником 2001–2005 рр. на 8,7%, відбулося зростання валового збору на 27,5% за рахунок підвищення урожайності (на 40,5%).

Аналіз обсягів виробництва цукрових буряків у розрізі категорій бурякосійних господарств виявив негативні тенденції. Так, у 1990 р. у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області було вироблено 3310,6 тис. т цукрових буряків, а в 2000 р. – лише 730,7 тис. т, що у 4,5 рази менше (табл. 2.3).

Збільшення валового виробництва цукрових буряків у 2011 р. до 1762,7 тис. т є максимальним показником за останнє десятиліття, однак це майже вдвічі менше ніж у 1990 р.

До основних чинників, що зумовили зменшення обсягів, належать: низька ціна за 1 ц буряків, висока собівартість і трудомісткість продукції, збитковість галузі у значній частині аграрних підприємств, а також дрібне розпаювання сільськогосподарських угідь, внаслідок чого було розбалансовано бурякосійні зони.

Зазначимо, що, починаючи з 2006 р., частка сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва цукрових буряків суттєво зростає: якщо у 200–2005 рр. вона становила 57,8%, то у 2006–2010 рр. – 80,1%, а у 2011 р. – 88,6%. Водночас, упродовж 1990–2011 рр. збільшили валовий збір цукрових буряків і господарства населення. Найбільший обсяг

виробництва сировини там отримано в середньому за 2001–2005 рр. (559,7 тис. т).

Таблиця 2.3

**Обсяг та частка виробництва цукрових буряків у
Тернопільській області за категоріями господарств***

Категорія господарств	Одиниці виміру	Рік						2011 р. +, – до	
		1990	1995	2000	2001-2005	2006-2010	2011	2001-2005 рр.	2006-2010 рр.
Господарства усіх категорій, у тому числі:	тис. т	3313,4	2011,0	1202,3	1326,7	1692,4	1988,7	662,0	296,3
сільсько-господарські підприємства	тис. т	3310,6	1822,6	730,2	767,0	1356,4	1762,7	995,7	406,3
господарства населення	%	99,9	90,6	60,7	57,8	80,1	88,6	30,8	8,5
	тис. т	2,8	188,4	472,1	559,7	336,0	226,0	-333,7	-110,0
	%	0,1	9,4	39,3	42,2	19,9	11,4	-30,8	-8,5

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

Частка господарств населення у загальному виробництві цукрових буряків зросла з 0,1% у 1990 р. до 42,2% в середньому за 2001–2005 рр. На жаль, упродовж наступних років у цій категорії господарств спостерігається негативна динаміка як обсягів виробництва цієї культури, так і її питомої ваги. Зокрема, у 2006–2010 рр. частка у валовому виробництві становила 19,9%, а обсяги – 336,0 тис. т, у 2011 р., відповідно, – 11,4% та 226,0 тис. т.

Така динаміка зумовлена багатьма факторами, серед яких: різке зменшення закупівельних цін на цукрові буряки, відсутність необхідної техніки та обладнання для посіву й збирання коренеплодів, відсутність мотивації до цього виду підприємництва, а також погіршення демографічної ситуації (зменшення кількості працездатного населення) у зазначеній категорії господарств.

Практика доводить, що перспективний розвиток буряківництва має здійснюватись у великих сільсько-господарських підприємствах. Саме вони, як показали дослідження,

можуть організувати вирощування і збирання врожаю на науковій основі, забезпечити високу ефективність функціонування галузі буряківництва.

Вищезазначене спонукало нас детально проаналізувати досягнутий рівень розвитку буряківництва у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області. Показники, що в динаміці характеризують розміри бурякосійних господарств за середньою зібраною площею цукрових буряків та їх урожайністю у Тернопільській області, наведено у табл. 2.4. Дані таблиці свідчать про те, що середня зібрана площа цукрових буряків у динаміці (2006–2011 рр.) мала тенденцію до зростання. Найбільшим цей показник був у 2009 і 2011 рр., відповідно, – 230 та 224 га.

Таблиця 2.4

Групування сільськогосподарських підприємств за зібраною площею цукрових буряків у Тернопільській області*

Група підприємств за зібраною площею, га	2006-2010 рр.			у т.ч.						2011 р.		
	Кількість господарств, од.	Середня зібрана площа, га	Середня урожайність, ц/га	2009 р.			2010 р.			Кількість господарств, од.	Середня зібрана площа, га	Середня урожайність, ц/га
				Кількість господарств, од.	Середня зібрана площа, га	Середня урожайність, ц/га	Кількість господарств, од.	Середня зібрана площа, га	Середня урожайність, ц/га			
до 50,0	854	14	254	78	16	264	142	14	236	124	19	274
50,1 – 100,0	211	77	274	21	79	290	39	81	218	32	79	335
100,1 – 250,0	195	168	319	19	157	314	37	161	311	27	170	333
250,1 – 500,0	102	365	342	14	350	297	19	349	293	25	342	395
500,1 – 1000,0	63	687	357	4	564	331	15	679	247	7	745	337
1000,1 – 2000,0	27	1423	332	8	1529	356	8	1496	279	11	1470	359
2000,1 – 3000,0	6	2302	417	1	2722	374	2	2146	250	1	2016	402
понад 3000,0	3	4675	324	1	5526	278	2	4249	192	3	3361	281
По області	1461	142	326	146	230	324	264	200	256	230	224	342

*Розраховано на основі статистичних даних [177].

Варто зазначити, що більшість сільськогосподарських підприємств як у 2006–2010 рр., так і в 2011 р. вирощували цукрові

буряки на невеликих площах. Для прикладу, вирощування коренеплодів на площі: до 50 га здійснювали 854 підприємств, або 58,5%; на площі 50,1–100 га – 211, або 14,4%; 100,1–250 га – 195 підприємств, або 13,4%.

Дослідження показали, що збільшення посівних площ у більшості господарств області не супроводжувалося підвищенням урожайності. Ці підприємства розвивають буряківництво екстенсивним шляхом, що спричиняє занепад економіки та зниження конкурентоспроможності продукції не лише на зовнішньому, а й на внутрішньому ринках.

У практиці функціонування сільськогосподарських підприємств Тернопільщини простежується позитивна тенденція щодо посилення концентрації у буряківництві. Так, наприклад, якщо у 2006 р. цукрові буряки вирощували на площі до 100 га 411 господарств (79%), то у 2009 р. цей показник зменшився до 99 підприємств (67,8%) та у 2011 р. – 156 господарств (67,8%). І навпаки, виробництво цієї культури на площах понад 1000 га у 2006 р. здійснювали 3 підприємства, у 2009 р. – 10 підприємств, а у 2011 р. – 15. При цьому відбулось і загальне скорочення кількості бурякосійних господарств області. Зокрема, у 2006 р. таких було 520, а у 2011 р. їхня кількість зменшилась у 2,3 раза і становила 230 господарств.

З метою детального вивчення впливу концентрації виробництва цукрових буряків на економічну ефективність галузі у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області ми провели групування господарств за розміром зібраної площі цукрових буряків (табл. 2.5 та додаток Б).

Як видно з таблиці, збільшення зібраної площі цукрових буряків, тобто збільшення ступеня концентрації, поєднується із підвищенням урожайності цієї культури. Так, наприклад, найбільша середня зібрана площа цукрових буряків була у п'ятій групі – 1553 га, що більше, порівняно з першою групою, у 30,4 раза. На жаль, урожайність у цій групі становила лише 341 ц/га або у 1,1 раза більше, ніж у першій.

Таблиця 2.5

Вплив концентрації виробництва цукрових буряків на економічну ефективність галузі у підприємствах Тернопільської області, 2011 р.*

Показник	Група господарств за зібраною площею цукрових буряків, га						
	I – до 100	II – 101-200	III – 201-300	IV – 301-400		V – 401 і більше	
				всього	у т.ч. ПОП «Іванівське» Тербовлянсько-го р-ну	всього	у т.ч. НВФГ «Мрія» Гусятинського р-ну
Кількість підприємств, од.	57	14	14	6	1	22	1
Середня зібрана площа цукрових буряків на одне підприємство, га	51	142	265	342	320	1553	4514
Середня урожайність у групі, ц/га	313	335	357	404	637	341	376
Середня площа ріллі на одне підприємство, га	1016	1311	2588	3450	4472	7821	15294
Частка площі цукрових буряків у структурі посівів, %	5	11	10	10	7	20	30
Виробнича собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	37,37	35,28	37,42	26,74	29,51	48,34	71,90
у т.ч.: прямі матеріальні витрати, грн	30,57	28,84	28,73	20,98	20,49	40,43	56,25
у т.ч.: насіння	3,91	3,57	4,29	3,82	3,85	3,71	3,14
міндобрива	8,76	7,31	7,81	5,49	6,20	8,01	1,47
нафтопродукти	5,36	4,58	5,21	3,29	2,95	3,64	3,36
витрати на оплату праці, грн	1,88	1,69	2,06	2,05	3,12	1,61	5,26
Повна собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	40,66	37,27	41,37	35,74	33,77	56,56	84,98
Ціна реалізації 1ц цукрових буряків, грн	46,10	44,02	46,37	43,62	47,45	88,74	105,30
Одержано валового прибутку (- збитку):							
на 1 га зібраної площі, тис. грн	1,70	2,26	1,78	3,18	8,71	10,99	7,65
на 1 ц проданих ц/буряків, грн	5,43	6,76	5,00	7,88	13,68	32,18	20,32
Рентабельність буряківництва, %	13,36	18,13	12,08	22,05	40,51	56,91	23,91

*Розраховано на основі статистичних даних [ф.50 с/з].

Наведені показники показують, що збільшення посівних площ не завжди супроводжувалось підвищенням урожайності цукрових буряків у більшості господарств області.

На основі вищезазначеного можна зробити висновки, що у п'ятій групі господарств, де була найбільшою середня зібрана площа цукрових буряків, не раціонально використовувалися наявні ресурси, що призвело до найвищої виробничої (48,34 грн/ц) та повної собівартості (56,56 грн/ц). І лише завдяки найбільшій ціні реалізації 1 ц цукрових буряків (88,74 грн/ц), буряківництво у цих господарствах було прибутковим.

Необхідно зазначити, що надмірна концентрація у галузі буряківництва є недоцільною. Про це свідчить досвід роботи НВФГ «Мрія» Гусятинського району. Як видно з табл. 2.5, зібрана площа цукрових буряків у 2011 р. становила 4514 га, або 30% загальної посівної площі підприємства. Урожайність була на рівні 376 ц/га, а виробнича і повна собівартість 1 ц коренеплодів – найбільші серед бурякосійних господарств області (відповідно 71,90 грн/ц та 84,98 грн/ц). Наведені показники зумовлюють необхідність обґрунтування раціонального розміру площі цукрових буряків та її частки в структурі посівів.

Висока економічна ефективність щорічно спостерігається у ПОП «Іванівське» Терехівлянського району Тернопільської області. На зібраній площі (320 га) урожайність цукрових буряків становила 637 ц/га, виробнича і повна собівартість 1 ц, відповідно, 29,51 грн та 33,77 грн, ціна реалізації – 47,45 грн/ц. Як видно з табл. 2.5, виробнича і повна собівартість у ПОП «Іванівське» була у 2,4–2,5 рази меншою, ніж у НВФГ «Мрія». При цьому ПОП «Іванівське» за меншої у 2,2 рази ціни реалізації 1 ц цукрових буряків отримало на 16,6% вищу рентабельність (40,5%) порівняно із НВФГ «Мрія».

Наведені показники переконують у тому, що зростання концентрації, масштабу виробництва у раціональних межах сприяє інтенсифікації та підвищенню ефективності буряківництва. Вчасне і правильне проведення технологічних операцій із використанням сучасної техніки дало змогу господарствам четвертої групи досягти

найнижчої виробничої собівартості 1 ц продукції – 26,74 грн, що на 27,44 грн, або вдвічі менше від середньообласного показника собівартості (54,18 грн).

Встановлено, що концентрація виробництва сприяє раціональним витратам коштів на насіння, мінеральні добрива, паливно-мастильні матеріали, трудові й інші ресурси. Це свідчить про закономірність впливу великого виробництва на економічну ефективність діяльності аграрних галузей, і зокрема галузі буряківництва.

Дослідження показали, що визначальним фактором рівня рентабельності виробництва цукрових буряків є закупівельні ціни. При цьому вони мають значні коливання як між групами господарств, так і між господарствами у кожній групі. Для прикладу, найменшою закупівельна ціна була у четвертій групі господарств (43,62 грн/ц), а найбільшою – у п'ятій (88,74 грн/ц), різниця між цінами суттєва і становила на 1 ц – 45,12 грн, або більш ніж удвічі. Навіть у п'ятій групі господарств різниця між середньою ціною (88,74 грн/ц) і найменшою у цій групі (34,01 грн/ц) у господарстві СФГ «Колосок» становила 54,73 грн, а також із найбільшою ціною (105,30 грн) у НВФГ «Мрія» – 71,29 грн, або менше у 3,1 раза. Господарство «Колосок», маючи одну з найнижчих у групі повну собівартість 1 ц реалізованих буряків, через низьку реалізаційну ціну недоотримало потенційного прибутку та мало вкрай низьку рентабельність буряківництва (2,4%). Така ситуація склалася внаслідок неурегульованого механізму державного ціноутворення на аграрну продукцію як в області, так і в Україні загалом.

Важливим фактором, що суттєво впливає на обсяги виробництва продукції цукробурякового підкомплексу та характеризує рівень інтенсивності його розвитку, є урожайність цукрових буряків.

Аналіз показав зменшення у 1,9 раза середньої урожайності цукрових буряків у господарствах Тернопільської області упродовж 1996–2000 рр. порівняно із аналогічним показником 1986–1990 рр. Позитивна тенденція щодо зростання урожайності цієї культури

намітилася лише у 2001–2005 рр. і тривала упродовж 2006–2011 рр. (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Групування сільськогосподарських підприємств за
урожайністю цукрових буряків у Тернопільській області***

Група підприємств за урожайністю, ц/га	2006-2010 рр.			у т. ч.						2011р.		
				2009 р.			2010р.					
	кількість бурякосійних підприємств, од.	середня урожайність цукрових буряків, ц/га	середня зібрана площа цукрових буряків, га	кількість бурякосійних підприємств, од.	середня урожайність цукрових буряків, ц/га	середня зібрана площа цукрових буряків, га	кількість бурякосійних підприємств, од.	середня урожайність цукрових буряків, ц/га	середня зібрана площа цукрових буряків, га	кількість бурякосійних підприємств, од.	середня урожайність цукрових буряків, ц/га	середня зібрана площа цукрових буряків, га
до 50	47	33	27	2	34	29	16	35	31	9	33	11
50,1 – 100,0	129	87	48	10	88	40	27	90	104	10	56	11
100,1 – 150,0	179	128	77	17	131	59	36	127	236	10	128	20
150,1 – 200,0	211	182	73	27	179	81	47	186	128	29	185	20
200,1 – 250,0	204	225	137	16	228	119	33	223	230	36	221	124
250,1 – 300,0	166	274	170	14	272	571	27	274	281	26	185	203
300,1 – 400,0	271	343	214	30	342	427	50	335	300	53	349	296
400,1 і більше	254	505	225	30	460	240	28	479	168	57	470	338
По області	1461	327	142	146	324	229	264	257	200	230	342	256

*Розраховано на основі статистичних даних [177].

Проведені дослідження дали змогу зробити висновок, що у більшості бурякосійних господарств Тернопільської області урожайність цукрових буряків була досить низькою, що не відповідає вимогам ринкової економіки. Так, наприклад, упродовж

2006–2010 рр., як видно з табл. 2.6, урожайність цукрових буряків до 100 ц/га мали 176 господарств (12,1%); від 100,1 до 400 ц/га – 1031 господарство (70,6%); понад 400 ц/га мали лише 254 підприємства, або 17,4%.

Такий низький рівень урожайності гальмує економічний розвиток галузі та рівень конкурентоспроможності кінцевої продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Разом з тим, велика строкатість урожайності як серед господарств у кожному районі, так і між районами загалом свідчить про значні невикористані можливості для розвитку буряківництва у Тернопільській області.

Вищезазначене спонукало нас дослідити економічну ефективність виробництва цукрових буряків у конкретних умовах Тернопільської області залежно від впливу основних факторів інтенсифікації. З цією метою ми провели групування сільськогосподарських підприємств регіону за розміром виробничих витрат у розрахунку на 1 га зібраної площі цукрових буряків (табл. 2.7).

Зростання інтенсивності виробництва, тобто збільшення виробничих витрат у розрахунку на 1 га зібраної площі коренеплодів супроводжується суттєвим збільшенням їх урожайності і на цій основі підвищенням економічної ефективності функціонування галузі.

Так, у першій групі господарств за виробничих витрат 4008,2 грн на 1 га зібраної площі урожайність становила 210 ц/га, а за умови інвестування – 23346,8 грн у четвертій групі господарств, вона зросла до 420 ц/га, або вдвічі.

У першій групі господарств із найнижчим рівнем інтенсивності середня зібрана площа цукрових буряків становила лише 46 га, спостерігався найнижчий рівень інтенсивності буряківництва, який зумовив найнижчу як урожайність цукрових буряків, так і економічну ефективність функціонування галузі.

Підвищення рівня інтенсифікації виробництва, як свідчать дані табл. 2.7, супроводжувалося зростанням економічної ефективності буряківництва. Порівняно найвищої ефективності досягнули господарства четвертої групи. Особливо ті, які здійснювали інвесту

Таблиця 2.7

Вплив інтенсивності на ефективність виробництва цукрових буряків у господарствах Тернопільської області, 2011 р.*

Показник	Група господарств за виробничими витратами на 1 га зібраної площі, грн				
	I - до 5000	II - 5001-10000	III - 10001- 15000	IV - 15001 і більше	
				всього	ПОП «Іванівське» Теребовлянсь- кого р-ну
Кількість господарств, од.	8	38	38	27	1
Виробничі витрати на 1 га зібраної площі цукрових буряків, грн	4008,2	7925,6	11339,6	24346,8	18784,4
Середня зібрана площа цукрових буряків на одне господарство, тис. га	46	284	432	638	320
Середня урожайність цукрових буряків, ц/га	210	260	320	420	637
Частка площі цукрових буряків у структурі посівів, %	8,8	14,0	14,5	15,6	7,2
Виробнича собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	29,05	30,48	35,40	57,93	29,51
Повна собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	34,40	38,71	43,06	69,52	33,77
Ціна реалізації 1 ц цукрових буряків, грн	41,74	60,64	80,17	92,70	47,45
Одержано валового прибутку (-збитку):					
на 1 га зібраної площі, тис. грн	1,5	5,7	11,9	9,7	8,7
на 1 ц реалізованих цукрових буряків, грн	7,34	21,93	37,10	23,18	13,68
Рентабельність буряківництва, %	21,3	56,7	86,2	33,4	40,5

*Розраховано на основі статистичних даних [ф.50 с/г].

ванняв оновлення насіння, закупівлю необхідної кількості добрив, а також раціонально використовували грошові, трудові та інші ресурси. Яскравим підтвердженням цього є досвід господарювання ПОП «Іванівське» Тереховлянського району Тернопільської області. На кожен гектар цукрових буряків у 2011 р. було вкладено 18784,4 грн, що забезпечило порівняно найвищий рівень урожайності цукрових буряків (637 ц/га), а також найнижчу виробничу та повну собівартість продукції. За найменшої ціни реалізації 1 ц цукрових буряків (47,45 грн), що була майже вдвічі меншою від середнього показника у четвертій групі (92,70 грн), господарство досягло вищої рентабельності буряківництва.

На основі досліджень встановлено, що раціональний розмір грошових вкладень на 1 га цукрових буряків становив 15,1–20,0 тис. грн. Відповідно господарства з таким рівнем інтенсивності досягли найвищого рівня ефективності буряківництва.

Отже, інтенсифікація відіграє важливу роль у формуванні урожайності цукрових буряків та економічної ефективності функціонування галузі. Так, наприклад, за умови вкладення коштів у розрахунку на 1 га зібраної площі у розмірі 4008 грн урожайність цукрових буряків становила 210 ц/га, а у розмірі 118784 грн/га – урожайність буряків у ПОП «Іванівське» зросла до 637 ц/га. Різниця за обсягами витрат на 1 га зібраної площі між першою групою господарств і ПОП «Іванівське» становила 14776 грн, а за урожайністю – 427 ц/га. Таким чином, підвищення рівня інтенсифікації галузі буряківництва на кожних 1000 грн у розрахунку на 1 га зібраної площі сприяє зростанню урожайності цукрових буряків на 34,6 ц/га та збільшенню валового прибутку на 16,9 грн.

Аналіз статистичних даних показав, що важливим фактором, який визначає обсяги виробництва цукрових буряків та характеризує рівень інтенсивності розвитку галузі, є урожайність цієї культури. Упродовж 1986–2000 рр. в області простежувалася чітка тенденція до зниження урожайності та виявлена значна її строкатість у розрізі районів (табл. 2.8 та додаток Г).

Таблиця 2.8

**Динаміка урожайності цукрових буряків у сільсько-
господарських підприємствах Тернопільської області, ц/га***

Район	В середньому за роки					2011 р., - до	
	1986- 1990	1996- 2000	2001- 2005	2006- 2010	2011	2001- 2005 рр.	2006- 2010 рр.
Бережанський	330	138	126	234	256	130	22
Борщівський	367	141	154	315	321	167	6
Бучацький	344	193	187	368	328	141	- 40
Гусятинський	402	193	232	352	446	214	94
Заліщицький	358	171	253	431	334	81	- 97
Збаразький	373	167	192	235	263	71	28
Зборівський	313	146	141	284	236	95	- 48
Козівський	322	170	216	281	225	9	- 57
Кременецький	275	130	120	249	307	187	59
Лановецький	320	195	243	331	395	152	65
Монастириський	319	158	137	193	207	70	14
Підволочиський	392	209	309	378	386	77	9
Підгаєцький	–	95	111	210	295	184	85
Теребовлянський	331	173	260	355	437	177	83
Тернопільський	367	210	246	395	353	107	- 42
Чортківський	417	239	239	309	322	83	13
Шумський	331	182	152	279	327	175	48
По області	353	180	224	329	342	118	13

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

Зниження урожайності цукрових буряків в регіоні зумовлено комплексом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Серед основних внутрішніх факторів – недостатній рівень інтенсифікації, організації виробництва, спеціалізації та концентрації у цій галузі. Більшість господарств не дотримується технології вирощування цукрових буряків, не вносить органічних добрив, порушує необхідне чергування сільськогосподарських культур у сівозміні тощо.

За останні десятиліття, як свідчить статистика, аграрні підприємства суттєво зменшили використання органічних і мінеральних добрив (табл. 2.9 та додаток Д).

Таблиця 2.9

**Внесення добрив під сільськогосподарські культури
 аграрними підприємствами Тернопільської області***

Показник	Рік					2011 р. + / - до		
	1990	2000	2005	2006- 2010	2011	1990 р.	2000 р.	2006- 2010 рр.
Загальна посівна площа, тис. га	840,4	563,2	391,5	453,5	510,3	-330,1	-52,9	56,8
Мінеральні добрива, кг/га	212	20	66	95	118	-94	98	23
у т.ч.: азотні	89	14	41	61	89	0	75	28
калійні	70	3	13	19	19	-51	16	0
фосфорні	54	3	12	16	22	-32	19	6
Частка удобреної площі, %	95,5	28,9	75,6	87,6	90,9	-4,6	62,0	3,3
Внесено під посіви, кг/га								
зернових культур	144	15	52	71	93	-51	78	22
кукурудзи на зерно	375	40	88	104	123	-252	83	19
технічних культур - всього	507	63	163	162	161	-346	98	-1
у т.ч.: цукрових буряків	545	84	244	264	262	-283	178	-2
Органічні добрива, т/га	12,3	1,5	0,7	0,52	0,5	-11,8	-1,0	-0,02
Частка удобреної площі, %	21,1	3,3	2,0	1,34	1,4	-19,7	-1,9	0,06
Внесено під посіви, т:								
зернових культур	3,7	0,5	0,2	0,2	0,3	-3,4	-0,2	0,1
кукурудзи на зерно	13,1	0,2	0,1	1,1	0,4	-12,7	0,2	-0,7
технічних культур - всього	46,1	7,7	3,7	1,1	0,4	-45,7	-7,3	-0,7
у т.ч.: цукрових буряків	50,5	10,5	6,3	2,6	2,4	-48,1	-8,1	-0,2

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

Починаючи з 2000 р., і особливо за останні роки, частка удобреної площі із 21,1% у 1990 р. зменшилась до 0,9% у 2010 р. Це

зумовлено тим, що у більшості господарств знищено поголів'я великої рогатої худоби.

Щодо внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури, то частка удобрених площ у загальних посівах коливалась упродовж останнього десятиліття від 28,9% до 90,9%, при цьому суттєво зменшились обсяги внесення мінеральних добрив, зокрема азотних, особливо фосфорних і калійних, що призвело до зниження рівня урожайності у більшості бурякосійних господарств.

Динаміку ефективності виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах, яка залежить від основних факторів, характеризують дані табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Динаміка ефективності виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області*

Показник	Рік							
	2000	2001-2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Зібрана площа цукрових буряків, тис. га	38,8	55,0	46,2	40,3	35,0	33,5	54,7	51,5
Ціна реалізації 1 ц продукції, грн	11,57	14,30	19,73	18,51	38,10	64,89	80,18	82,76
Урожайність, ц/га	188,0	225	334	404	335	324	256	342
Виробництво цукрових буряків, тис. т	730,2	1238,6	1544,3	1628,2	1172,0	1085,8	1399,1	1762,7
Повна собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	12,08	14,13	15,94	15,71	28,01	35,27	66,82	54,18
Отримано прибутку (- збитку) на 1 ц реалізованих буряків, грн	-0,51	0,17	3,48	2,79	10,09	29,62	13,36	28,58
Рентабельність буряківництва, %	-4,3	1,2	22,9	17,8	36,0	85,7	20,0	52,7

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

Отже, головними внутрішніми факторами підвищення економічної ефективності виробництва цукрових буряків є: урожайність, концентрація виробництва, собівартість 1 ц продукції тощо.

До головних зовнішніх факторів, насамперед, треба віднести рівень реалізаційних цін, який найбільше впливав на економічну ефективність функціонування буряківництва. Так, наприклад, упродовж 2000–2011 рр. реалізаційна ціна 1 ц цукрових буряків у господарствах області збільшилась із 11,57 грн до 82,76 грн, або у 7,2 раза, що сприяло збільшенню прибутку та рентабельності цієї галузі.

Гострою проблемою в усіх районах Тернопільської області є надто висока собівартість 1 ц коренеплодів, яка має чітку тенденцію до суттєвого зростання (табл. 2.11 та додаток Е).

Таблиця 2.11

Динаміка собівартості 1 ц цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області*

Район	Рік					2011 р. в % до		
	2000	2001- 2005	2006- 2010	у т. ч.		2011	2006- 2010 рр.	2010 р.
				2009	2010			
Бережанський	12,79	17,45	–	–	–	–	–	–
Борщівський	15,08	14,89	22,41	–	–	46,44	207	–
Бучацький	12,08	13,50	15,94	15,87	17,43	37,66	236	216
Гусятинський	10,68	14,75	41,23	39,57	95	68,43	166	72
Заліщицький	15,11	12,60	22,56	33,64	25,86	35,59	158	138
Збаразький	12,40	13,69	24,85	39,62	37,03	39,37	158	106
Зборівський	10,41	15,63	24,29	33,51	36,95	42,46	175	115
Козівський	12,30	14,35	31,06	35,94	57,69	51,01	164	88
Кременецький	21,06	18,08	22,85	–	33,76	35,16	154	104
Лановецький	11,50	12,56	26,43	27,43	43,55	41,21	156	95
Монастириський	15,37	18,28	33,18	–	57,01	–	–	–
Підволочиський	11,39	12,62	27,99	39,54	46,28	32,8	117	71
Підгаєцький	15,22	15,74	46,18	36,84	84,13	59,29	128	70
Теребовлянський	11,40	11,55	23,33	34,69	35,28	34,47	148	98
Тернопільський	10,35	12,96	21,69	25,99	35,37	53,79	248	152
Чортківський	9,37	12,24	22,35	23,11	41,38	57,68	258	139
Шумський	12,75	17,79	24,35	30,62	31,17	36,93	152	118
По області	11,70	13,17	31,96	35,27	66,82	54,18	170	81

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

Як показують дані таблиці та додатку Е, собівартість цукрових буряків має значну диференціацію серед районів області. Так, наприклад, найнижчу собівартість 1 ц коренеплодів у 2011 р. мали господарства Підволочиського (32,8 грн) і Тереховлянського (34,47 грн) районів, а найвищу – Гусятинського (68,43 грн) і Підгаєцького (59,29 грн). Найвища собівартість у 2,1 раза перевищила її найнижчий по області показник. Наведені дані свідчать про значні відмінності та великі невикористані резерви зниження собівартості продукції.

Зазначимо, що показники урожайності й собівартості цієї культури відображають результат, отриманий внаслідок дії комплексу організаційно-технологічних і природно-кліматичних факторів.

За допомогою інтегрального індексу [128, с. 96] пропонуємо визначати рівень продуктивності буряковиробництва у кожному з досліджуваних районів Тернопільської області (табл. 2.12).

Отже, за інтегральним індексом продуктивності буряківництва досліджувані підприємства у районах можна поділити на такі три групи:

— перша (високий рівень продуктивності) – охоплює райони з високим інтегральним індексом продуктивності буряківництва, що мають інтегральний індекс 0,95 і більше, зокрема: Підволочиський, Тереховлянський, Лановецький, Заліщицький, Чортківський, Гусятинський;

— друга (середній рівень продуктивності) – охоплює райони з інтегральним індексом 0,71–0,94: Бучацький (0,93), Тернопільський (0,88), Козівський (0,86), Збараський (0,71);

— третя (низький рівень продуктивності) – це райони з інтегральним індексом 0,70 і менше, а саме: Бережанський (0,70), Кременецький (0,54), Підгаєцький (0,51), Борщівський (0,49), Зборівський (0,49), Шумський (0,45) і Монастириський (0,36).

Варто зазначити, що у першій групі районів із високим рівнем продуктивності буряковиробництва функціонує три цукрових заводи, зокрема – в Гусятинському, Лановецькому і Чортківському районах.

Таблиця 2.12

**Оцінювання рівня економічної ефективності виробництва
 цукрових буряків у господарствах Тернопільської області в
 розрізі районів, в середньому за 2005-2008 рр.***

Район	К-сть господарств, од.	Зібрана площа, га	Урожайність, ц/га	Собівартість, грн/ц	Індекс урожайності	Індекс собівартості	Інтегральний індекс продуктивності	Місце за інтегральним індексом продуктивності
Бережанський	6	94	246,3	13,3	0,71	1,01	0,70	11
Борщівський	29	1927	250,3	19,6	0,72	1,48	0,49	14
Бучацький	34	2159	348,3	14,1	1,00	1,07	0,93	7
Гусятинський	51	3796	357,3	14,3	1,03	1,08	0,95	6
Заліщицький	18	1899	452,3	14,1	1,30	1,07	1,21	4
Збараський	27	2411	291,3	15,6	0,84	1,18	0,71	10
Зборівський	16	1457	227,0	17,7	0,65	1,34	0,49	15
Козівський	28	1312	332,0	14,7	0,96	1,11	0,86	9
Кременецький	16	1155	247,3	17,3	0,71	1,31	0,54	12
Лановецький	20	2322	384,3	11,8	1,08	0,89	1,21	3
Монастирський	12	280	173,3	18,1	0,50	1,37	0,36	17
Підволочиський	26	4554	481,3	12,0	1,39	0,91	1,53	1
Підгаєцький	7	72	159,3	11,9	0,46	0,90	0,51	13
Теребовлянський	57	3812	383,7	11,9	1,10	0,90	1,22	2
Тернопільський	37	3299	315,0	13,6	0,91	1,03	0,88	8
Чортківський	45	6002	346,3	12,1	1,00	0,92	1,09	5
Шумський	18	1514	233,3	19,6	0,67	1,48	0,45	16
По області	447	38064	347,3	13,2	–	–	–	–

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

У другій – із середнім рівнем продуктивності буряківництва – у Бучацькому, Козівському і Збараському районах.

У третій – з низьким рівнем продуктивності галузі – два цукрових заводи – у Борщівському і Кременецькому районах.

Дослідження показали, що найбільш продуктивно упродовж 2005–2008 рр. буряківництво розвивалось у господарствах першої групи районів. В них було зосереджено 18,6 тис. га зібраної площі цукрових буряків, вироблено разом 748,4 тис. т коренеплодів. Частка зібраної площі та обсяг виробництва цієї культури у загальнообласних обсягах становили, відповідно, 48,9% та 56,6%.

Недостатній рівень продуктивності буряковиробництва спостерігається у другій групі районів, господарства яких зібрали упродовж 2005–2008 рр. 428,5 тис. т цукрових буряків на площі 13,0 тис. га, що становить 32,4% та 34,1% від загальних обсягів по області. Наявність трьох цукрових заводів, загальною потужністю 9 тис. т переробки буряків за добу, зумовлює нагальну потребу значного підвищення продуктивності розвитку буряківництва.

У третій групі за 2005–2008 рр. господарства усіх категорій зібрали лише 153,5 тис. т цукрових буряків на площі 6,5 тис. га, відповідно, 11% та 17% обласних обсягів. За досліджуваний період загальний індекс урожайності становив 0,69, індекс собівартості – 1,40 та інтегральний індекс продуктивності буряковиробництва – 0,49. Наявні виробничі потужності цукрових заводів (8,0 тис. т переробки цукрових буряків за добу) обумовлюють необхідність зростання інтенсивності буряківництва, насамперед, у Борщівському, Шумському, Кременецькому, Зборівському районах.

Проведені дослідження показують, що розміщення буряковиробництва в області потребує суттєвого коригування. Ми вважаємо, що необхідно зменшити обсяги виробництва цукрових буряків у районах, віддалених на значну (більше 50 км) відстань від місця переробки, з одночасною концентрацією посівів поблизу цукрових заводів.

Оцінювання буряковиробництва за допомогою інтегрального індексу продуктивності дає змогу врахувати вплив витрат на перевезення, оскільки вони є складовою повної виробничої собівартості.

Встановлено, що найбільший вплив на економічну ефективність буряківництва здійснюють урожайність, інтенсифікація та концентрація виробництва.

З метою поглибленого вивчення урожайності цукрових буряків, залежно від основних чинників та її впливу на економічну ефективність функціонування галузі ми провели групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за урожайністю (табл. 2.13). Встановлено, що її рівень значною мірою залежить від інтенсифікації та концентрації виробництва.

Таблиця 2.13

**Економічна ефективність виробництва цукрових буряків
при різній урожайності у господарствах Тернопільської
області (2011 р.)***

Показник	Група господарств за урожайністю, ц/га				
	I - до 200	II - 200,1- 400	III - 400,1 і більше		
			всього	у т. ч.	
				ПАП «Обрій» Чортківського р-ну	ПОП «Іванівське» Теребовлянського р-ну
Кількість господарств, од.	20	61	32	1	1
Середня урожайність у групі, ц/га	181	307	473	564	637
Середня зібрана площа цукрових буряків на господарство, га	175	472	392	280	320
Матеріально-грошові витрати на 1 га зібраної площі, грн	6782	15273	18313	18695	18784
Середня площа ріллі на господарство, га	906	2825	3588	2697	4472
Частка площі цукрових буряків у структурі посівів, %	19,3	16,7	10,9	10,4	7,2
Виробнича собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	37,46	49,78	38,76	33,15	29,51
Повна собівартість 1 ц реалізованих цукрових буряків, грн	40,64	60,92	45,72	35,21	33,77
Ціна реалізації 1 ц цукрових буряків, грн	94,97	81,02	83,59	40,04	47,45
Одержано валового прибутку (-збитку) на 1 га зібраної площі цукрових буряків, тис. грн	9,8	6,2	18,1	2,7	8,7
на 1 ц реалізованих цукрових буряків, грн	54,33	20,10	38,22	4,83	13,68
Рентабельність буряківництва, %	133,7	33,0	83,6	13,7	40,5

*Розраховано на основі статистичних даних [ф.50 с/г].

Дані таблиці показують, що найвищої ефективності виробництва цукрових буряків досягли господарства третьої групи, де середня урожайність становила 473 ц/га на середній

зібраній площі 392 га; у структурі ріллі посіви цукрових буряків займали 10,9%. Вони найефективніше використовували матеріально-технічні, трудові та інші ресурси. В результаті, повна собівартість продукції, реалізованої господарствами третьої групи, була на 15,6% нижчою від середньої по області. Ці підприємства отримали найбільше валового прибутку з розрахунку на 1 га зібраної площі (18,06 тис. грн).

Найнижчу виробничу і повну собівартість 1 ц цукрових буряків мали господарства ПАП «Обрій» Чортківського та ПОП «Іванівське» Терехівського районів, де урожайність була на рівні 564–637 ц/га на зібраній площі, відповідно, 280 та 320 га.

Виявлено ще одну надзвичайно важливу проблему, а саме – значну диференціацію цін на цукрові буряки. Для прикладу, за найнижчою ціною (40,04 грн/ц) реалізували коренеплоди у ПОП «Обрій» Чортківського району, тоді як найвищий показник (105,30 грн/ц) був у НВФГ «Мрія» Гусятинського району. Різниця між максимальною і мінімальною ціною реалізації 1 ц цукрових буряків становила 65,26 грн, або 2,6 рази.

Значна строкатість реалізаційних цін спостерігається між групами господарств та між господарствами у кожній групі, тобто кожний цукровий завод (монополіст) диктує виробникам (конкурентам) свої ціни на сировину, що суттєво гальмує економічний розвиток буряковиробництва. Це є свідченням того, що в області не проводилося державне регулювання процесу ціноутворення на аграрну продукцію, послаблений моніторинг за цінами з боку Антимонопольного комітету.

Отже, в сучасних умовах в аграрному секторі економіки Тернопільської області на 2013–2015 рр. прибутковість галузі буряківництва може забезпечити урожайність цукрових буряків не менше 400 ц/га. Водночас урожайності понад 400 ц/га в середньому за 2007–2011 рр. досягли 23,6% досліджуваних господарств, решта – значно нижчу. Тому назріла нагальна потреба у розробці стратегії розвитку галузі буряківництва в області.

Зазначимо, що визначені рівні продуктивності буряківництва у господарствах області (табл. 2.12 та 2.13) спонукали нас дати оцінку за рентабельністю галузі. Перевірку достовірності

оцінювання буряковиробництва за допомогою інтегрального індексу продуктивності провели шляхом детального її аналізу в розрізі районів Тернопільської області (табл. 2.14 і додаток Ж).

Таблиця 2.14

**Динаміка рентабельності (- збитковості) виробництва
 цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах
 Тернопільської області, %***

Район	В середньому за роки			2011 р.+/- до	
	2001-2005	2006-2010	2011	2001-2005 рр.	2006-2010 рр.
Перша група районів – високий рівень продуктивності буряківництва					
Підволочиський	30,7	66,6	187,5	156,8	120,9
Теребовлянський	14,6	33,3	51,1	36,5	7,5
Гусятинський	-12,6	38,2	45,7	58,3	7,5
Лановецький	14	38,6	5,8	-8,2	-32,8
Заліщицький	4,3	8	19,2	14,9	11,2
Чортківський	9,7	4,3	9,7	0,0	5,4
Всього по I групі	10,1	31,5	52,1	42,0	47,8
Друга група районів – середній рівень продуктивності буряківництва					
Бучацький	-10,1	31,6	27,4	37,5	4,2
Тернопільський	7	20,5	27,0	20,0	6,5
Козівський	-9,3	41,5	103,8	113,1	62,3
Збаразький	-12,1	9,1	80,6	92,7	71,5
Всього по II групі	-6,1	25,7	61,9	74,0	52,8
Третя група районів – низький рівень продуктивності буряківництва					
Бережанський	-20,9	-9,4	-	-	-
Кременецький	-28,4	4,7	18,5	46,9	13,8
Підгаєцький	36,5	29,4	77,8	41,3	48,4
Борщівський	-16,6	-13,4	57,0	73,6	70,4
Зборівський	-10,3	6,5	-2,9	7,4	-9,4
Шумський	-22,7	14,8	16,6	39,3	1,8
Монастириський	-33,3	69,3	-	-	-
Всього по III групі	-13,7	14,6	46,1	42,6	10,6
По області	3,5	35,5	52,7	49,2	17,2

*Розраховано на основі статистичних даних [177].

Дані таблиці показують, що порівняно найвищої ефективності буряковиробництва досягли райони з високим рівнем продуктивності. У більшості господарств цієї групи за досліджуваний період були значно вищі урожайність буряків,

ступінь їх концентрації й інтенсифікації, менша собівартість продукції. Саме ці фактори зумовили високий рівень рентабельності буряковиробництва у Тернопільській області.

У підприємствах районів другої групи із середнім рівнем продуктивності буряковиробництва збитковість галузі в середньому за 2001–2005 рр. була на рівні -6,1%, а у господарствах районів третьої групи зі слабопродуктивним буряківництвом становила -13,7%.

Проведені дослідження підтверджують достовірність оцінювання ефективності буряковиробництва за інтегральним індексом, що дає підстави віднести його до показників визначення економічної ефективності аналізованої галузі. Для глибокого вивчення впливу факторів на формування економічної ефективності буряківництва ми провели групування аграрних підприємств Тернопільської області за рівнем рентабельності (табл. 2.15 і додаток 3).

Отже, підвищення економічної ефективності буряковиробництва супроводжується інтенсифікацією і концентрацією галузі, зростанням урожайності буряків, раціональним використанням ресурсів тощо. Однак головними формуючими факторами високої рентабельності є повна собівартість і реалізаційна ціна 1 ц цукрових буряків. Найвищої ефективності буряківництва досягнуто у господарствах четвертої групи, де рентабельність становила 128,0%. У 2011 р. на кожний гектар зібраної площі (595 га) підприємства вклали 10460 грн, отримали валовий прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі та 1 ц реалізованих буряків, відповідно, 16824,1 грн і 53,57 грн. Дослідження показали, що зниження собівартості продукції та підвищення реалізаційної ціни на цукрові буряки відіграють ключову роль у формуванні рентабельності галузі.

Таким чином, у буряківництві Тернопільщини упродовж 1990–2011 рр. виявлено тенденції до зменшення посівних площ та обсягів виробництва цукрових буряків, а також до зниження рівня урожайності та зростання собівартості цієї культури. Зазначимо, що рівень згаданих вище показників мав значні коливання за роками та районами області.

Таблиця 2.15

**Економічна ефективність буряковиробництва і чинники її
формування у господарствах Тернопільської області (2011 р.)***

Показник	Група господарств за рентабельністю (збитковістю) буряківництва, %				
	I – 0,0 і менше	II – 0,1-25,0	III – 25,1-50,0	IV – 50,1 і більше	
				всього	у т.ч. ТОВ ТД «Аско» Гусятинського р-ну
Кількість господарств, од.	34	42	9	28	1
Рентабельність буряківництва, %	-27,8	18,2	46,9	128,0	224,8
Середня зібрана площа цукрових буряків на одне господарство, га	263	355	480	595	1063
Вкладено коштів на 1 га зібраної площі, тис. грн	16,5	17,4	26,1	10,5	16,2
Урожайність цукрових буряків, ц/га	338	346	458	314	575
Частка посіву цукрових буряків у ріллі, %	12,2	12,9	13,8	19,6	33,9
Виробнича собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	48,78	50,17	56,87	33,30	28,2
Повна собівартість реалізованих 1 ц цукрових буряків, грн	59,00	62,86	64,62	41,85	32,7
Реалізаційна ціна 1 ц цукрових буряків, грн	42,62	74,32	94,94	95,42	106,2
Частка доходу (виручки) галузі у загальному доході господарства, %	13,0	29,8	34,8	54,4	78,1
Отримано валового прибутку (-збитку):					
на 1 га зібраної площі цукрових буряків, тис. грн	-5,5	4,0	13,9	16,8	42,3
на 1 ц реалізованих цукрових буряків, грн	-16,38	11,46	30,33	53,57	73,50

*Розраховано на основі статистичних даних [ф.50 с/з].

Проведене оцінювання ефективності розвитку буряківництва за інтегральним індексом продуктивності дало змогу виокремити три групи районів за рівнем продуктивності галузі: високий – інтегральний індекс становив 0,95 і більше; середній – 0,71–0,94;

низький – 0,70 і менше. До першої групи, з високим рівнем продуктивності буряківництва, належать 6 районів Тернопільської області: Гусятинський, Чортківський, Підволочиський, Терехівський, Заліщицький та Лановецький; до другої групи (середній рівень продуктивності галузі) належать 4 райони: Бучацький, Тернопільський, Збаразький і Козівський; до третьої групи (низький рівень) – 7 районів: Борщівський, Бережанський, Кременецький, Підгаєцький, Зборівський, Монастириський та Шумський.

У ході досліджень з'ясовано, що основними чинниками розвитку буряківництва в господарствах області є: урожайність, собівартість і ціна одиниці продукції, концентрація, інтенсифікація галузі тощо. Встановлено, що підвищення рівня інтенсивності буряківництва на кожні 1000 грн у розрахунку на 1 га зібраної площі сприяє збільшенню урожайності цукрових буряків на 35 ц/га та валового прибутку – на 17 грн.

2.2. Аналіз економічних взаємовідносин партнерів цукробурякового підкомплексу

Економічні відносини суттєво впливають на економічну ефективність функціонування складових цукробурякового підкомплексу.

Одним із головних факторів, що зумовили погіршення відносин між партнерами підкомплексу, є різне економічне середовище, в якому працюють товаровиробники. Так, наприклад, виробники цукрових буряків функціонують в умовах ринкової конкуренції, а цукрові заводи – в монополізованому середовищі. Останні ще на етапі формування української державності, користуючись своїм монопольним становищем, а також лібералізацію економічного середовища, запровадили вигідні для себе умови взаєморозрахунків із виробниками цукрових буряків. Внаслідок цього, відбулося зростання диспаритету цін між виробниками сільськогосподарської продукції та її переробними підприємствами, що призвело до збитковості аграрного виробництва.

Буряківництво від таких негативних впливів зазнає значних втрат, а протиріччя між партнерами агропромислового виробництва поглиблюються, що зумовлює загострення кризових явищ у розвитку цукробурякового виробництва. Підтвердженням цього є проведені нами розрахунки на основі даних господарств Тернопільської області (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Порівняння потреби кількості зібраної площі цукрових буряків для придбання промислових продуктів за фактичними цінами (га за одиницю технічних засобів) [140]

Вид промислової продукції	Ціна промислової продукції, грн			1990 р.	2002 р.		2007 р.	
	1990 р.	2002 р.	2007 р.	при закупівельній ціні 51,8 крб. за 1 т, урожайність – 30,8 т/га	при закупівельній ціні 121,7 грн за 1 т, урожайність – 18,5 т/га	збільшення разів, 2002 р. до 1990 р.	при закупівельній ціні 185,1 грн за 1 т, урожайність – 40,4 т/га	збільшення разів, 2007 р. до 1990 р.
Трактори								
Т-150-К	15480	93400,3	140100,1	9,7	41,5	4,3	22,0	2,3
ЮМЗ-6АКЛ	6450	35427,7	53141,6	4,0	15,7	3,9	8,4	2,1
МТЗ-80-82	7310	41409,0	62113,5	4,6	18,4	4,0	9,8	2,1
Автомобілі								
ГАЗ-4509	5160	111804,3	167706,5	3,2	49,7	15,5	26,4	8,3
КамАЗ-5320	18060	219007,6	328510,0	11,3	97,3	8,6	51,7	4,6
Пальне								
Бензин А-80	215/т	1794,4	3400,4	0,32	0,80	2,7	0,5	1,7
Дизпальне	129/т	1564,3	3550,3	0,25	0,69	2,8	0,6	2,2
Мінеральні добрива								
Аміачна селітра	68,8	280,7	1023,1	0,13	0,12	0,92	0,2	1,2
Амофоска	227,9	740,8	3388,0	0,44	0,33	0,75	0,5	1,2
Каліймагnezія	86	303,7	2200,0	0,17	0,13	0,76	0,4	2,0

Зазначимо, що ціна на трактор марки Т-150-К зросла у 2002 р. у 6 разів порівняно з 1990 р. Якщо у 1990 р. для його придбання потрібно було продати цукрові буряки з зібраної площі 9,7 га, то у

2002 р. цей показник сягнув 41,5 га, або збільшився у 4,3 раза. Ціна на автомобілі марки ГАЗ-4509 і КамАЗ-5320 за аналізований період зросла, відповідно, у 15,5 та 8,6 раза.

Тенденція випереджаючого підвищення закупівельних цін на промислові товари, порівняно із аграрною сировиною, спостерігалась і впродовж наступних років (2008–2012 рр.) та призвела до нерівномірного розподілу виробничих витрат і доходів, що негативно відобразилося на фінансових результатах сільськогосподарських підприємств, збільшенні кількості збиткових господарюючих суб'єктів.

За даними професора О. М. Шпичака [222, с. 8–9], ціни на реалізовану сільськогосподарську продукцію у 1999 р. до 1990 р. зросли в 99,3 тис. раза, а ціни спожитих сільським господарством матеріально-технічних ресурсів – у 591,2 тис. раза, або номінальний коефіцієнт паритету становив лише 17,1. При цьому продуктивність праці в сільському господарстві не зросла, а значно знизилась, оскільки капітальні вкладення зменшились у 20 разів. Саме цей період започаткував розвал сільськогосподарського виробництва в Україні.

Необхідно зазначити, що процес трансформації аграрної економіки України на початковому етапі формування ринкового середовища характеризується суттєвою нееквівалентністю міжгалузевого обміну, що особливо посилилась під час переходу до нової моделі економічних відносин.

Ми погоджуємось із думкою науковців [82, с. 18], які зауважують що в той час, коли у світі розробляли і реалізовували нові теорії еквівалентності в постіндустріальній економіці та відпрацьовували механізми захисту економічних інтересів тих сторін, які найбільше потерпають від нееквівалентного обміну, в Україні відбувався перерозподіл капіталу. Особливо в занедбаному стані опинилося сільське господарство.

Так, індекси цін на продукцію промисловості в перші три роки реформування зросли у 10 разів порівняно з цінами на продукцію сільського господарства (табл. 2.17).

Цілком справедливо вважають економісти О. А. Козак і Л. М. Малік, що відсутність механізмів, які сприяли б зменшенню диспаритету цін на початку реформування, особливо негативно позначилася на подальшому розвитку сільського господарства, оскільки певні втрати того періоду виявилися невідновними [82, с. 18]. Це призвело до розвалу економіки основних галузей сільського господарства, особливо тваринництва у більшості аграрних підприємств як кожного регіону, так і України загалом.

Таблиця 2.17

**Індекси цін на промислову та сільськогосподарську продукцію
 (у відсотках до попереднього року) [82, с 18]**

Показник	Рік							Сукупний індекс	
	1991	1992	1993	1996	2002	2008	2010	1991-1996 рр.	1997-2010 рр.
Індекс цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами	1,8	18,5	39,6	1,6	0,9	1,1	1,3	60785,9	6,4
Індекс цін виробників промислової продукції	2,6	42,3	97,7	1,2	1,1	1,3	1,2	302881,4	7,3
Співвідношення індексів цін на сільськогосподарську і промислову продукцію	1,4	2,3	2,5	0,8	1,2	1,2	0,9	5,0	1,1

Окрім наведених вище факторів, що негативно впливають на розвиток економічних відносин між партнерами цукробурякового підкомплексу, існують й інші деструктивні чинники. Зокрема: затримки в оплаті реалізованих селянами цукрових буряків, зменшення цін на продукцію, вирощену у господарствах населення, порівняно з аграрними підприємствами, заниження цукристості коренеплодів тощо. Так, у 1997–1999 рр. середня ціна 1 т цукрових

буряків реалізованих сільськогосподарськими підприємствами цукровим заводам України становила, відповідно, 69,9–84,8 грн, а селянами – 57,2–71,5 грн, або менше на 18,2–15,74% [168, с. 428]. Аналогічні тенденції, які відбувалися і в наступні 2000–2012 рр., свідчать про незбалансованість інтересів виробників цукрових буряків і цукрових заводів, неврегульованість їх взаємовідносин, відсутність належних економічних важелів для усунення наявних проблем у структурних підрозділах цукробурякового підкомплексу.

Зазначимо, що виробники цукрових буряків і переробні підприємства розвивалися як антагоністи. Подолати це протистояння за короткий проміжок часу практично неможливо, оскільки управління ними, їх територіальне розташування, рівень фондооснащеності та концентрації виробництва, технологічні й інші характеристики суттєво різняться. Крім того, в країні поки що не створено відповідного економічного середовища, притаманного ринковій економіці. Для прикладу, товаровиробники не захищені від монополізму, який має місце у галузях АПК, не створена належна банківська та кредитно-страхова система, яка б відповідала вимогам ринку, відсутня ринкова інфраструктура тощо. Вищезазначені фактори гальмують відтворювальний процес у цукробуряковому підкомплексі АПК.

Опрацювання економічної літератури [2, с. 405–422; 140, с. 260–278] та аналіз економічних взаємовідносин суб'єктів цукробурякового підкомплексу дали змогу розробити схему виробничо-економічних відносин у АПК (рис. 2.1).

Система економічних взаємовідносин, як видно зі схеми, охоплює міжпартнерські (організаційні, фінансові, технологічні) та виробничо-контрактні (виробництво, заготівля, переробка, реалізація, агросервіс) зв'язки, а також економічний механізм розвитку й удосконалення взаємовідносин у цукробуряковому підкомплексі.

Розглянемо економічні відносини між партнерами виробництва цукрових буряків та їх переробними підприємствами. Саме вони, як доводить практика, залишаються найуразливішим

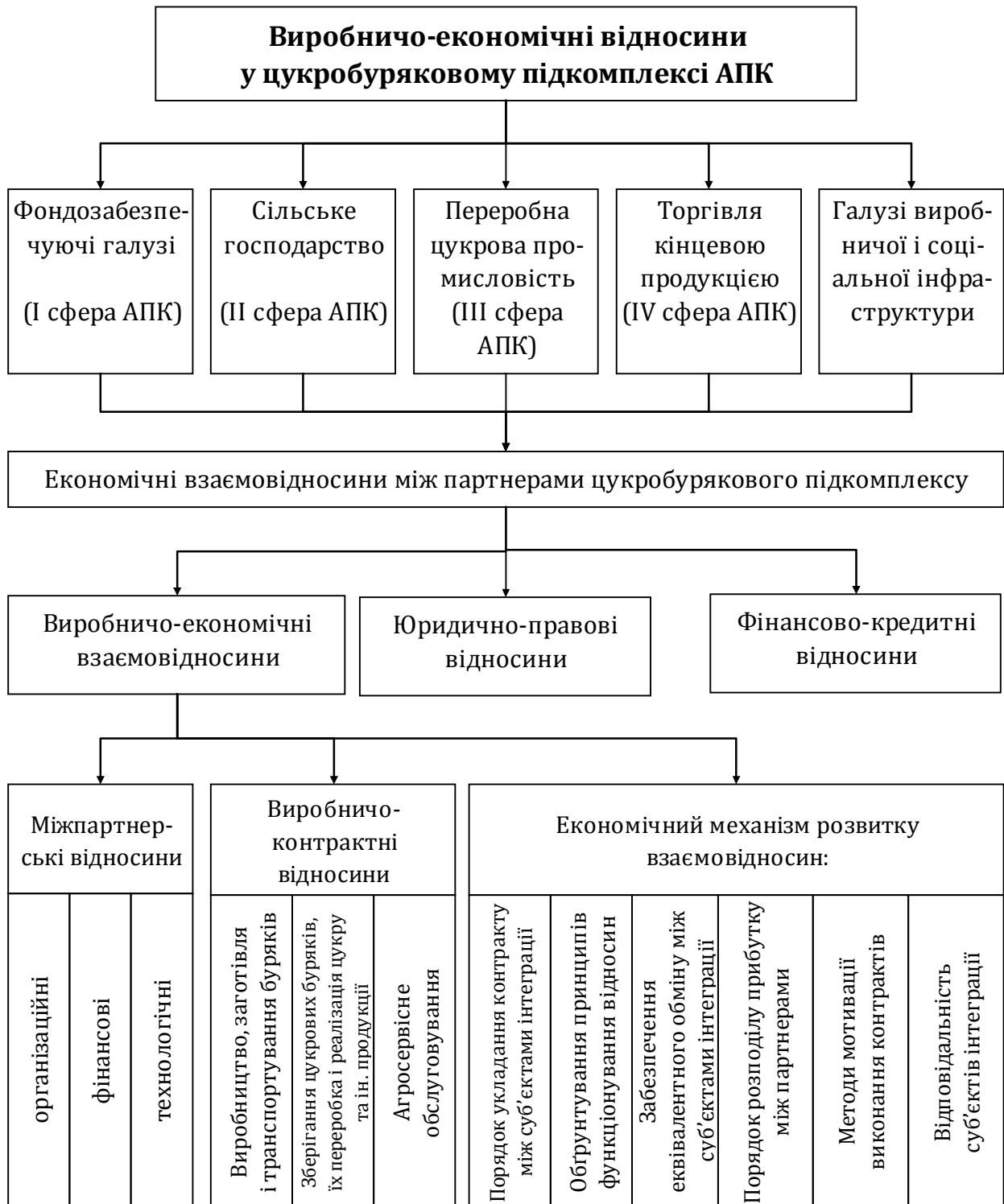

Рис. 2.1. Схема виробничо-економічних взаємовідносин між партнерами цукробурякового підкомплексу АПК*

*Побудовано на основі літератури [140].

місцем економіки цукробурякового підкомплексу. Це зумовлено постійним впливом різних факторів, що можуть створювати сприятливі або несприятливі умови для розвитку взаємовідносин.

Економічною мотивацією розвитку інтеграційних процесів між учасниками будь-якого продуктового підкомплексу є потреба у задоволенні господарських інтересів суб'єктів інтеграції. Запорукою ефективних і тісних взаємозв'язків партнерів агропромислової інтеграції є, насамперед, узгодженість і реалізація їх інтересів. Водночас, на практиці, цукробуряковий підкомплекс функціонує у режимі організаційного відокремлення різних його ланок, які керуються своїми економічно-господарськими інтересами.

Встановлено, що у Тернопільській області поки що нема єдиного методичного підходу до визначення (розробки) заготівельних цін на буряки. У кожному районі склалися різні варіанти взаєморозрахунків, котрі супроводжуються неоднаковим рівнем цін (табл. 2.18 та додаток І).

Упродовж 2001–2011 рр. середня ціна 1 ц цукрових буряків у господарствах регіону збільшилась із 13,19 грн до 82,76 грн, або у 6,3 раза. При цьому серед районів ціна 1 ц коренеплодів має велику строкатість, яка поглиблюється з року в рік. Так, у 2005 р. найнижча ціна за 1 ц продукції була в Лановецькому районі (15,00 грн), а найвища – 21,67 грн у Монастириському, різниця становила 6,67 грн. Ще більшою стала диференціація між районами Тернопільської області у 2006–2011 рр. Для прикладу, у 2006 р. найнижча ціна 1 ц цукрових буряків (16,03 грн) спостерігалась у Підгаєцькому районі, а найвища (23,48 грн) – у Підволочиському; у 2008 р. найнижча ціна (15,75 грн) була у Заліщицькому, а найвища – у Монастириському районі (72,50 грн); у 2010 р. найнижчу ціну (27,80 грн) мали господарства Теремовлянського району, а найвищу – Підгаєцького (116,94 грн). Різниця між найнижчою та найвищою ціною за 1 ц буряків в розрізі районів Тернопільської області становила: у 2006 р. – 7,45 грн; у 2008 р. – 56,75 грн; у 2010 р. – 89,14 грн. Аналогічна різниця у 2011 р. склала 64,22 грн.

Таблиця 2.18

Динаміка цін на цукрові буряки у господарствах
Тернопільської області в розрізі районів, грн/ц*

Район	Рік						2011 р. у
	2001	2005	2006	2008	2010	2011	% до 2010 р.
Бережанський	13,92	17,27	16,36	-	-	-	-
Борщівський	13,01	16,48	17,18	-	-	72,88	-
Бучацький	12,94	18,06	17,44	18,00	29,95	47,98	160,2
Гусятинський	12,65	16,40	18,97	64,16	104,69	99,73	95,3
Заліщицький	11,55	16,58	18,17	15,75	35,35	42,44	120,1
Збараський	13,48	17,00	18,94	16,68	36,41	71,1	195,3
Зборівський	12,53	18,14	20,62	17,50	31,58	41,21	130,5
Козівський	13,30	18,28	16,20	55,41	97,46	103,96	106,7
Кременецький	12,65	19,51	22,24	25,19	33,33	41,67	125,0
Лановецький	11,91	15,00	21,93	21,33	59,49	43,58	73,3
Монастириський	12,69	21,67	17,16	72,50	111,99	-	-
Підволочиський	12,20	16,50	23,48	49,87	91,83	94,31	102,7
Підгаєцький	13,77	16,80	16,03	72,43	116,94	105,43	90,2
Теребовлянський	12,63	18,68	17,33	37,44	27,80	52,08	187,3
Тернопільський	12,62	18,31	19,00	21,53	36,23	68,28	188,5
Чортківський	11,38	18,26	17,99	18,60	28,97	63,26	218,4
Шумський	12,85	18,70	19,33	22,63	33,29	43,07	129,4
По області	13,19	15,64	19,73	38,10	80,14	82,76	103,3

*Сформовано на основі статистичних даних[177, 191].

Варто зазначити, що ще більшою була диференціація закупівельних цін у розрізі господарств регіону. Така значна строкатість стала основним гальмівним фактором розвитку буряківництва на Тернопільщині. Наведені показники переконують у тому, що у Тернопільській області відсутній належний економічний механізм взаємовідносин учасників інтегрованого буряковиробництва, регулювання ціноутворення, дієвого впливу на ціноутворення Антимонопольного комітету. Ці негативні тенденції призвели до збитковості буряківництва у 2006 та 2010 рр. у п'яти районах, у 2007 р. – в шести районах, а у 2008 р. – в семи районах (табл. 2.19 та додаток К).

Необхідно зазначити, що навіть за вищої від середньообласної урожайності цукрових буряків (257 ц/га), як свідчать дані таблиці і додатку К, господарства Кременецького (300 ц/га) та Тереховлянського (307 ц/га) районів у 2010 р. отримали збитки, відповідно, -1,3 та -21,2%. Водночас у господарствах Підгаєцького, Монастириського та Козівського районів, де середня урожайність була найнижчою (122–222 ц/га), завдяки вищій реалізаційній ціні продукції, буряківництво було прибутковим, на рівні 39,0–96,4%.

За сприятливої реалізаційної ціни на цукрові буряки у 2011 р. (103,96 грн/ц) буряківництво Козівського району навіть за найнижчої у регіоні урожайності (225 ц/га) досягло рентабельності 103,8%. Повна собівартість продукції становила 51,01 грн/ц, а реалізаційна ціна була удвічі більшою (103,96 грн/ц). Таким чином, з кожного центнера проданих буряків у 2011 р. господарства отримали 52,95 грн прибутку. Водночас господарства Зборівського району, що мали порівняно із підприємствами Козівського району вищу урожайність, через вкрай низьку реалізаційну ціну буряків (41,21 грн/ц) зазнали збитків (-2,9%).

Отже, діючі економічні взаємовідносини між цукровими заводами та виробниками цукрових буряків зумовили збитковість галузі навіть у передових господарствах районів із середнім та високим рівнем інтенсивності буряковиробництва. При цьому мали місце порушення у визначенні цукристості буряків, їх фізичної забрудненості. Все це погіршило мотивацію до розвитку буряківництва як у сільськогосподарських підприємствах, так і в населення. Тому у 2006–2010 рр. більшість господарств відмовилися від вирощування цукрових буряків у сприятливій для буряківництва зоні.

Подальший розвиток цукробурякового підкомплексу має здійснюватися шляхом поглиблення як технологічних, так і економічних зв'язків між виробниками сировини та цукровими заводами, що сприятиме посиленню інтеграції та створенню інтегрованих формувань, покращенню ціноутворення, підвищенню конкурентоспроможності та примноженню кінцевого результату в цукробуряковому виробництві.

Таблиця 2.19

**Основні економічні показники буряківництва
 сільськогосподарських підприємств Тернопільської області
 в розрізі районів***

Район	2010 р.				2011 р.			
	урожайність, ц/га	повна собівартість 1 ц продукції, грн	ціна реалізації 1 ц продукції, грн	рентабельність (-збитковість), %	урожайність, ц/га	повна собівартість 1 ц продукції, грн	ціна реалізації 1 ц продукції, грн	рентабельність (-збитковість), %
Бережанський	150	-	-	-	-	-	-	-
Борщівський	259	-	-	-	321	46,44	72,88	57
Бучацький	254	17,43	29,95	71,8	328	37,66	47,98	27,4
Гусятинський	302	95	104,69	10,2	446	68,43	99,73	45,7
Залщицький	283	25,86	35,35	36,7	334	35,59	42,44	19,2
Збаразький	187	37,03	36,41	-1,7	263	39,37	71,1	80,6
Зборівський	192	36,95	31,58	-14,5	236	42,46	41,21	-2,9
Козівський	222	57,69	97,46	68,9	225	51,01	103,96	103,8
Кременецький	300	33,76	33,33	-1,3	307	35,16	41,67	18,5
Лановецький	385	43,55	59,49	36,6	395	41,21	43,58	5,8
Монастириський	202	57,01	111,99	96,4	-	-	-	-
Підволочиський	366	46,28	91,83	98,4	386	32,8	94,31	187,5
Підгаєцький	122	84,13	116,94	39,0	295	59,29	105,43	77,8
Теребовлянський	307	35,28	27,80	-21,2	437	34,47	52,08	51,1
Тернопільський	334	35,37	36,23	2,4	353	53,79	68,28	27
Чортківський	215	41,38	28,97	-30,0	322	57,68	63,26	9,7
Шумський	210	31,17	33,29	6,8	327	36,93	43,07	16,6
По області	257	66,82	80,14	20,0	342	54,18	82,76	52,7

*Сформовано на основі статистичних даних[177, 191].

Питання розвитку економічних відносин між партнерами цукробурякового виробництва та створення інтегрованих формувань розглянуті у третьому розділі монографії.

2.3. Аналіз діяльності цукрових заводів Тернопільської області

Галузь переробки цукрової сировини в сучасних умовах представляють вісім цукрових заводів Тернопільської області. Аналіз діяльності підприємств, а також розрахунки ми провели на основі річних звітів і даних статистики. Динаміку потужності, що становить 32,0 тис. т переробки буряків за добу, та її обсяги наведено в табл. 2.20.

Обсяги закупівлі та переробки цукрових буряків у 2000–2010 рр. мають суттєві коливання, що обумовлено обсягами посівних площ та виробництва цукрових буряків упродовж цього періоду.

Дослідження показали, що втрати ваги коренеплодів під час зберігання упродовж терміну їх переробки становили 3–3,5%. Термін був тривалішим від запланованого через значне зношення основних виробничих фондів та інші причини організаційного характеру.

Таблиця 2.20

Динаміка потужностей та обсягів переробки цукрових буряків на заводах Тернопільської області*

Показник	Рік					
	2000	2001- 2005	2006- 2010	з них:		
				2008	2009	2010
Кількість діючих заводів, од.	9	8	8	8	8	8
Виробнича потужність цукрових заводів, тис. т/добу	35,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0
Закуплено цукрових буряків, тис. т	1152,6	1355,4	1354,5	1173,4	1055,6	1321,7
Перероблено цукрових буряків, тис. т	1117,7	1306,5	1309,1	1128,6	1019,2	1278,1
Втрати цукрових буряків під час переробки, тис. т	34,9	48,9	47,1	44,8	36,4	45,9
Тривалість переробки цукрових буряків, діб:						
планова	32	41	41	37	32	40
фактична	49	48	43	41	35	42

*Складено на основі даних цукрових заводів Тернопільської області.

Виробничо-технічну базу цукрової промисловості Тернопільської області характеризують заводи, збудовані у другій

половині 50-х рр. ХХ ст. Вони потребують удосконалення організації виробництва, реконструкції й технічного переобладнання у напрямку збільшення виходу цукру з 1 ц сировини. Коефіцієнт спрацювання основних виробничих фондів значний і коливається у межах 45–60%, що спричиняє збільшення, порівняно з нормативами, витрат праці, сировини, палива, допоміжних матеріалів на виробництво цукру.

Показники використання виробничих потужностей цукрових заводів регіону упродовж 1990–2008 рр. наведені у табл. 2.21.

Таблиця 2.21

**Динаміка використання виробничих потужностей
 цукрових заводів Тернопільської області***

Назва заводу	Рік введення в експлуатацію	1990 р.		2000 р.		2008 р.	
		Потужність за добу, тис. т	Використання потужностей, %	Потужність за добу, тис. т	Використання потужностей, %	Потужність за добу, тис. т	Використання потужностей, %
Борщівський	1962	3,0	100	3,0	93,3	3,0	90,0
Бучацький	1957	3,0	100	3,0	93,3	3,0	86,7
Збаразький	1969	3,0	100	3,0	86,7	3,0	92,0
Козівський	1959	3,0	100	3,0	91,7	3,0	92,0
Кременецький	1965	5,0	100	5,0	84,0	5,0	86,4
Лановецький	1959	3,0	100	3,0	90,0	3,0	92,0
«Поділля»	1959	3,0	100	3,0	87,0	–	–
Хоростківський	1958	6,0	100	6,0	96,7	6,0	90,0
Чортківський	1977	6,0	100	6,0	100,0	6,0	100,0
По області	–	35,0	100	35,0	92,7	32,0	91,6

*Складено на основі даних цукрових заводів Тернопільської області.

Отже, за аналізований період потужність цукрових заводів області зменшилась із 35,0 тис. т переробки цукрових буряків у 1990 р. до 32,0 тис. т у 2008 р. Завод «Поділля» Тернопільського району у 2008 р. було ліквідовано.

Практика показує, що гальмівними факторами, що негативно впливають на рівень використання потужностей, є затягування терміну збирання буряків та їх вивезення на переробні підприємства, висока забрудненість коренеплодів, а також

погіршення кліматичних умов (заморозки, дощі у жовтні-листопаді тощо).

Встановлено, що ефективне використання виробничих потужностей цукрових заводів досягається лише за умови своєчасного забезпечення їх сировиною. Саме показник тривалості виробничого циклу: заготівлі, зберігання і виготовлення кінцевого продукту, свідчить про забезпеченість наявних потужностей цукрових заводів сировиною.

Зазначимо, що важливо визначити оптимальну тривалість виробничого циклу з переробки цукрових буряків, з'ясувати методологічні аспекти та виявити вплив основних факторів на його формування.

Тривалість виробничого процесу переробки сировини, як показує практика, змінюється як у часі, так і залежно від рівня інтенсивності буряковиробництва та розмірів зібраної площі.

З метою визначення взаємозалежності обсягів виробництва сировини та результатів її переробки ми провели аналіз діяльності цукрових заводів у районах з різним рівнем продуктивності буряковиробництва (табл. 2.22).

На основі даних таблиці можемо зробити висновок, що найбільше цукрових буряків виробляють господарства першої групи районів з високим рівнем продуктивності буряковиробництва. Виробництво цукру становить 98,4 тис. т, або 55,7%, тривалість переробки сировини складає 55,3 доби, або на 8,3 доби більше, ніж в середньому по цукрових заводах області.

Зазначимо, що господарства усіх районів області упродовж 2001–2007 рр. мали невисокий рівень продуктивності буряковиробництва. Так, середня урожайність навіть у господарствах із порівняно найвищим рівнем продуктивності галузі становила лише 284 ц/га, у районах з середнім рівнем інтенсивності – 249 ц/га і в районах із низьким рівнем інтенсивності галузі – 184 ц/га.

Отже, існує нагальна необхідність суттєвого поліпшення економічної ефективності буряковиробництва в господарствах усіх районів і особливо в районах з середнім (Бучацький, Збаразький,

Козівський, Тернопільський) та низьким (Борщівський, Зборівський, Кременецький, Підгаєцький і Шумський) рівнем продуктивності буряківництва.

Таблиця 2.22

**Оцінювання діяльності цукрових заводів у районах
Тернопільської області з різними рівнями продуктивності
буряківництва у 2001–2007 рр.***

Показник	Група районів за рівнем продуктивності буряківництва			Всього по області
	I (високий)	II (середній)	III (низький)	
Кількість районів, од.	6	4	7	17
Зібрана площа, тис. га	31,9	15,8	14,2	61,9
Валовий збір цукрових буряків, тис. т	906,9	393,5	260,9	1561,3
Урожайність цукрових буряків, ц/га	284	249	184	252
Кількість цукрових заводів, од.	3	3	2	8
Виробнича потужність заводів за добу, тис. т	15,0	9,0	8,0	32,0
Заготовлено цукрових буряків, тис. т	854,6	417,9	283,3	1555,8
Перероблено цукрових буряків, тис. т	829,9	402,1	271,3	1503,3
Термін переробки цукрових буряків, діб	55,3	44,7	33,9	47,0
Перероблено буряків в середньому на завод, тис. т	276,6	134,0	135,6	187,9
Вироблено цукру, тис. т	98,4	46,8	31,6	176,8
Вихід цукру, %	11,86	11,64	11,65	11,76

*Складено на основі статистичних даних [177, 191].

Проаналізувавши господарську діяльність цукрових заводів Тернопільської області за 2004–2008 рр. (табл. 2.23), можемо зробити висновки, що обсяги заготівлі та переробки цукрових буряків тісно корелюють з обсягами втрат сировини та виходом цукру. Так, цукрові заводи Чортківського, Хоростківського і Лановецького районів із високим рівнем інтенсивності

буряковиробництва переробили 829,9 тис. т сировини, що становить 55,3% від її загального обсягу, допустили найменше втрат цукрових буряків та виробили найбільше цукру.

Таблиця 2.23

Основні показники роботи цукрових заводів Тернопільської області в середньому у 2004–2008 рр.*

Назва цукрового заводу	Потужність цукрових заводів за добу, тис. т	Заготовлено цукрових буряків, тис. т	Перероблено цукрових буряків, тис. т	Втрати цукрових буряків:		Вироблено цукру		Вихід цукру з 1 т буряків:	
				тис. т	у % до всього перероблених цукрових буряків	всього, тис. т	частка до області, %	%	+ , - до середнього по області, %
Заводи у районах із високопродуктивним буряківництвом									
Лановецький	3,0	130,7	124,6	6,1	4,7	14,6	8,3	11,75	+ 0,01
Хоростківський	6,0	235,3	228,5	6,8	2,9	25,3	14,3	11,08	-0,66
Чортківський	6,0	488,6	476,8	11,8	2,4	58,5	33,1	12,23	+0,49
По групі	15,0	854,6	829,9	24,7	2,9	98,4	55,7	11,86	+0,92
Заводи у районах із середньопродуктивним буряківництвом									
Бучацький	3,0	94,8	91,4	3,4	3,6	10,4	5,9	11,09	-0,65
Збаразький	3,0	159,2	153,6	5,6	3,5	18,3	10,4	11,92	+0,18
Козівський	3,0	163,9	157,1	6,8	4,1	18,1	10,2	11,55	-0,19
По групі	9,0	417,9	402,1	15,8	3,8	46,8	26,5	11,59	-0,15
Заводи у районах із низькопродуктивним буряківництвом									
Борщівський	3,0	87,1	84,5	2,6	3,0	9,0	5,1	10,42	-1,32
Кременецький	5,0	96,2	186,8	9,4	4,8	22,6	12,7	12,01	+0,27
По групі	8,0	283,3	271,3	12,0	4,2	31,6	17,8	11,56	-0,18
По області	32,0	1555,8	1503,3	52,5	3,4	176,8	100	11,74	100

*Розраховано на основі даних цукрових заводів Тернопільської області.

Зокрема, найбільшого виходу цукру домогся Чортківський завод, де упродовж 2004–2008 рр. з кожної тонни сировини вироблено 122,3 кг цукру, що на 4,9 кг більше ніж в середньому по заводах Тернопільської області. Водночас низький вихід цукру спостерігається на Хоростківському цукровому заводі, де на кожній тонні перероблених цукрових буряків втрати цукру становлять 11,08%, або на 6,4 кг більше порівняно із середньообласним показником.

Найменший вихід цукру за п'ять років (2004–2008 рр.) має Борщівський цукровий завод, де з кожної тонни сировини виробили лише 104,2 кг цукру, або на 13,2 кг менше від середньообласного показника. Основною причиною цього є застаріле технологічне обладнання та його фізичний знос.

Дослідження виявили значну строкатість у виході цукру з однієї тонни серед цукрових заводів Тернопільщини. Для прикладу, найбільше цукру з однієї тонни сировини виробляють на Чортківському цукровому заводі (122,3 кг), а найменше (104,2 кг) – на Борщівському. Тобто різниця між найвищим і найнижчим показником становить 18,1 кг, що показує значні втрати цукру на Борщівському, Хоростківському, Буцацькому, Козівському та інших цукрових заводах області (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

**Втрати продукції на цукрових заводах Тернопільської області
в середньому за 2004–2008 рр.***

Назва цукрового заводу	Втрати цукрових буряків у натурі		Втрати (-), економія (+) сировини до нормативу, тис. грн	Вихід цукру з 1 т цукрових буряків, кг	Втрати (-), економія (+) цукру до нормативу:			Загальні втрати (сировина + цукор) на суму, тис. грн
	всього, т	на 1 заготовлену т, кг			всього, т	на 1 т перероблених цукрових буряків, кг	на суму понад норматив, тис. грн	
Заводи у районах із високопродуктивним буряківництвом								
Лановецький	30500	49,0	-2350	117,5	-846	-2,0	-3384	-5734
Хоростківський	34000	29,8	+705	110,8	-10054	-8,8	-40216	-39511
Чортківський	59000	24,7	+4263	122,3	+6437	+2,7	+25748	+30011
Всього по групі	123500	29,7	+2618	121,2	-4463	-1,1	-17852	-15234
Заводи у районах із середньопродуктивним буряківництвом								
Буцацький	17000	37,2	-3398	110,9	-3976	-8,7	-15904	-19302
Збараський	28000	36,5	-702	119,2	-307	-0,7	-1228	-1930
Козівський	34000	43,3	-1940	115,5	-3221	-4,1	-12884	-14824
Всього по групі	79000	39,3	-6040	115,9	-7504	-3,7	-30016	-36056
Заводи у районах із низькопродуктивним буряківництвом								
Борщівський	13000	30,8	+164	104,2	-6507	-15,4	-26028	-25864
Кременецький	47000	50,3	-3805	120,1	+467	+0,5	+1868	-1937
Всього по групі	60000	44,2	-3641	115,1	-6040	-4,5	-24160	-27801
По області	249500	34,9	-7064	117,4	-18007	-2,4	-72028	-79091
Нормативи	–	32,5	0	119,6	0	0	0	0

*Розраховано на основі даних цукрових заводів Тернопільської області.

Втрати цукру через низький його вихід з однієї тонни перероблених буряків в середньому за п'ять років (2004–2008 рр.) становлять у натуральному виразі 18007 т, у грошовому за діючими відпускними цінами (4000 грн/т) – 72028 тис. грн.

Упродовж аналізованого періоду заводи зазнали значних втрат цукрових буряків під час їх заготівлі – 249,5 тис. т. Високий рівень втрат як сировини, так і готової продукції, а також велика їх розбіжність між заводами області спонукали нас до детального аналізу.

За основу ми взяли показники виробничо-економічної діяльності цукрових заводів області, які розташовані у районах із різними рівнями продуктивності буряківництва (табл. 2.24).

Зазначимо, що навіть у групі господарств районів із високим рівнем продуктивності галузі значних втрат цукрових буряків зазнали на Лановецькому заводі (49,0 кг на 1 т заготовленої сировини). А низький показник виходу цукру (110,8 кг на 1 т перероблених буряків) спостерігається на Хоростківському цукровому заводі.

Найвищої ефективності заготівлі цукрових буряків та їх переробки досягли на Чортківському цукровому заводі, де на кожну заготовлену тонну сировини упродовж 2004–2008 рр. втрати становили лише 24,7 кг, що на 10,1 кг менше від середньообласного показника й удвічі менше, ніж на Лановецькому заводі.

На Чортківському заводі досягнуто найбільшого виходу цукру (122,3 кг) з однієї тонни цукрових буряків, що на 4,9 кг більше відповідного середньообласного та на 11,5 кг більше порівняно з Хоростківським цукровим заводом.

Встановлено, що більшість цукрових заводів допустили значні втрати цукрових буряків під час зберігання та втрати цукру в процесі переробки сировини. Це засвідчує необхідність удосконалення організації технологічних процесів заготівлі цукрових буряків та їх переробки.

Основним гальмівним фактором, що зумовив великі втрати цукрових буряків та цукру, є суттєве зношення основних виробничих фондів на цукрових заводах Тернопільської області.

Так, порівняно найновіший (введено в експлуатацію у 1977 р.) Чортківський цукровий завод за станом на початок 2008 р. мав залишкову вартість основних засобів 115,6 млн. грн (первинна вартість становить 326,5 млн. грн), знос основних фондів – 35,4%. На інших цукрових заводах Тернопільської області, які побудовані у 50–60 рр. минулого століття, цей показник значно більший і коливається у межах 45–58%.

Саме проведення технічної модернізації технології як заготівлі цукрових буряків, так і їх переробки сприятиме значному зменшенню втрат вже готової продукції і на цій основі зменшення собівартості продукції, покращення її якості та конкурентоспроможності.

Сучасне цукрове виробництво є складною динамічною системою, успішне функціонування якої можливе лише за умов злагодженої роботи всіх його ланок. При цьому допустимі відхилення від необхідного режиму роботи можуть коливатися у доволі вузьких інтервалах. Їх діапазон залежить від особливостей сировинних зон цукрових заводів, рівня вертикальної інтеграції, типу обладнання.

Варто зазначити, що цукрова промисловість Тернопільської області перебуває у кризовому стані, до якого призвело послаблення державного регулювання та управління виробництвом. Сучасний рівень розвитку цукрових заводів істотно відстає від рівня передових заводів розвинутих країн світу, не відповідає вимогам науково-технічного прогресу. Галузь характеризується високим коефіцієнтом зносу основних виробничих фондів, низьким технологічним рівнем виробництва, великими втратами на виробництві цукру, високою трудо- та матеріаломісткістю кінцевого продукту, значними сукупними витратами живої й уречевленої праці. А отже, назріла нагальна потреба посилення державного регулювання, вдосконалення управління виробництвом та реалізації продукції на основі всебічного використання економічних важелів регулювання.

Успішне функціонування системи в цілому можливе лише за умов повного використання усього комплексу виробничих ресурсів. Оптимізація використання виробничих ресурсів значною мірою залежить від організації перебігу виробничого процесу,

використання прогресивних технологій переробки сировини на підприємствах.

Одним із напрямків покращення організації виробничого процесу є дотримання календарного плану надходження сировини на заводи, а також забезпечення оптимальних умов її приймання та складування. На основі дослідження встановлено, що на заводах потужністю 3 тис. т переробки сировини за умови складування 60 тис. т цукрових буряків упродовж 50 діб втрати цукру становлять до 350 т. Вони обумовлені тим, що в процесі тривалого зберігання цукросировина втрачає свої виробничі властивості. Неритмічне її постачання призводить до позацехових простоїв, один день яких на підприємстві потужністю 3 тис. т переробки буряків спричиняє втрати у розмірі 40–45 т цукру [53, с 83].

Сучасна технологія приймання і зберігання коренеплодів передбачає виконання таких важливих заходів: передзбиральне масове обстеження посівів з проведенням хімічного аналізу врожаю; приймання цукрових буряків відповідно до ГОСТу 17 421-82; розподілення буряків за категоріями і термінами зберігання та переробки; доочистка цукрових буряків від домішок перед кагатуванням; захист від підмороження і зів'ялення шляхом нанесення на поверхню кагатів шару вапнякового каменю і покриття їх теплоізоляційними матеріалами; оброблення коренеплодів у процесі кагатування розчином натрієвої солі кислоти ГМК-На та ін.; використання площадок, обладнаних системою активного вентилявання; застосування механізмів для подачі буряків з кагатів до переробки, що забезпечують мінімальні втрати цукромаси і цукру.

Зазначимо, що зелена маса має багато нерозчинних цукрів. До прикладу, наявність у сировині 1% зеленої маси призводить до зменшення доброякісності дифузійного соку на 0,4–0,5% і підвищення вмісту сахарози в мелясі на 0,2%.

Важливим шляхом покращення організації виробничого процесу є посилення вертикальної інтеграції, що передбачає збалансування виробничих потужностей структурних одиниць на кожній окремій операції і на цій основі сприяє підвищенню економічної ефективності виробництва кінцевої продукції.

Під економічною ефективністю переробки цукрових буряків розуміють кінцевий результат, який визначають шляхом співвідношення результатів виробництва і затрат на їх одержання.

Економічну ефективність переробки цукрових буряків у ВАТ «Чортківський цукровий завод» характеризують наступні показники (табл. 2.25).

Показники економічної ефективності переробки цукрових буряків ВАТ «Чортківський цукровий завод» свідчать про збиткове функціонування підприємства у 2004 та 2005 рр. При цьому збитки 2005 р. у 2,8 раза менші. Ця позитивна тенденція спостерігається і протягом наступних років. Так, беззбитково підприємство працювало у 2006–2009 рр. Прибуток становив 1,15–6,91 млн. грн, а рівень рентабельності виробництва – 0,76–34,9%.

Таблиця 2.25

Економічна ефективність переробки цукрових буряків у ВАТ «Чортківський цукровий завод» Тернопільської області*

Показник	Рік					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Заготовлено цукрових буряків, тис. т	368,7	444,7	541,4	583,7	504,5	430,7
Перероблено цукрових буряків, тис. т	354,6	432,6	523,1	573,8	497,1	427,4
Вихід цукру з 1 т цукрових буряків, %	11,20	13,51	12,26	11,83	12,37	13,84
Вироблено цукру, т	39721	58450	64510	67881	61487	59193
Повна собівартість 1 т цукру, грн	2447,1	2392,8	2357,2	2485,3	2644,3	3347,6
Відпускна ціна 1 т цукру з ПДВ, грн	2850	2850	2850	3010	3545	5417
Відпускна ціна 1 т цукру без ПДВ, грн	2375	2375	2375	2508	2954	4515
Прибуток (збиток), тис. грн	-2863,9	-1040,4	1148,3	1540,9	19042,5	69101,9
Отриманий прибуток (збиток) на 1 т продукції, грн	-72,1	-17,8	17,8	22,7	309,7	1167,4
Рентабельність (- збитковість), %	-2,95	-0,74	0,76	0,91	11,7	34,9

*Розраховано на основі даних ВАТ «Чортківський цукровий завод».

Таким чином, підвищення економічної ефективності функціонування цукрових заводів та зростання їх конкурентоспроможності значною мірою обумовлено зменшенням втрат на рівні кращих переробних підприємств області.

Основною причиною втрат є використання застарілої технології заготівлі, зберігання й переробки сировини та високий рівень зношення основних засобів (понад 60%) на цукрових заводах Тернопільської області. Отож, доводиться визнати гостру необхідність проведення невідкладної модернізації основних засобів, запровадження інноваційних методів заготівлі та переробки цукрових буряків.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК

3.1. Оптимізація організаційно-виробничої структури підприємств цукробурякового підкомплексу

До виробничої структури цукробурякового підкомплексу АПК належать: бурякосійні господарства, заготівельна та переробна база цукрових заводів. Ефективність функціонування підкомплексу значною мірою залежить від оптимізації його виробничої структури, збалансування міжгалузевих економічних відносин, досягнення чіткої організації технологічного процесу на стадії вирощування цукрових буряків, їх заготівлі та переробки.

Особливу увагу варто зосередити на стадії переробки цукрових буряків, оскільки це важливий процес, що триває лише 80–100 діб, упродовж яких необхідно скоротити до мінімуму втрати ваги і цукристості коренеплодів під час зберігання на заготівельних площадках за рахунок раціональної організації збирання урожаю і його переробки. Найоптимальнішим варіантом вирішення цього завдання є скорочення терміну між збиранням цукрових буряків та їх безпосередньою переробкою при максимальному завантаженні потужностей цукрових заводів [70, 87, 123].

Практика показує, що не завжди вдається забезпечити повноцінне використання наявного потенціалу співпраці виробників цукросировини і її переробників, через відсутність узгоджених інтересів у спільних кінцевих результатах діяльності. Тому, ми вважаємо, що назріла необхідність у ліквідації міжвідомчих перешкод у взаємопов'язаних сферах шляхом поєднання економічних інтересів на основі удосконалення організаційної складової і забезпечення оптимальної структури кооперованого виробництва.

Варто зазначити, що проблема підвищення ефективності цукрового виробництва завдяки удосконаленню співпраці між виробниками цукросировини і її переробниками має свою історію. Ще в першій половині двадцятого століття це питання було

складовою частиною тематики наукових досліджень Інституту цукрових буряків. Однак отримані результати, що передбачали створення агроіндустріальних комбінатів, в яких поєднувалося б вирощування і переробка цукрових буряків, не знайшли свого втілення на практиці.

Експерименти зі створення об'єднань і систем цукробурякового виробництва, що проводилися в 1970–1980-х рр. на базі Глобинського цукрового заводу і бурякосійних господарств його сировинної зони Полтавської області, Гоноровського цукрового заводу і виробників сировини Ямпільського району Вінницької області, Лучанського цукрового заводу Київської області і Жашківського цукрового заводу Черкаської області та їхніх сировинних зон, показали перспективність цієї форми інтегрованого виробництва. Однак в умовах адміністративно-командної системи управління не вдалося цілком реалізувати ідею агропромислової кооперації. Водночас проект організаційно-господарського поєднання в одній кооперованій структурі вирощування і переробки цукрових буряків залишається актуальним і нині, в умовах становлення ринкової економіки.

На етапі переходу до ринкових відносин передбачалося раціональне поєднання інтересів виробників і переробників цукросировини на основі приватизації цукрових заводів. Програмою приватизації підприємств переробної сфери було визначено, що співвласниками цукрових заводів мають стати селяни, які займаються вирощуванням цукрових буряків, і робітники заводів. Спільно вони повинні були володіти контрольним (51%) пакетом акцій. Однак у післяприватизаційний період на основі реформаційних маніпуляцій селяни були витіснені зі списку власників. Пізніше така ситуація поширилась і на значну частину трудового колективу заводу. Тобто, ідея агропромислової кооперації в цукровиробництві на перехідному етапі не спрацювала.

Зауважимо, що основним напрямом оптимізації організаційно-виробничої структури цукробурякового підкомплексу АПК, як

доводить зарубіжний досвід, є горизонтальна агропромислова інтеграція виробництва і праці.

Цей процес передбачає:

— забезпечення безперервності й єдності технологічного процесу виробництва сировини і випуску кінцевого продукту – цукру, за якого досягається узгодження усіх технологічних елементів, що сприяє економії ресурсів, запобіганню втрат продукції, зростанню спільного прибутку;

— здійснення спільних заходів у сфері інноваційного забезпечення конкурентоспроможного розвитку цукробурякової галузі, залучення і розподіл інвестиційних ресурсів для збалансованого функціонування усіх складових інтегрованого виробництва;

— комплексне і найдешевше вирішення кількісного і якісного наповнення регіонального ринку цукру, зростання добробуту населення, соціально-економічного розвитку сільських територій.

Таким чином, за рахунок горизонтальної інтеграції виробників цукробурякового підкомплексу АПК досягається оптимальний розвиток виробничих, економічних і соціальних зв'язків у сфері використання фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів безпосередньо в галузі буряківництва.

Вертикальна форма інтеграції, що супроводжується розвитком постійних господарських зв'язків виробників цукросировини і її переробників, відображає процес поєднання окремих учасників виробництва кінцевої продукції в цілісну систему. Підприємства, які здійснюють матеріально-технічне забезпечення виробництва цукрових буряків і цукру, відповідають за впровадження прогресивних технологій, що сприяють ресурсозбереженню і конкурентоспроможності продукції. У цьому об'єднанні взаємодіють окремі виробничі та сервісні формування, які забезпечують процес виробництва буряків, їх заготівлю, зберігання і випуск готового до споживання продукту – цукру.

Зауважимо, що спільний кінцевий результат аграрної сервісної і переробної сфер має відображати внутрішню органічну єдність цього інтегрованого виробництва у процесах подальшого

відтворення, комбінування і кооперування діяльності на основі використання збалансованих технологічних зв'язків і обґрунтованих економічних відносин.

Конкурентоспроможність ЦБПК АПК, як організаційного об'єднання виробників цукрових буряків, їх переробників і підприємств сервісного забезпечення, залежить від повноти охоплення учасників усіх сфер, напрямів і елементів спільного технологічного процесу виробництва кінцевого продукту.

Одним із шляхів досягнення збалансованості структури інтегрованого об'єднання є кластеризація цукробурякового виробництва. В територіально-галузевих кластерах створюються умови для інноваційного високоінтенсивного розвитку буряківництва, що супроводжується збільшенням виходу продукції з гектара посівів, підвищенням продуктивності праці, зростанням прибутковості усіх підприємств цукробурякового підкомплексу АПК.

Питання кластеризації активно досліджують зарубіжні та вітчизняні вчені, до яких можна віднести Б. Бандурина, В. Гжегожа, С. Долгова, П. Жозета, Е Леммера, Ж. Мингалевої, М. Кітінга, Дж. Клегга, М. Портера, В. Прайса, Д. Радеби, А. Ругмана, П. Самуельсона, Дж. Сороса, С. Соколенка, М. Тимчука, А. Філіпенка та інших.

Результати наукових досліджень засвідчують, що використання кластерів сприяє підвищенню конкурентоспроможності галузевої і територіальної економіки [36, 41, 89, 153]. Практика функціонування кластерних формувань підтверджує зростання продуктивності виробництва і праці за рахунок використання інновацій.

Наукові публікації переконують, що в українській аграрній економіці створюються відповідні теоретичні і практичні передумови для формування кластерних об'єднань територіально-галузевого типу.

В агропромислових кластерних формуваннях застосовують прогресивні технології, що забезпечують вищий ступінь використання ресурсного потенціалу підприємств, зростання обсягів виробництва високоякісної продукції, зниження рішень її

матеріалоемності. Все це досягається в кластерах за рахунок наскрізної технологічної завершеності виробничого процесу на інноваційній основі, в результаті якої ліквідовуються непродуктивні проміжні ланки, скорочується термін між початковою і кінцевою стадіями виробництва продукції.

Розглянемо модель регіонального цукробурякового кластеру «Цукор Чортківщини» (рис. 3.1).

Кластер є добровільним об'єднанням виробників цукросировини різних організаційно-правових форм, переробного підприємства (ВАТ «Чортківський цукровий завод»), науково-дослідних установ (Подільська сільськогосподарська дослідна станція, навчальні заклади області), обслуговуючих, інфраструктурних, виробничих і маркетингових формувань.

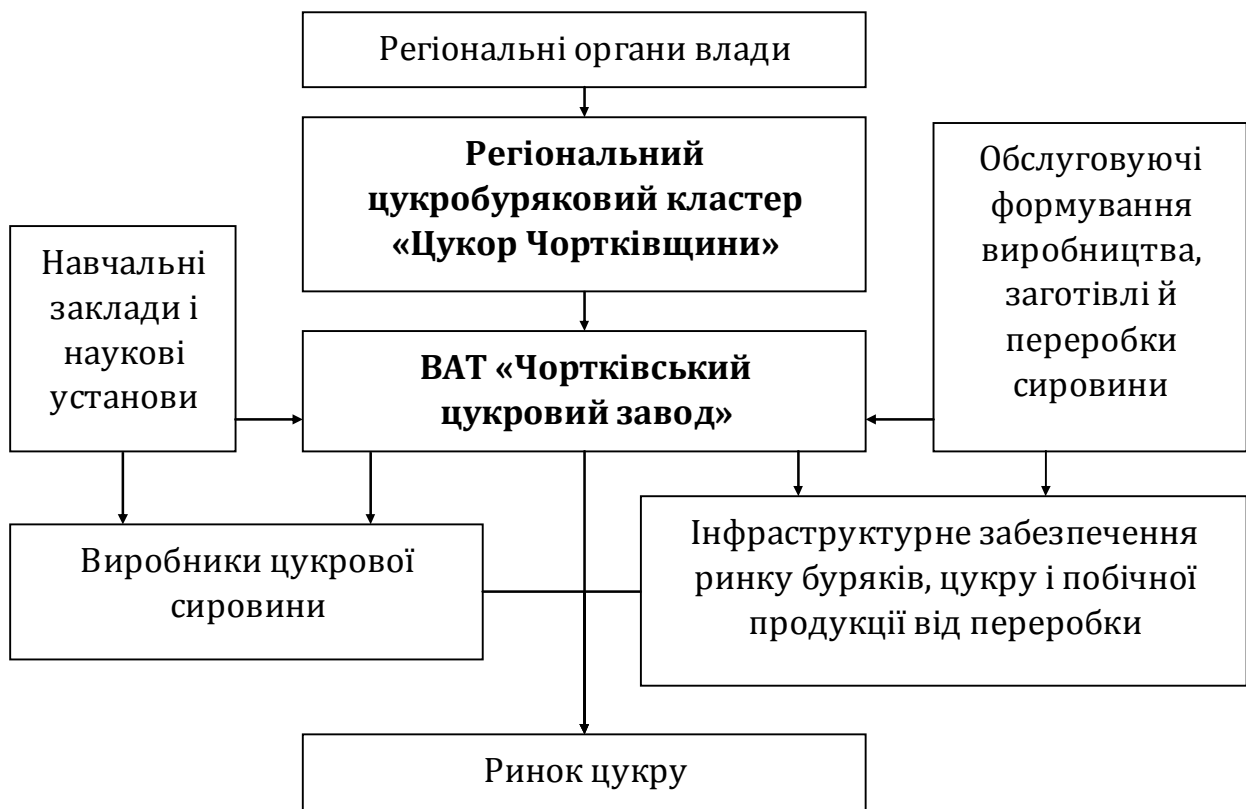

Рис. 3.1 Організаційна структура регіонального цукробурякового кластеру «Цукор Чортківщини»*

**Розробка авторів.*

Головним об'єднуючим підприємством кластеру є ВАТ «Чортківський цукровий завод», яке відповідає за стан справ в

інтегрованої системі не лише за виробництво цукру, а й за дотримання технологічних вимог і зобов'язань господарств-учасників у сфері виробництва цукросировини, які передбачають забезпечення сільськогосподарських бурякосійних підприємств нафтопродуктами, добривами, засобами захисту рослин тощо.

Для наукового забезпечення ефективного функціонування кластеру до його складу залучається Подільська обласна науково-дослідна станція НААН, її відділи пов'язані з діяльністю цього об'єднання. Для створення умов щодо практичної реалізації факторів і результатів діяльності його учасником стає районне управління агропромислового розвитку.

При цукровому заводі, як головному підприємстві об'єднання, створена обслуговуюча система для сприяння процесу виробництва, заготівлі і переробки цукросировини – машинно-технологічна станція, котра забезпечує бурякосійні господарства і переробне підприємство технікою, добривами, засобами захисту рослин, технологічними матеріалами для переробки тощо.

Інформаційне, аналітичне і маркетингове забезпечення діяльності кластеру здійснює відповідна ринкова інфраструктурна система, яка охоплює регіональний агроторговий дім, інформаційно-маркетинговий центр, оптові склади та інші посередницькі структури, що створюють оптимальні умови для функціонування високоефективного буряківництва, процесу збирання і заготівлі цукрових буряків, максимального виходу цукру, здійснення ефективного збуту цукру через структури оптової і роздрібної торгівлі.

Варто зазначити, що в системі кластеру перевага надається оптовій торгівлі цукру великими партіями, зокрема через міжрегіональні торгово-посередницькі структури.

Для ефективного функціонування цукробурякового об'єднання до його складу варто залучити науково-селекційну установу з виведення і випробування високопродуктивних сортів і гібридів цукрових буряків, а також насінницькі сортопоновлювальні господарства. Крім того, до кластеру повинні входити науково-конструкторські заклади з обґрунтування і розробки

технологічних машин, обладнання для усього процесу виробництва кінцевої продукції цукробурякового підкомплексу АПК.

Усі учасники зберігають повну юридичну самостійність. Їхня діяльність взаємопов'язана і спрямована на досягнення максимальних кінцевих результатів, матеріальна зацікавленість в отриманні яких здійснюється шляхом об'єктивного розподілу кінцевого продукту серед учасників залежно від рівня вкладу кожного.

Така повноцінна форма інтеграції дає змогу значно підвищити ефективність виробництва і переробки цукрових буряків. Таким чином, створення цукробурякового кластеру сприяє вирішенню існуючих організаційно-технічних та економічних проблем конкурентоспроможного розвитку галузі, а саме: підвищення кількісних і якісних показників; інформаційно-консультаційне забезпечення товаровиробників щодо нових технологій виробництва, матеріального забезпечення технологічного процесу, вимог до якості продукції, ринкових показників попиту і пропозиції продукції, цін на продукцію, ринку інвестицій тощо.

В системі кластеру функціонує школа передового досвіду й освоєння прогресивних технологій виробництва продукції, здійснюється підвищення кваліфікації кадрів.

Процес формування кластеру пов'язаний із багатьма перевагами, зокрема: близьким розташуванням аграрних підприємств, що формують сировинну зону цукрового заводу, взаємовідносинами всередині кластеру, тісними та постійними зв'язками, внутрішнім доступом до інформації та легкістю її поширення, формуванням іміджу учасників кластеру й бажанням зберегти їх стабільний фінансово-економічний стан.

Економічні відносини побудовані таким чином, що всі учасники зацікавлені в досягненні максимального обсягу кінцевого продукту. Останній у вигляді основної продукції – цукру – й побічної продукції – меляси та жому – є предметом спільної діяльності виробників сировини і її переробників, що ґрунтується на нерозривному виробничо-технологічному процесі.

В умовах функціонування кластеру, бурякосійні підприємства, як його учасники, розробляють систему організаційно-економічних і техніко-технологічних заходів для забезпечення максимального використання ресурсного потенціалу – отримання високих врожаїв цукрових буряків із максимальним рівнем цукристості та мінімальною собівартістю коренеплодів з урахуванням реального попиту потужностей цукрового заводу на сировину.

Заходи з розвитку цукробурякового кластеру передбачають:

— оптимізацію структури посівних площ, визначення оптимальної частки посівів цукрових буряків, які забезпечували б збереження родючості ґрунту та максимальну урожайність цукросировини;

— використання прогресивної, ресурсозберігаючої технології вирощування цукрових буряків, спрямованої на вирішення економічної (мінімізація матеріальних і трудових затрат) та екологічної проблем (збереження навколишнього середовища);

— забезпечення оптимальних обсягів валового виробництва цукрової сировини, які максимально завантажили б потужності цукрового заводу, сприяли здешевленню виробництва цукру та іншої кінцевої продукції.

Важливе значення для стабілізації ЦБПК має обґрунтування маркетингових стратегій [165, с. 76]. Враховуючи, що підкомплекс охоплює кілька видів кінцевої продукції, яку можна використовувати в різних напрямках, доцільно здійснювати її диверсифікацію (рис. 3.2).

Аналіз даних рис. 3.2 показує, що під час переробки цукрових буряків є можливість залежно від ринкового попиту, виробляти різні види цукропродукції: цукор-пісок, цукор-рафінад, пресований, кусковий, дорожній, цукрову пудру та ін. Завод може виробляти і спеціальні види цукру для кінцевого споживача (желеподібний, льодяниковий, швидкорозчинний, карамельний, вітамінізований, ароматизований тощо), на замовлення промисловості – різновиди цукропродукції (рідкий цукор, інвертні сиропи, помадний цукор, карамельний сироп, желеподібні сиропи), а також використовувати цукор для виготовлення харчового спирту, ректифікату, біоетанолу

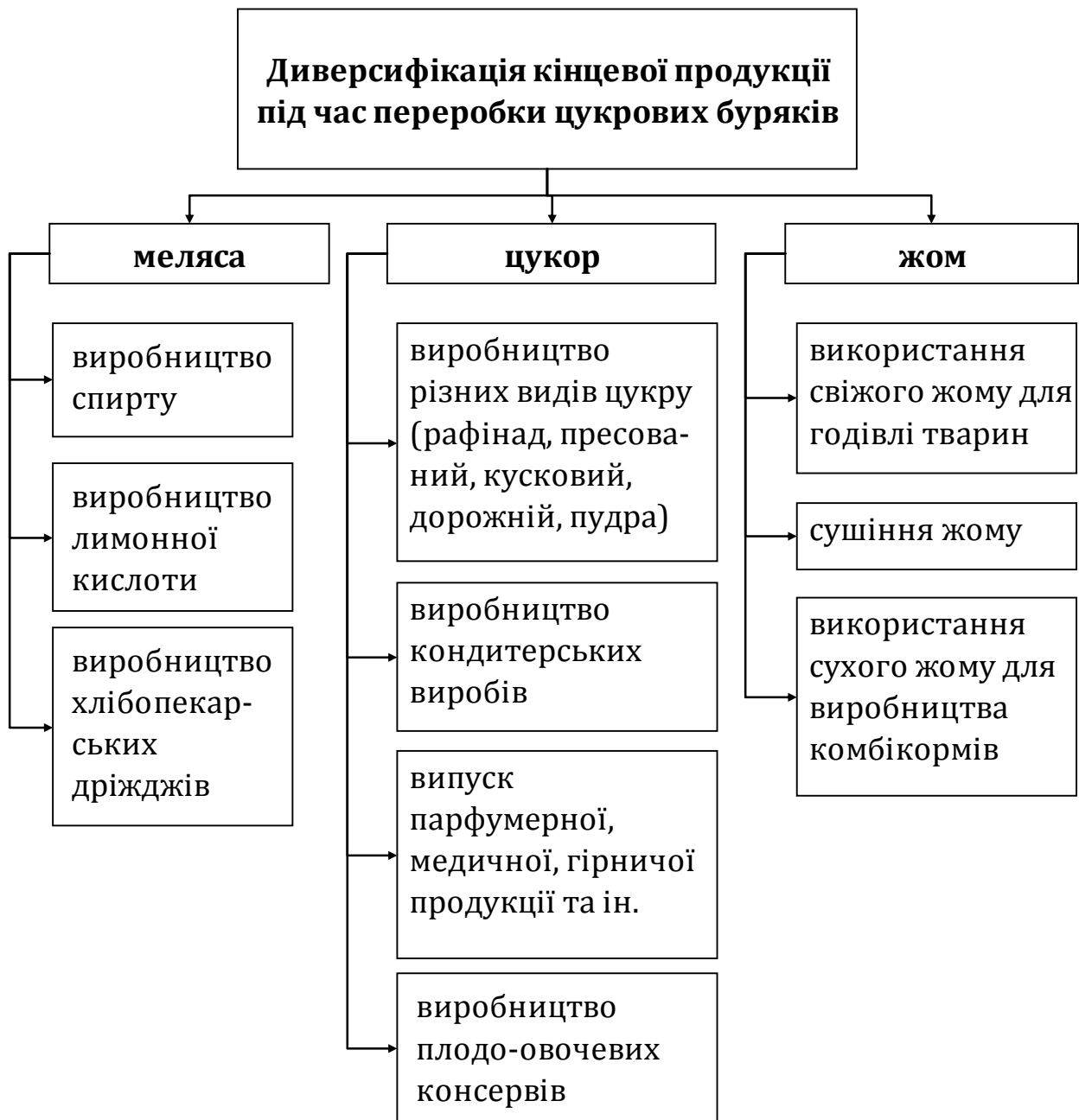

Рис. 3.2. Диверсифікація кінцевої продукції під час промислової переробки цукрових буряків*

**Розробка авторів.*

тощо. Завдяки диверсифікації продукції цукру переробне підприємство має можливість підвищувати ефективність свого виробництва.

Цукровий завод може диверсифікувати випуск продукції з меляси, на основі якої можна виробляти спирт, лимонну кислоту,

хлібопекарські дріжджі тощо. З жому можна виробляти біопаливо, сушити його, гранулювати і використовувати для виробництва комбікормів, годівлі худоби тощо.

Процес диверсифікації продукції цукробурякового виробництва необхідно здійснювати на основі маркетингових досліджень реального попиту на нові види продукції.

Запропонований цукробуряковий кластер територіально обмежується сировинною зоною переробного підприємства – цукрового заводу.

Проведений аналіз динаміки виробництва цукрових буряків за 1990–2011 рр. у Чортківському районі Тернопільської області показує зменшення майже вдвічі посівної площі цієї культури. В сучасній структурі посівів вона займає близько 7%. При цьому варто зазначити, що регіон розташування цукрового заводу за природно-кліматичними умовами цілком сприятливий для вирощування високих врожаїв. В кращі роки розвитку цієї галузі питома вага посіву цукрових буряків в структурі посівних площ сягала 18–20%.

Скорочення посівів у регіоні відбувалося внаслідок: по-перше, боротьби за збереження родючості орних земель в умовах високого рівня розораності сільськогосподарських угідь і посіву цукрових буряків на схилових землях більше 3 градусів, що призводило до ерозії ґрунтів; по-друге, недосконалої державної політики в сфері збуту цукру, в результаті якої галузь опинилася на грані збитковості.

Вилучені зі сфери виробництва посіви цукрових буряків були замінені олійними культурами, зокрема ріпаком. Одночасно вдалися до розширення посівів зернових. Однак, за розрахунками спеціалістів, існуюча структура посівних площ є недосконалою і вимагає подальшого удосконалення, зокрема збільшення частки посівів цукрових буряків. Це підтверджується наявною сферою переробки цукрових буряків, яка недовикористовується.

Чортківський цукровий завод потужністю переробки 7 тис. т цукрових буряків за добу в 2008 р. переробив 497 тис. т сировини та виробив 61,6 тис. т цукру. Собівартість 1 т цукру в 2007 р.

становила 2485 грн. Аналіз основних економічних показників ВАТ «Чортківський цукровий завод» (табл. 3.1) показує, що останніми роками намітилася тенденція до покращення стану діяльності переробного підприємства.

Таблиця 3.1

**Основні економічні показники
 ВАТ «Чортківський цукровий завод»***

Показник	Рік			2007 р. +, - до 2005 р.
	2005	2006	2007	
Первісна вартість основного капіталу, тис. грн	312831,4	327658,9	326525,5	+ 13694,1
Залишкова вартість основного капіталу, тис. грн	116729,4	124082,0	115552,1	- 1177,3
Рівень зносу основного капіталу, %	37,3	37,9	35,4	- 1,9
Заготовлено цукрових буряків, тис. т	444,7	541,4	583,7	+139,0
Цукристість буряків, %	16,74	15,93	15,02	- 1,72
Перероблено цукрових буряків, тис. т	432,6	526,7	573,8	+ 114,2
Термін переробки, діб	67	80	82	+ 15
Добова переробка, тис. т	6,5	6,6	7,0	+ 0,5
Вироблено цукру, тис. т	58,6	64,7	68,0	+ 9,4
Вихід цукру, %	13,51	12,26	11,83	- 1,68
Втрати цукру в процесі переробки цукрових буряків, %	3,23	3,67	3,19	- 0,04
<i>Довідково: середнє по цукрових заводах Тернопільської області</i>				
- термін переробки, діб	54	69	50	- 4
- вихід цукру, %	12,17	11,83	11,23	- 0,94
- втрати цукру в процесі переробки буряків, %	3,87	3,89	3,48	- 0,39

*Складено на основі звітності ВАТ «Чортківський цукровий завод».

Для забезпечення ефективного функціонування цукробурякового кластеру необхідне вдосконалення сировинної зони цукрового заводу, його економічних взаємозв'язків з аграрними підприємствами, що вирощують цукрові буряки. Правильне визначення сировинних зон має позитивний вплив як на роботу цукрового заводу, так і на організацію виробництва у сільськогосподарських підприємствах.

Відомо, що цукрові заводи формують сировинну зону із найближчих сільськогосподарських підприємств, оскільки доставка цукрових буряків з більш віддалених господарств значно збільшує транспортні затрати, особливо під час нераціональних перевезень.

Розмір сировинної зони кожного цукрового заводу визначається його потужністю, тривалістю сезону роботи, рівнем концентрації посівів, урожайністю цукрових буряків і ступенем розораності земель сільгоспідприємств. При цьому передбачається визначити частку посівів цукрового буряку в структурі посівної площі розглянутих підприємств, однак вона коливається у великих межах і залежить від багатьох виробничих та економічних факторів. Саме її і потрібно визначити одночасно з розрахунком раціональної сировинної зони.

Економісти пропонують використати методи математичного програмування [12, 18, 39, 72, 120]. На їх основі з використанням комп'ютера провели оптимізацію сировинної зони цукрового заводу, з одночасним визначенням оптимального розташування у задіяних господарствах усіх галузей сільськогосподарського виробництва, в тому числі й розміщення обсягів виробництва цукрових буряків.

У цій моделі, крім оптимізації структури, запропоновано вирішення питань організації цукробурякового виробництва, серед яких: визначення оптимального графіку збирання, переробки та зберігання цукрових буряків та інших сільськогосподарських культур, період збирання яких збігається з періодом збирання коренеплодів.

Загалом, економіко-математична модель задачі визначає оптимальне співвідношення потужності цукрового заводу та його сировинної зони за критерієм одержання максимального прибутку кластером цукробурякового виробництва.

Існуюча сировинна зона Чортківського цукрового заводу охоплює сільськогосподарські підприємства, розташовані у Чортківському та Буцацькому районах. Протяжність зони з півночі на південь – приблизно 45 км, із заходу на схід – 32 км. Середній

радіус доставки буряку на завод становить 23 км. Частка транспортних витрат у структурі собівартості заготовленої сировини становить 6%. Тому для зниження собівартості виробництва цукру через зменшення транспортних витрат необхідно, насамперед, оптимізувати розміщення сировинної зони цукрового заводу.

За умови оптимального розміщення цукрових буряків можуть зменшуватись інтереси інших галузей сільського господарства, що, в свою чергу, знизить рівень рентабельності сільсько-господарського виробництва в господарствах сировинної зони з одночасним підвищенням рентабельності цукробурякового виробництва.

Питання організації оптимальної сировинної зони цукрового заводу науковці розглядають в єдиному комплексі з питаннями розвитку та розміщення усіх галузей сільського господарства. Їх включають в єдину економіко-математичну модель, попередньо обумовлюючи мінімальний обсяг виробництва найважливіших видів продукції, розв'язок якої визначає не лише оптимальну сировинну зону, тобто обсяги вирощування цукрових буряків, а й розташування усіх інших галузей сільськогосподарського виробництва і найраціональніші зв'язки цукрового заводу з аграрними підприємствами. Економіко-математичне завдання ставиться і вирішується за єдиним критерієм оптимальності – максимумом прибутку, отриманого заводом та сільсько-господарськими підприємствами, що розширює межі свободи змінних і підвищує ефективність оптимізації системи.

Однак максимізацію прибутку не варто розглядати як самоціль системи, оскільки обов'язковою умовою моделі є необхідність задоволення потреб у заданих обсягах виробництва різних видів продукції в цілому по інтегрованому формуванню.

Для цукробурякового виробництва, разом з покращенням розміщення виробництва цукрових буряків, велике значення має також оптимізація графіка збирання, переробки та зберігання коренеплодів, який потрібно визначити разом з оптимізацією сировинної зони заводу. Спеціалісти дотримуються різних думок

щодо вибору термінів початку збирання та переробки цукрових буряків.

Літературні джерела і практика засвідчують, що збирання буряків необхідно починати з 10 вересня та закінчувати 20–25 жовтня. Це пов'язано з тим, що ріст маса коренеплоду і вміст у ньому цукру інтенсивно збільшується зазвичай до середини жовтня, причому в останній період досить інтенсивно (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Динаміка урожайності і дигестії цукрового буряку в сировинній зоні Чортківського цукрового заводу залежно від терміну його збирання*

Термін збирання цукрового буряку	Маса коренеплоду, г	Густина посадки цукрових буряків, тис. шт. на 1 га	Урожайність, ц/га	Вміст цукру, % до маси цукрового буряку
10 серпня	286,1	72,8	208,3	13,14
20 серпня	312,4	72,8	227,4	14,11
1 вересня	367,3	70,9	260,4	14,53
10 вересня	403,5	70,9	286,1	15,31
20 вересня	459,6	70,9	325,8	15,92
1 жовтня	483,1	70,9	342,6	17,18
10 жовтня	502,5	70,5	354,3	18,32
20 жовтня	521,7	70,3	366,7	19,21
1 листопада	522,7	70,1	366,5	19,91
10 листопада	479,9	68,6	341,5	19,93

*Складено на основі даних ВАТ «Чортківський цукровий завод».

Дані таблиці доводять, що більш раннє збирання буряків приводить до зниження урожайності. Разом з тим, досвід роботи цукрового заводу засвідчує, що пізній початок збирання спричиняє більші втрати та псування коренеплодів. Багаторічна практика показує, що, починаючи з середини листопада, вихід цукру зменшується й одночасно погіршується його якість.

Вихід цукру у вересні з незрілого буряку на 50% вищий від виходу в лютому-березні і його якість краща. Цукор, вироблений у лютому-березні, як правило, не відповідає вимогам ДСТУ.

У зв'язку з цим виникає необхідність у пошуку оптимальних термінів початку збирання і переробки цукрових буряків. При цьому доцільно порівнювати втрати цукру від недобору врожаю цукрових буряків внаслідок раннього збирання, а отже низької цукристості, з одного боку, з втратами цукрових буряків під час зберігання, з іншого.

На основі економіко-математичної моделі визначається одночасно графік збирання, переробки і зберігання цукрових буряків з метою максимізації виходу цукру. При цьому встановлюються зміни урожайності з одиниці площі і вміст цукру в коренеплодах залежно від терміну їх збирання, а також вихід цукру з буряків залежно від періоду їх переробки і втрати цукру залежно від періодів зберігання коренів.

Критерієм оптимальності поставленого завдання визначено максимум сумарного прибутку, отриманого цукровим заводом і сільськогосподарськими підприємствами від виробництва й реалізації усіх видів продукції. У ході розв'язання економіко-математичної задачі враховано: розмір оплати за цукрові буряки залежно від термінів їх збирання і вмісту в них цукру, зміну урожайності коренеплодів за періодами їх збирання, а також втрати цукру під час вирощування і зберігання сировинної продукції залежно від термінів переробки буряків і втрати від порушення графіка збирання коренеплодів.

Економіко-математична модель задачі з оптимізації цукробурякового виробництва, в розрізі сировинної зони і цукрового заводу, формулюється на основі лінійного програмування і складається з системи нерівностей і рівнянь, які формують окремих матричний блок по сировинній зоні і заводу, кожен з котрих містить необхідну інформацію. Математичне формулювання задачі наведено в додатку Л.

Побудова моделі передбачає наступні умови:

1. Сільськогосподарські підприємства сировинної зони мають забезпечити виробництво усіх видів сільськогосподарської продукції в обсягах не менших від фактичного продажу та споживання за базовий період.

2. Господарства сировинної зони повинні повністю забезпечити себе кормами для тваринництва та насінням власного виробництва.

3. Структура посівних площ сільгоспкультур має відповідати основним вимогам агротехніки та прийнятих сівозмін, а також давати змогу господарствам сировинної зони виконати всі польові роботи протягом сільськогосподарського року наявними матеріально-технічними і трудовими ресурсами.

4. Цукровий завод повинен забезпечити переробку всього обсягу буряків, вирощених на підприємствах сировинної зони. Графіки збирання, зберігання та переробки цукрових буряків визначаються в задачі по декадах (з 10 вересня до 10 листопада).

В аграрних підприємствах сировинної зони до задачі включено змінні, значення яких необхідно визначити в результаті вирішення задачі. Їх можна розділити на три групи, а саме: усі сільськогосподарські культури, які вирощують в господарствах певної сировинної зони, та всі види наявної худоби для визначення розмірів кожної галузі сільського господарства (розміри посівних площ під сільгоспкультурами, кількість поголів'я худоби і птиці); змінні, що виражають площі посівів під цукровими буряками, зібраними у відповідний період; змінні, що виражають обсяги цукрових буряків, відправлені на приймальні пункти цукрового заводу.

По цукровому заводу змінні відображають обсяги переробки та зберігання цукрових буряків і обсяги виробництва цукру подекадно.

Як вихідні дані задачі використано: урожайність кожної сільськогосподарської культури, в тому числі: вихід кормових одиниць; продуктивність худоби, нормативи затрат праці й інших грошово-матеріальних затрат на основі звітності аграрних підприємств сировинної зони за 2005–2007 рр. Тобто розв'язання

економіко-математичної задачі покаже найраціональнішу структуру кормових культур у господарствах зони з урахуванням забезпечення тваринництва кормами за типами і нормами згодовування, що склалася.

У формулюванні задачі використано ціни реалізації продукції, виробленої сільгосп підприємствами сировинної зони. Відповідно до цін та урожайності визначено вартість валової продукції, отриманої з гектара кожної культури, в тваринництві – вартість усієї продукції в розрахунку на маточну голову тварин та птиці. Розмір прибутків у галузі рослинництва визначали для всіх товарних видів продукції на основі цін, що склалися, а в тваринництві – розмір прибутків знаходили шляхом віднімання виробничих витрат (без витрат корму) від вартості валової продукції.

Детальніше в постановці задачі відображено змінні, що характеризують виробництво цукрових буряків, а саме динаміку урожайності цукрових буряків і вміст цукру залежно від періоду їх збирання. Це пов'язано з необхідністю визначення подекадного графіка збирання буряків.

Враховуючи середню урожайність цукрових буряків у сировинній зоні, а також зниження чи зростання залежно від терміну збирання стосовно середньої урожайності, визначили її динаміку по декадах (в ц/га):

1 вересня –	260,4	10 жовтня –	354,3
10 вересня –	286,1	20 жовтня –	366,7
20 вересня –	325,8	1 листопада –	366,5
1 жовтня –	342,6	10 листопада –	341,5

Отже, розмір прибутку, отриманого в розрахунку на 1 га посівів цукрового буряку, залежить від динаміки урожайності та цукристості. При цьому закупівельна ціна 1 ц буряків прийнята в розмірі 250 грн за базової цукристості 16%. За кожен додатковий відсоток цукру в буряках передбачено доплату в розмірі 10% до закупівельної ціни, і навпаки, за кожен відсоток недобору цукру в

буряках щодо базової цукристості 16% – знижка в розмірі 10% до закупівельної ціни.

Розв'язання економіко-математичної задачі, згідно із запропонованою моделлю, визначає:

- розмір усіх сільськогосподарських галузей, в тому числі цукрових буряків;
- графік збирання цукрових буряків по декадах;
- графік переробки та зберігання сировини на цукровому заводі;
- обсяг виробництва цукру;
- обсяг прибутків, отриманих усіма сільськогосподарськими підприємствами сировинної зони та цукровим заводом.

На основі практичних розрахунків з оптимізації Чортківського бурякоцукрового кластеру (дані за 2005–2007 рр.) можемо зробити висновок, що зростання виробництва та його економічної ефективності можливе лише завдяки оптимізації планування агропромислового виробництва. Результати вирішення економіко-математичної задачі подані у порівняльній табл. 3.3.

Як видно з даних таблиці, Чортківський цукробуряковий підкомплекс АПК має потенціальні можливості для того, щоб різко підвищити результати господарської діяльності за рахунок як інтенсивних, так і екстенсивних факторів.

Так, за оптимальним планом доцільно збільшити в сировинній зоні заводу посіви цукрових буряків завдяки підвищенню їх питомої ваги з 12,3 до 16,7% у структурі всіх посівів.

Отримані результати оптимізації структури виробництва засвідчують, що за рахунок удосконалення структури посівних площ в зоні цукрового заводу, підвищення рівня урожайності передбачено повніше використання виробничої потужності переробного підприємства, зростання обсягів кінцевого продукту, збільшення віддачі гектара бурякового лану, зниження собівартості одиниці продукції.

Завдяки оптимізації термінів збирання цукрових буряків (відтермінування на 10 днів початку збирання) підвищується урожайність коренеплодів і цукру. В підсумку, вищенаведені й інші

фактори сприяють зростанню рівня завантаження потужностей цукрового заводу більш як на 50%, збільшенню обсягів виробництва цукру, зниженню собівартості цукру майже на 10%.

Таблиця 3.3

**Оптимізація структури виробництва в Чортківському
бурякоцукровому підкомплексі АПК***

Показник	Фактично (2005- 2007 рр.)	Оптимі- льний план	План +, - до факт.
Посівна площа цукрових буряків (сировинна зона), тис. га	20,1	27,3	+ 7,2
Питома вага цукрових буряків у структурі посівів, %	12,3	16,7	+ 4,4
Урожайність цукрових буряків (у заліковій вазі), т/га	26	33	+ 7
Дата початку збирання цукрових буряків	25.08	10.09	- 15 дн.
Заготовлено цукрових буряків, тис. т	523,3	764,4	+ 241,1
Термін збирання цукрових буряків, діб	65	50	- 15
Перероблено цукрових буряків, тис. т	509,8	752,9	+ 243,1
Термін переробки цукрових буряків, діб	73	84	+ 11
Одержано цукру – всього, тис. т	63,8	96,4	+ 32,6
– з 1 т буряків, кг	125	128	+ 3
– на 1 га посіву, т	3,17	4,22	+ 1,05
Собівартість 1 т цукру, грн	2411,7	2208	- 203,7

*Складено на основі даних ВАТ «Чортківський цукровий завод».

Таким чином, з метою забезпечення ефективної сировинної зони цукрового заводу необхідно здійснити:

- оптимізацію структури посівних площ у бурякосійних господарствах із визначенням найбільш доцільної частки посіву цукрових буряків, яка сприяє збереженню родючості ґрунтів;
- визначення оптимального її радіусу з метою задоволення повноцінного реального попиту переробного підприємства в

цукросировині за мінімальних транспортних затрат на її перевезення від бурякосійних господарств до заводу;

— переведення буряківництва на інноваційну основу розвитку, яка передбачає використання високоврожайних сортів і гібридів цукрових буряків, застосування прогресивних технологій вирощування культури і захисту посівів від шкідників і бур'янів, що в комплексі забезпечуватиме урожайність не нижчу 370 ц/га й оптимальну матеріаломісткість одиниці продукції;

— формування збалансованої системи машин для своєчасного і якісного виконання технологічних процесів, включаючи збирання урожаю в оптимальні строки, за які можна досягти максимального приросту ваги коренеплодів, звести до мінімуму втрати ваги під час збирання і переробки вирощеної продукції.

Для забезпечення стабільного розвитку цукробурякового підкомплексу АПК важливо на науковій основі здійснювати прогнозування його діяльності з урахуванням змін параметрів факторіальних чинників. Цей процес передбачає встановлення причинно-наслідкових зв'язків між факторіальними і результативними показниками, визначення їх кількісних значень впливу, обґрунтування прогнозних параметрів факторіальних чинників та розрахунок прогнозних фізичних і фінансових рівнів показників розвитку.

Одним із методів прогнозування розвитку досліджуваної галузі є використання статистичного прогностичного моделювання на основі визначення кількісного впливу факторіального показника на значення результативного в процесі їх взаємодії [12, 18, 71, 119, 204]. Тобто, під час прогнозування виробництва цукру необхідно враховувати факторіальні та результативні показники у сферах виробництва цукросировини і її переробки на цукровому заводі.

Для безпосереднього здійснення розрахунків щодо визначення кінцевого прогнозного результату цукробурякового виробництва з урахуванням дії факторів впливу, пропонуємо використати математико-статистичний метод регресії, який найчастіше застосовують у коротко- та середньотерміновому прогнозуванні. Його особливістю є те, що він враховує складні факторіально-

результативні залежності та визначає не лише вплив кожного окремого фактора на результативну ознаку, а й встановлює результат дії цілої групи факторів [18, 204]. Математичний запис регресійної моделі наведено нижче:

$$y=f(x_1,x_2,x_3,\dots,x_n), \text{ де} \quad 3.1$$

y – кінцевий досліджуваний результат;

x_1,x_2,x_3,\dots,x_n – фактори впливу на кінцевий результат.

Обчислення за показниками регресійної моделі проводять із використанням статистичного пакету програм для персонального комп'ютера. При цьому треба врахувати, що об'єктивний розв'язок задачі регресійного аналізу можна отримати лише тоді, коли включені в модель фактори не випадкові величини. Тому з великої кількості факторіальних показників, які пов'язані з розвитком цукробурякового виробництва, необхідно обирати лише ті, що мають найтісніший кореляційний зв'язок із виробництвом цукру. З цією метою проведено визначення коефіцієнтів парної кореляції між виробництвом цукру й окремими факторіальними показниками, які впливають на кінцевий результат виробництва.

На основі проведеної аналітичної оцінки складено відповідну матрицю змінних поставленої задачі.

Встановлено, що серед факторіальних показників, які мають вплив на виробництво цукру (Y), найважливішими є:

X_1 – сумарна виробнича потужність цукрових заводів, тис. т на добу;

X_2 – тривалість сокодобування у розрахунку на один завод, дів;

X_3 – цукристість цукрових буряків, %;

X_4 – вихід цукру, %;

X_5 – витрати на переробку 1 т цукрових буряків, грн/т;

X_6 – середня реалізаційна ціна цукру, грн/т;

X_7 – площа посіву цукрових буряків, тис. га;

X_8 – урожайність цукрових буряків, ц/га;

X_9 – споживання цукру у розрахунку на одну особу населення в рік, кг;

X_{10} – собівартість цукрових буряків, грн/т;

X_{11} – ціна цукрових буряків, грн/т.

На основі використання регресійної моделі і проведених покрокових розрахунків визначено наступне рівняння:

$$Y=118.2271+ 5.14277 \cdot X_1- 2.4904 \cdot X_2- 28.9311 \cdot X_3+2369 \cdot X_4-3.2276 \cdot X_5+0.1208 \cdot X_6-0.3819 \cdot X_7+1.2912 \cdot X_8+3.2367 \cdot X_9- 0.8144 \cdot X_{10}+0.1308 \cdot X_{11}$$

Розрахований коефіцієнт множинної кореляції $R = 0,8747$ підтверджує достатньо тісний зв'язок між обраними факторами впливу і кінцевим результатом. Визначений показник ($F_{кр}$) значущості рівняння регресії, що становить 17,0413, вказує на високу значущість побудованої регресійної моделі.

З урахуванням показників факторного аналізу. ми розраховали прогноз виробництва цукру в розрізі цукрових заводів Тернопільської області (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Прогноз виробництва цукру цукровими заводами Тернопільської області, тис. т*

Назва цукрового заводу	Фактично в середньому за 2004 – 2008 рр.	Прогноз	
		2015 р.	2020 р.
Борщівський	9,0	16,8	25,4
Бучацький	10,4	18,6	28,1
Збараський	18,3	21,0	31,7
Козівський	18,1	20,4	30,8
Лановецький	14,6	19,9	30,1
Хоростківський	25,3	44,9	67,9
Кременецький	22,6	36,7	55,5
Чортківський	58,5	80,6	97,1
По області	176,8	258,9	366,6

*Розраховано авторами.

На основі результатів прогнозування визначено маркетингову стратегію розвитку (відродження) цукробурякового підкомплексу, яка являє собою науково обґрунтовану систему організаційно-економічних і техніко-технологічних заходів, спрямованих на вихід галузі з економічної кризи, підвищення конкурентоспроможності підприємств і їх цукропродукції на регіональному і світовому ринках.

До основних завдань реалізації поставленої мети, як ми вважаємо, належать:

— перехід цукробурякової галузі на інтенсивний шлях розвитку на основі використання досягнень науково-технічного прогресу в сфері вирощування цукрових буряків, зокрема, відродження вітчизняного бурякового насінництва, застосування прогресивних технологій, що передбачають зростання урожайності і підвищення цукристості коренеплодів, ефективного використання сільськогосподарського потенціалу буряківництва.

— підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств цукробурякового підкомплексу і його продукції за рахунок використання режиму ресурсозбереження і зниження рівня матеріалоемності продукції;

— пошук ефективних ринків збуту продукції на основі використання процесу її диверсифікації та розвинутої маркетингової інфраструктури.

Зазначимо, що цукробурякове виробництво у Тернопільській області у майбутньому необхідно розвивати до рівня вже досягнутих у минулому показників (обсяги зібраної площі, валового збору), що дасть змогу збільшити кількість робочих місць, зміцнити кормову базу для тваринництва, підвищити прибутковість виробників у сільських господарствах. Проведені розрахунки показали, що вже у 2015 р. можна досягти наступних параметрів галузі: зібрана площа цукрових буряків – 68,8 тис. га, валовий збір – 2408 тис. т (табл. 3.5).

Як видно з таблиці, досягнуті показники можуть забезпечити виробництво 258,9 тис. т цукру, термін переробки сировини – 67 діб.

На віддалену перспективу (2020 р.) за реалістичним та оптимістичним прогнозами можна забезпечити, відповідно, зібрану площу до 82,5 та 110,0 тис. га; урожайність цукрових буряків – 40 і 45 т/га; валове виробництво коренеплодів – 3300 і 4950 тис. т; виробництво цукру – 366,6 та 571,4 тис. т. При цьому, за реалістичним сценарієм, наведених вище показників можна досягти з використанням наявних потужностей, а оптимістичний

вимагає здійснення реконструкції та нарощування потужностей діючих заводів до 45 тис. т переробки сировини за добу, які зможуть переробити зібраний урожай за 98 діб.

Таблиця 3.5

Прогноз виробництва цукру та біоетанолу у Тернопільській області (усі категорії господарств)*

Показник	Фактично			Прогноз		
	1990 р.	середнє за 2004-2008 рр.	2011 р.	2015 р.	2020 р. (варіанти)	
					реалістичний	оптимістичний
Зібрана площа, тис. га	107,3	52,5	59,9	68,8	82,5	110,0
Частка цукрових буряків у структурі посівів, %	11,7	6,9	7,7	8,9	10,7	14,1
Урожайність, т/га	30,9	32,2	33,2	35,0	40,0	45,0
Валовий збір цукрових буряків, тис. т	3313,4	1690,9	1988,7	2408,0	3300,0	4950,0
Заготовлено цукрових буряків, тис. т	3301,2	1555,8	1829,6	2215,4	3636,0	4555,0
Перероблено цукрових буряків, тис. т	3173,7	1503,3	1769,9	2140,1	2932,8	4395,6
Вихід цукру, %	13,2	11,74	11,75	12,1	12,5	13,0
Виробництво цукру, тис. т	442,4	176,8	207,9	258,9	366,6	571,4
Вихід меляси, тис. т	126,9	60,1	70,8	85,6	117,3	175,8
Виробництво біоетанолу з меляси, млн.л	-	-	-	25,7	35,2	52,8
Сумарна добова потужність цукрових заводів, тис. т/добу	35,0	32,0	32,0	32,0	32,0	45,0
Тривалість роботи цукрових заводів, діб	90,7	47,0	55,3	66,9	91,6	97,7

*Розраховано авторами.

Зазначимо, що на цукрових заводах можливо здійснювати диверсифікацію продукції (виробництво біоетанолу). Розрахунки показали, що із отриманої меляси у 2020 р., за реалістичним сценарієм, можна виробити 35,2 млн. л біоетанолу, а за оптимістичним – 52,8 млн. л.

Таким чином, для підвищення ефективності підприємств цукробурякового підкомплексу АПК необхідно оптимізувати структуру їх діяльності й увесь технологічний процес, починаючи з вирощування сировини і до випуску продукції, яка задовільняє попит споживача.

На сучасному етапі розвитку ринкових систем закономірним є запровадження процесів економічної кластеризації. Успішне функціонування бурякоцукрового кластеру «Цукор Чортківщини» є передумовою і важелем підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності галузі.

Для підвищення ефективності регіонального цукробурякового підкомплексу АПК запропоновано використання економіко-математичної задачі з оптимізації його структури. На прикладі Чортківського цукробурякового підкомплексу визначено, що оптимальна питома вага цукрових буряків у структурі посівів його сировинної зони становить 16,7%, оптимальна дата початку збирання цукрових буряків – 10 вересня. Збільшення посівної площі цукрових буряків і відтермінування початку їх збирання забезпечать зростання обсягів цукру на 38–66%, зниження собівартості одиниці цукру на 8,5%.

Стратегія розвитку цукробурякового підкомплексу Тернопільської області має бути спрямована на максимальний обсяг вирощування цукрових буряків високої якості та мінімізацію собівартості за рахунок удосконалення сировинної зони і забезпечення реального попиту потужностей переробних підприємств регіону.

3.2. Удосконалення міжгалузевих економічних відносин у сфері виробництва і переробки цукрових буряків

Ефективність інтегрованого виробництва в певною мірою досягається за рахунок використання обґрунтованих економічних відносин між партнерами. Вони мають стимулювати учасників інтегрованого виробництва щодо досягнення максимальних кінцевих результатів спільної діяльності, забезпечувати партнерам відповідний рівень окупності витрат і достатній прибуток для відтворення виробничого процесу [87, 91, 207].

Аналіз сучасного стану міжгалузевих відносин у цукробуряковому виробництві показує відсутність взаємоузгоджених мотивацій та інтересів у зростанні обсягів продукції та підвищенні її конкурентоспроможності. У формуванні виробничо-економічної програми кооперованого розвитку бурякоцукрової галузі, обґрунтуванні ціноутворення і розподільних міжгалузевих відносин пріоритетне монопольне становище займає цукровий завод. В результаті, виробники цукросировини стають все менш зацікавленими в розвитку галузі.

Неналежна державна підтримка розвитку цукробурякового підкомплексу АПК в умовах диспаритету цін на його продукцію і матеріально-технічні засоби виробництва стала причиною занепаду галузі: скорочення посівних площ цукрових буряків, недовикористання виробничих потужностей цукрових заводів, зменшення обсягів виробництва цукру.

Дослідження динаміки показників виробництва цукрових буряків і витрат на їх переробку в умовах функціонування механізму ринкових відносин засвідчує негативні тенденції – обсяг виробництва сировини зменшується, а затрати на її переробку збільшуються, що призводить до зростання собівартості кінцевого продукту.

Лібералізація цін на матеріально-технічні ресурси, відміна субсидій та нерегульованість споживчих цін спричинили кризову ситуацію у цукробуряковому підкомплексі АПК. У цих умовах галузь не забезпечена необхідними засобами виробництва, а отже, порушується технологія вирощування цукрових буряків, зменшується віддача гектара землі, відповідно недовикористовуються потужності цукрових заводів.

Аналіз стану розподільних відносин у системі функціонування цукробурякового підкомплексу АПК виявив низку проблемних питань, зокрема, не обґрунтовані показники розподілу кінцевого продукту під час заготівлі та переробки цукрових буряків на давальницьких умовах.

Механізм розподільних відносин базується на показниках витрат на вирощування цукрових буряків, їх заготівлю і переробку,

відповідно до яких розраховують частку кінцевого продукту для кожного партнера кооперованого виробництва. У таких умовах кожен учасник співпраці зацікавлений у збільшенні своїх витрат для отримання більшої частки спільного кінцевого фінансового результату. Тобто, механізм розподільних відносин спрямований на зростання витрат, підвищення матеріаломісткості продукції.

Численні намагання щодо перегляду відносин у сфері розподілу кінцевого продукту не мали успіху, оскільки розподіл цукру між учасниками виробництва пропорційно до витрат завжди орієнтує на ресурсовитратний шлях, не сприяє здешевленню і призводить до зниження його конкурентоспроможності.

Необхідно зазначити, що використання механізму розподільних відносин пов'язане з існуванням давальницької системи приймання цукросировини [52, 224]. Тому одним із напрямів вирішення проблеми об'єктивних економічних відносин між партнерами цукробурякового підкомплексу є ліквідація давальницької системи. Однак це теоретичний підхід, який практично неможливо реалізувати через недосконалість системи, що пов'язана з існуванням приватної власності та ринковими методами господарювання.

Об'єктивне вирішення проблеми вимагає організаційної зміни підходу до методики розрахунку показників ефективності виробництва сировини та цукру. Необхідно розглядати цукробуряковий підкомплекс АПК як організаційну структуру кластерного типу, в якій всі учасники – виробники цукросировини і її переробними – відповідають за кінцевий результат єдиного технологічного процесу. В цьому випадку одержаний обсяг продукції є результатом кооперованого виробництва і підлягає розподілу між усіма учасниками залежно від їх вкладу.

Наука і практика знає альтернативні методи розподільних відносин у кооперованому виробництві. Зокрема, існує ціновий метод, в основі якого лежать нормативні витрати для кожного учасника кооперації.

Зазначимо, що ціновий метод використано в постановках Кабінету Міністрів України щодо вирішення питань державного

регулювання виробництва і реалізації цукру стосовно обґрунтування розподільних відносин у цукробуряковому виробництві. Цей методичний підхід дає підстави для збалансування реалізаційної ціни на цукор і закупівельної ціни на цукрові буряки у випадку узгодження еквівалентних умов розвитку сільськогосподарської і переробної галузей.

В сучасних умовах фінансової і платіжної кризи об'єктивною обставиною залишається використання в цукропродуктовому підкомплексі давальницької схеми розрахунків. Задля усунення негативного впливу цього механізму на ефективність виробництва пропонуємо розподільний метод, в якому застосовуються показники нормативних витрат кожного з учасників кооперованого виробництва. Важливе значення має наукове обґрунтування величини витрат.

В основу розрахунків граничного розміру витрат на виробництво 1 т цукрових буряків та її переробки необхідно покласти нормативну собівартість вирощування і переробки коренеплодів. У зведеній нормативній собівартості виробництва одиниці цукру визначають пропорційні величини, які відображають реальний вклад кожного з учасників у кінцевий результат кооперованого виробництва.

В запропонованому методі розподільних відносин нівелюється перевищення ліміту витрат учасниками і не відображається в частці розподілу кінцевого результату.

Визначення ліміту витрат у 2008 р. під час виробництва 1 ц та обробітку 1 га цукрових буряків ми провели з урахуванням переходу на прогресивні технології, які використовують у передових сільськогосподарських підприємствах Тернопільщини (табл. 3.6).

Нормативні витрати характеризують реальний рівень витрат на вирощування цукрових буряків для сировинної зони цукрового заводу. Вони слугують основою і складовою частиною для здійснення розрахунків із визначення загальних нормативних (реальних) виробничих витрат цукробурякового виробництва й

обґрунтування об'єктивних розподільчих відносин у цукробуряковому підкомплексі АПК.

Таблиця 3.6

Нормативні витрати на вирощування цукрових буряків у ПАП «Дзвиняч» Чортківського району Тернопільської області (нормативна урожайність – 40 т/га)*

Показник	Виробничі затрати, грн	
	на 1 га посіву	на 1 т буряків
Оплата праці (пряма і непряма)	1617,2	40,43
Відрахування на соціальні заходи	174,8	4,37
Насіння	360,8	9,02
Мінеральні добрива (NPK)	1803,2	45,08
Органічні добрива	1431,6	35,79
Засоби захисту рослин	668,4	16,66
Паливно-мастильні матеріали	3442,4	86,06
Амортизація	579,2	14,48
Поточний ремонт	415,2	10,38
Плата за оренду земельних паїв	207,6	5,19
Інші матеріальні витрати	229,6	5,74
Виробничі витрати, всього	10930	273,2

*Розраховано за основі даних ПАП «Дзвиняч» Чортківського району.

З метою оперативного регулювання загальних нормативних витрат запропоновано розраховувати і використовувати нормативні витрати по кожній окремій технологічній операції як у сфері виробництва сировини, так і її переробки на заводі (додаток М). Це дасть можливість проводити моніторинг витрат, порівнювати їх фактичні показники з нормативними, оперативно здійснювати коригування технологічного процесу і витрат при допущенні необґрунтованих відхилень.

На прикладі ВАТ «Чортківський цукровий завод» проведено розрахунок нормативних витрат на виробництво 1 т цукру в умовах 2008 р. (табл. 3.7).

Показники табл. 3.6 характеризують реальні витрати в сфері переробки цукрових буряків, що використовуються як частина

повних витрат цукробурякового виробництва. Вони є вихідними для процесу моніторингу фактичних витрат і визначення можливого їх відхилення від нормативних. Виявлення значного перевищення є підставою для проведення відповідних коригувань технологічного процесу.

Таблиця 3.7

**Нормативна структура собівартості 1 т цукру-піску
ВАТ «Чортківський цукровий завод», 2008 р.***

Стаття витрат	Нормативні витрати на 1 т	
	грн	%
Вартість цукрових буряків	1508	62,3
Сировина – всього	1836	75,9
у т.ч. за вилученням побічної продукції (меляси та жому)	1688	69,8
Допоміжні матеріали	31	1,3
Пальне та енергія на технологічні цілі	257	10,6
Заробітна плата з нарахування	41	1,7
Утримання та експлуатація обладнання	76	3,1
Загальновиробничі витрати	124	5,1
Виробнича собівартість	2365	97,7
Адміністративні витрати	39	1,6
Витрати на збут	16	0,7
Повна собівартість	2420	100

*Складено на основі даних ВАТ «Чортківський цукровий завод»

З урахуванням витрат на виробництво цукрових буряків і їх переробки на цукор ми визначили нормативні частки розподілу цукру між цукровим заводом і господарством – постачальником цукрових буряків. В середньому вони становлять, відповідно, 38% та 62%.

Об'єктивна система економічних відносин між виробниками і переробниками цукросировини передбачає урахування цукристості коренеплодів і нормативних витрат їх фізичної ваги та цукру під час зберігання. Якщо за домовленістю допускається

приймання некондиційних цукрових буряків, то коригується вихід цукру, а його видача виробникам сировини зменшується на третину.

Варто зазначити, що на виробництво 1 т цукру в середньому витрачається 7 т цукрових буряків. Цей показник вважається нормативом. Він впливає на цінову політику цукру. Встановлено, що за вищої оптової ціни питома вага вартості цукросировини в роздрібній ціні на цукор знижується і навпаки. Тому важливо забезпечити за рахунок удосконалення технологій у сфері виробництва і переробки цукрових буряків оптимальний показник витрат сировини.

Аналізуючи світовий досвід, зокрема країн ЄС, можна стверджувати, що у роздрібній ціні цукру частка вартості сировини знаходиться в межах 42–46%. Цей показник має бути орієнтиром для вітчизняного цукробурякового виробництва [213].

Таким чином, враховуючи вітчизняний і зарубіжний досвід використання методичних засад розподільних відносин, відбираючи кращі його приклади, пропонуємо наступні заходи:

— розробити градацію показників нормативних витрат для різних технологічних рівнів виробництва, для різних груп урожайності цукрових буряків, для різних рівнів фондооснащеності буряковиробництва;

— розрахувати нормативи витрат у цукробуряковому виробництві в розрахунку на 1 га посівів, на 1 т цукросировини, на 1 т цукру;

— встановити кількісну залежність між собівартістю одиниці ваги цукрових буряків і одиниці ваги цукру, між рівнем урожайності цукрових буряків і собівартістю коренеплодів і цукру, між рівнем цукристості буряків і собівартістю цукру.

Запропонована система показників матиме важливе значення для обґрунтування розподільних відносин між учасниками кооперованого цукробурякового виробництва. Зокрема, визначені пропорції необхідно використовувати під час розподілу виручки за реалізований переробним підприємством цукор з урахуванням в ціні рівня цукристості зданих на завод цукрових буряків.

Зарубіжна практика підтверджує доцільність розрахунків заводу з постачальниками цукросировини в два етапи – восени і взимку після завершення процесу переробки буряків і реалізації цукру. За такого підходу у виграші залишається цукровий завод: по-перше, восени для розрахунків із постачальниками необхідно залучати менше кредитних ресурсів; по-друге, взимку, після завершення технологічних і торгових операцій, є можливість точніше визначити кінцевий фінансовий результат і здійснити об'єктивний розподіл прибутку з виробниками сировини залежно від її кількості й якості, а також врахувати дані про дотримання нормативних витрат у сировинній і переробній сферах.

З метою удосконалення розподільних відносин доцільно практикувати досвід США [214]. Суть його полягає в тому, що розрахунки цукрових заводів із виробниками цукросировини здійснюються на основі контрактів із використанням так званої чистої реалізаційної ціни одиниці ваги цукру. Основною перевагою є підвищення рівня зацікавленості товаровиробників у зростанні обсягів виробництва й якості цукросировини.

Система задіяних у розподільних відносинах контрактів спрямована на поєднання інтересів виробників і переробників цукросировини задля досягнення високих кінцевих результатів.

У першому типі контрактів зафіксовані розподільні відносини між партнерами на основі використання чистої реалізаційної ціни за цукор з урахуванням рівня цукристості прийнятих на переробку буряків. Методика визначення такої ціни передбачає відрахування від валового вибору за цукор, який реалізований в осінній період, транспортних витрат, витрат під час зберігання коренеплодів та інших непрямих витрат. На основі розрахованої чистої реалізаційної ціни, вартості та кількості буряків з урахуванням їх цукристості можна визначити відповідну шкалу цін (табл. 3.8).

Як показують дані таблиці, частка фермера у чистій реалізаційній ціні за 1 т цукрових буряків зростає з урахуванням цукристості коренеплодів. Так, якщо цукристість буряків становить 13%, частка фермера в чистій реалізаційній ціні

(53 дол. США/т) складає 29,28 дол. США (55,2%), а якщо 16% – 36,18 дол. США (68,3%).

Таблиця 3.8

**Шкала цін на цукрові буряки за різного рівня
 їх цукристості [137]**

Чиста реалізаційна ціна 1 ц рафінованого цукру, дол. США	Ціна 1 т буряків, сплачувана фермерам на основі чистої реалізаційної ціни з урахуванням цукристості, дол. США			
	13%	14%	15%	16%
53	29,28	31,57	33,87	36,18
55	31,88	34,37	36,87	39,38
57	34,48	37,17	39,87	42,98

Умови такого виду контракту стимулюють участь переробних підприємств. Увесь додатковий обсяг виходу цукру за незмінної цукристості буряків зараховується в актив цукрового заводу і, відповідно, збільшує прибуток переробників.

За умовами другого типу контрактів економічні відносини між учасниками кооперованого виробництва базуються на розподілі прибутків. Основним показником розрахунків є чиста вартість 1 т цукрових буряків. Залежно від її величини формується частка участі фермера в отриманні загального прибутку цукробурякового виробництва. Як свідчить практика, визначення часток фермера і власника цукрового заводу здійснюється на основі взаємної домовленості. У разі перевищення базової цукристості буряків частка фермера зростає.

Економічні взаємовідносини учасників кооперованого виробництва побудовані таким чином, що фермерам вигідно забезпечувати зростання не тільки обсягів вирощеної цукросировини, а й цукристості коренеплодів, що сприяє збільшенню виробництва цукру і підвищенню його рентабельності. Переробники цукросировини зацікавлені у зростанні виробітку цукру. Таким чином, обидві сторони мають спільний інтерес – забезпечення максимально можливого обсягу виробництва кінцевого продукту.

В укладених контрактах між виробниками і переробниками цукросировини визначені певні зобов'язання сторін. Так, виробник цукрових буряків зобов'язується: виконувати усі технологічні операції з вирощування і збирання урожаю у терміни, які погоджені з цукровим заводом; використовувати в буряківництві прогресивні технології, запропоновані спеціалістами агрономічної служби переробного підприємства; забезпечувати належну чистоту коренеплодів; здійснювати часткове або повне відшкодування транспортних витрат під час перевезення буряків на переробне підприємство.

Цукровий завод зобов'язується: забезпечувати виробника цукросировини високоякісним насінням, пристосованим до конкретного регіону; поставляти за визначеними нормами і структурою добрива і засоби захисту рослин; частково або повністю оплачувати транспортні витрати за поставку цукросировини. З метою посилення відповідальності за виконання договірних зобов'язань у контрактах передбачена система штрафних санкцій.

Згідно з укладеними контрактами усі грошові надходження від реалізації цукру зосереджуються на цукровому заводі, певна сума надходить у бурякосійні господарства у вигляді пільгових кредитів для придбання посівного матеріалу, добрив, засобів захисту рослин, а також технічних засобів.

В умовах, коли переробні підприємства відчують нестачу грошових коштів, застосовується механізм державної підтримки виробників цукросировини і її переробників за рахунок Фонду пільгового кредитування.

Враховуючи те, що в сільськогосподарському виробництві існують різні регіони, з точки зору сприятливості умов вирощування певних культур, важливо запровадити диференційні ціни на продукцію. Наприклад, є регіони, які цілком сприятливі для буряківництва, тому там завжди вища урожайність цукрових буряків, нижча собівартість цукросировини і, відповідно, вищий рівень рентабельності галузі. У регіонах із несприятливими умовами для буряківництва собівартість цукросировини значно

вища, що не сприяє розширенню у цій зоні посівів цукрових буряків. Отже, існує потреба у здійсненні процесу квотування виробництва й реалізації цукру, оскільки в регіонах із незначними площами або там, де зовсім відсутні посіви цукрових буряків, ціна цукру є значно вищою, що зумовлено додатковими витратами на транспортування товару.

Важливою умовою ефективного функціонування цукробурякового підкомплексу є забезпечення його цілісної структури й комплексності вирішення організаційно-економічних і техніко-технологічних питань його функціонування та розвитку. Вирішення цієї проблеми пов'язане, як свідчить передова практика, з проведенням кластеризації складного, багатоетапного процесу виробництва цукру.

Формування цукробурякового кластера дасть можливість здійснювати поступове переведення галузі на інноваційну модель розвитку, оптимізувати структуру виробництва, вирішити проблемні питання економічних відносин між виробниками і переробниками цукросировини.

Організувати кластерне об'єднання найбільш доцільно на рівні адміністративного району на базі цукрового заводу, бурякосійних господарств сировинної зони переробного підприємства, сервісних та інших формувань, технологічно пов'язаних із виробництвом цукру для спільного прийняття науково обґрунтованих рішень щодо підвищення конкурентоспроможності цукробурякової галузі [75].

Створення кластерів передбачає й різні організаційні утворення та форми економічних взаємовідносин. Сюди можна віднести:

- використання контрактної системи взаємовідносин виробників і переробників сировини;
- відкриття при переробному підприємстві машинно-технологічної станції, на яку покладено функції щодо сервісного забезпечення бурякосійних господарств технічними і технологічними матеріальними засобами;

— орендування цукровим заводом сільськогосподарських земель;

— створення спільного підприємства з виробництва цукру за участю цукрового заводу, бурякосійних господарств сировинної зони й іноземних інвесторів;

— організацію акціонерного товариства на базі власників акцій переробного підприємства й акцій виробників цукросировини та інших партнерів.

Серед вищенаведених організаційних формувань й економічних відносин виробників цукросировини і їх переробників найефективнішою завдяки низькій капіталоємності, на нашу думку, є контрактна форма. Саме вона забезпечує ефективний контроль, що передбачає штрафні санкції за невиконання зобов'язань. Наприклад, відповідно до типового контракту підприємство-виробник цукросировини зобов'язане поставляти на цукровий завод буряки за визначеним графіком, у встановленому обсязі, стандартної якості. Кожна партія має супроводжуватися відповідним сертифікатом якості.

Договірні умови передбачають графік вивезення сільськогосподарським підприємством належної йому продукції від переробки цукрових буряків (цукру, жому, меляси). При цьому в контракті вказується належність транспорту, оплата за його використання, форма розрахунків за транспортні послуги і за використання тарних та інших матеріалів. Ці питання ставляться на належний контроль, що забезпечує дотримання технологічної і фізичної дисципліни.

Переробне підприємство – заготівельник цукросировини відповідно до контракту бере на себе зобов'язання своєчасно представити бурякосійному господарству графіки доставки цукрових буряків і поставки йому продукції переробки коренеплодів (цукру, жому, меляси). При цьому заготівельник повинен приймати стандартні буряки, визначати частку кінцевої продукції для бурякосійних господарств та своєчасно здійснювати розрахункові операції і видачу продукції.

В умовах кластеру цукровий завод розробляє методичні рекомендації щодо використання прогресивних технологій вирощування, зберігання і переробки цукрових буряків. Протягом здійснення кожного технологічного процесу вирощування і переробки коренеплодів (посіву, догляду за посівами, збирання урожаю) проводять польові семінари щодо передового досвіду. Це дає змогу забезпечити виробництво і зберігання цукрових буряків на інноваційній основі.

Окремі договірні відносини між сільськогосподарськими підприємствами та цукровими заводами базуються на використанні давальницької форми співпраці. Вони спрямовані на створення надійної сировинної бази для цукрового заводу, тому укладаються з виробниками цукросировини ще до початку посівної кампанії. Їх предметом є взаємні зобов'язання сторін щодо поставки цукросировини, її переробки і виробництва цукру. В договорах на давальницьких умовах визначена кількість, якість і терміни надходження буряків на завод, а також система авансування бурякосійних господарств для забезпечення виконання технологічних операцій та вирощування цукросировини. В давальницьких договорах передбачається здійснювати розрахунки між постачальниками і переробниками цукросировини в грошовій або натуральній формах.

За умови грошової форми розрахунків ціна 1 т цукрових буряків встановлюється на рівні мінімальної ціни, яку затверджує Кабінетом Міністрів України. Водночас рівень ціни враховує цукристість коренеплодів. Порядок розрахунків цукрового заводу з виробниками цукросировини передбачає авансування технологічного процесу й оплату за фактично поставлені цукрові буряки на переробне підприємство.

Натуральна форма розрахунків для виробників цукросировини передбачає такі умови:

— якщо виробник відправляє цукросировину на завод своїм транспортом, то йому нараховується 62,5% від обсягу зданої у заліковій вазі сировини, відповідно 37,5% зараховується переробному підприємству;

— якщо доставку цукрових буряків з аграрного підприємства на завод забезпечує переробник, то частка останнього зростає до 45%, а частка господарства зменшується до 55%;

— якщо кожен з учасників – бурякосійне господарство і цукровий завод – здійснюють транспортування цукрових буряків за власний кошт, то їх частки співвідносяться, відповідно, 60% : 40%.

Розподіл виробленого цукру серед бурякосійних господарств відбувається відповідно до середнього показника виходу цукру за сезон, фактичної цукристості коренеплодів, а також нормативних втрат ваги під час зберігання і переробки. Такий підхід сприяє збільшенню обсягів вирощування буряків, зростанню їх цукристості і зменшенню технологічних втрат.

У давальницьких договорах цукровий завод встановлює графіки і диференційовані обсяги відпуску меляси та жому. Зокрема, до 1 листопада постачальнику цукросировини нараховується 35% належної продукції, до 1 грудня – 50%, до 1 січня – 60% продукції.

Поточними розрахунками передбачено щоденний перерахунок постачальникам цукросировини їх частки у межах 50% вартості поставлених цукрових буряків; остаточні здійснюють до завершення переробки сировини.

В країнах Європейського Союзу та США система економічних взаємовідносин виробників і переробників цукросировини діє в умовах вільного ринку під контролем держави, тобто використовується раціональне поєднання ринкових і державних регуляторів. Застосовуючи цю систему, країни ЄС провадять науково обґрунтовану експортну політику, одночасно захищаючи власний рахунок і свого товаровиробника [139, 166, 213].

Дослідження зарубіжного досвіду показує, що країни Європейського Економічного Співтовариства ще з 1967 р. запровадили жорстке регулювання збуту цукру, прибутків цукровиробників і цін на цукор. Ці заходи були спрямовані на забезпечення цукровиробникам достатніх прибутків, а споживачам – низьких цін. Обґрунтоване регламентування обсягу виробництва

цукрових буряків не передбачало державних дотацій господарствам, оскільки ця система працювала на самофінансуванні.

Проведений аналіз різних систем економічних відносин у цукробуряковому підкомплексі АПК показує, що давальницька схема переробки цукрових буряків, яка спрямована на вихід із кризової фінансової ситуації усіх ланок виробництва, насправді не сприяє підвищенню ефективності виробництва цукру і цукросировини. Вона ускладнює розрахункові відносини між учасниками кооперованого виробництва.

Однак на сучасному етапі давальницька схема є тим запасним варіантом розрахунків, який дає можливість виробникам цукросировини використовувати бартерні угоди, що, певною мірою, знімають напругу неплатежів. Ця форма вважається перехідною до напрацювання ефективної системи реалізації цукру в майбутньому.

Розроблена для підвищення конкурентоспроможності цукробурякової галузі програма «Цукор» на сьогодні не працює. Через відсутність державної фінансової підтримки, визначений обсяг інвестицій у розвиток буряківництва значно знизився. Таким чином, цукробуряковий підкомплекс АПК позбавлений належного фінансування, що призводить до значного недовикористання його потенціалу.

З урахуванням існуючого стану в сфері виробництва цукру варто ініціювати на базі цукрових заводів створення агропромислових асоціацій, кластерів «Цукор». До їх структури необхідно залучити, крім заводу і бурякосійних господарств, також підприємства торгівлі. Систему економічних відносин між сільськогосподарськими і переробними підприємствами доцільно будувати з використанням нормативних витрат вирощування і переробки буряків для забезпечення об'єктивного обґрунтування цін на цукрові буряки, або розподілу одержуваного цукру-піску за давальницькою схемою переробки цукрових буряків, чи розподілу прибутку, отриманого від реалізації цукру-піску. Нормативні витрати мають відображати розмір затрат матеріальних, трудових

і фінансових ресурсів у конкретних природно-економічних умовах діяльності бурякосійних господарств.

Критично оцінюючи сучасну фінансову ситуацію і вище-аналізовані взаємовідносини між виробниками і переробниками цукрових буряків, варто зазначити, що давальницька схема є вигідною для передових підприємств, оскільки вони можуть повноцінно функціонувати навіть за відсутності в них фінансових засобів, розширювати свою діяльність за рахунок торгівлі цукром, застосовувати натуроплату (бартер) у розрахунках як із постачальниками сировини, так і з постачальниками матеріальних ресурсів. Враховуючи, що перспективний розвиток цукробурякової галузі передбачає відмову від давальницької схеми переробки цукрових буряків, необхідно розробити взаємовигідну для бурякосійних господарств і цукрових заводів систему економічних відносин.

Відомі вчені Б. Й. Пасхавер, М. Л. Молдаван, О. В. Шубравська твердять [143, с. 6], що для згладжування проблеми диспаритету цін між сільським господарством і галузями III-ї сфери АПК є два шляхи, ефективність яких доведено світовою практикою:

1) сприяння розвитку переробно-збутових кооперативів (дає змогу господарствам збільшити ціну ФОБ, наприклад, на зерно на 30–35%), що кореспондується із завданнями, визначеними Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року;

2) законодавча легалізація міжгалузевих асоціацій із функціями узгодження економічних інтересів учасників агропромислового ланцюжка, для чого необхідно доопрацювати Закон України «Про професійні і міжпрофесійні об'єднання в агропродовольчому комплексі», а також прийняти низку нормативних актів з питань його реалізації.

Водночас для вітчизняних малих і середніх агровиробників важливим є забезпечення доступу до ринків збуту їх продукції без посередників.

Науково визначено один із головних факторів стимулювання сільського розвитку – дефіцит фінансових ресурсів. Загальна

потреба як обігових коштів, так і коштів для капітальних інвестицій, сьогодні становить 204,5 млрд.грн, у тому числі: в рослинництві – 122,2; у тваринництві – 82,3 млрд. грн [144, с. 5].

З урахуванням сучасних тенденцій до 2020 р., за розрахунками ННЦ «ІАЕ» [99, с. 11–13], великі підприємства значно нарощуватимуть свою частку у виробництві більшості основних видів продукції. Зокрема, у виробництві зерна вона зросте від 18 до 26%, соняшнику – від 18 до 26%, ріпаку – від 19 до 38%, а щодо цукрових буряків, то ці підприємства стануть основними виробниками – їх частка складатиме 51% проти 43% у 2011 р.

Зазначимо, що концентрація виробництва цукрових буряків у великих підприємствах сприятиме підвищенню урожайності й економічної ефективності функціонування галузі.

На основі опрацьованих літературних джерел [16, 48, 73, 74, 82, 99, 122, 139, 143, 146, 169, 179, 210, 221 та ін.] можна зробити висновок, що посилення концентрації, розвиток спеціалізації, кооперації, а також горизонтальної та вертикальної інтеграції є потужним фактором, який сприятиме:

- прискоренню інвестування та суттєвому покращенню забезпечення фінансовими ресурсами інтегрованих формувань;
- вирішенню проблеми нееквівалентних міжгалузевих відносин між партнерами цукробурякового виробництва;
- запровадженню прогресивних ресурсощадних технологій і на цій основі зменшенню собівартості та покращенню якості продукції, підвищенню конкурентоспроможності бурякоцукрового виробництва.

Розвиток механізму інтеграції у цукробуряковому підкомплексі АПК, на нашу думку, має здійснюватися за наступними напрямками:

- створення агрохолдингів, поширення яких спостерігається в Україні впродовж останніх 10 років. Їхня кількість зросла із 41 до 155, а площа сільськогос-подарських угідь, відповідно, з 678 тис. га до 3404,3 тис. га, або у 5 разів. Ці формування мають певні позитивні (концентрація фінансових, матеріальних, енергетичних, трудових та інтелектуальних ресурсів) і негативні сторони (байдужість до соціальних потреб розвитку сільських територій,

тінізація реальних прибутків, закритість інформації, монополізація тощо). Їх створюють на базі кількох районів і навіть областей. Яскравим прикладом функціонування такого об'єднання на Тернопільщині є Група компаній «Агрохолдинг «Мрія» Гусятинського району;

— створення асоціацій на базі цукрового заводу в межах одного або кількох адміністративних районів. Економічні відносини між учасниками асоціації побудовані на основі контрактної інтеграції;

— створення цукробурякових кластерів (рис. 3.1) на базі цукрових заводів, що охоплюють виробників цукросировини, переробне підприємство, торгові фірми, навчальні та науково-дослідні установи, обслуговуючі формування тощо. В них, як правило, функціонує механізм контрактної інтеграції, тобто взаємовідносини цукрових заводів та бурякосійних господарств регулюються контрактом.

З метою удосконалення економічних відносин у цукробуряковому підкомплексі необхідно розглядати його діяльність як єдиний технологічний процес, у якому варто обґрунтувати нормативи затрат на виробництво цукрових буряків, їх переробку та реалізацію цукру й інших продуктів. Розподіл кінцевих результатів діяльності між учасниками процесу запропоновано здійснювати залежно від їх участі. Визначено нормативні коефіцієнти розподілу: для виробників сировини – 62%, для переробників – 38%.

Пропонуємо визначення і впровадження нормативних витрат у цукробуряковому виробництві за окремими статтями витрат та в розрахунку на 1 га посівів, 1 т цукрових буряків, 1 т цукру-піску, що сприятиме ресурсозбереженню і підвищенню конкуренто-проможності галузі.

Вважаємо доцільним запровадження контрактної інтеграції, за якої взаємовідносини цукрових заводів і бурякосійних господарств регулюються контрактом. З метою формування надійної сировинної бази цукровий завод ще навесні має укласти з сільськогосподарськими підприємствами договори, предметом

яких є зобов'язання сторін щодо виробництва, поставки та переробки цукрових буряків для виробництва цукру.

Таким чином, наукове обґрунтування економічних взаємовідносин учасників цукробурякової інтеграції на всіх стадіях технологічного процесу, а також узгодження їх економічних інтересів стимулюватиме зниження собівартості та підвищення конкурентоспроможності цукропродукції, що в кінцевому результаті забезпечить ефективне функціонування підприємств цукробуряково-го підкомплексу АПК.

3.3. Державне і ринкове регулювання ефективності підприємств цукробурякового підкомплексу

В умовах функціонування регульованої ринкової економіки ефективність і подальший розвиток підприємств цукробурякового підкомплексу АПК досягається за рахунок раціонального поєднання дієвих ринкових і державних регуляторів, що діють на основі об'єктивних економічних законів.

Під раціональним поєднанням державного і ринкового регулювання цукробурякового підкомплексу АПК треба розуміти використання систем, форм, методів та інструментів, які втілюють у собі поєднання ринкових регуляторів функціонування і відтворення виробництва та державного регулювання [70, 81].

Для стабілізації й урегулювання насінневого ринку цукрових буряків України необхідно [210, с 101]:

— створити два-три селекційно-насінневих підприємства на приватній або державно-приватній основі з повним циклом усього технологічного процесу – від виведення гібридів до виробництва та реалізації фабричного посівного матеріалу, які конкурували б з іноземними фірмами. Організаторами й інвесторами таких формувань можуть виступити провідні українські регіональні компанії (ТОВ «Астарта-Київ» та ін.), а також держава в особі галузевих інститутів і дослідно-селекційних станцій;

— визначити державний орган, який координував би процеси виробництва та реалізації насіння цукрових буряків, а також ринкові відносини у цій сфері;

— поширити дію «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для селекції в рослинництві», на часткову компенсацію вартості робіт у насінництві;

— здійснювати державну підтримку 1 га посівів маточних коренеплодів і посадки насінників у період відновлення галузі насінництва цукрових буряків (розмір відшкодувань у сучасних умовах має становити 5,0–5,5 тис. грн/га);

— матеріально заохотити споживачів вітчизняного насіння за рахунок відшкодування з бюджету частини його вартості;

— відновити практику матеріального стимулювання авторів вітчизняних гібридів залежно від фактичних площ посіву виведених ними сортів, а також виробників насіння за реалізацію високоякісного посівного матеріалу зі схожістю 97–98%;

— здійснювати державну підтримку 1 га посівів цукрових буряків для виробництва цукру в межах квоти «А» лише за умови вирощування їх із насіння гібридів української селекції тощо.

Дослідження системи регуляторів цукробурякового виробництва та регіонального ринку цукру дає підстави для поділу їх на загальнодержавні, (фінансово-кредитна, податкова система, зовнішньо-торговельна політика тощо), та внутрішньогалузеві, основними функціями яких є балансування економічних взаємовідносини учасників ринку.

Аналіз світового досвіду [29, 71, 195] регулювання ринку цукру показує, що цей процес охоплює: захист власного виробництва; формування інтервенційних цін; запровадження квот; реформування й реструктуризацію цукробурякової галузі; стимулювання інвестування і кредитування розвитку виробництва.

Як свідчить практика, на ринку цукру діють цільові, інтервенційні, граничні й інші види цін. Зокрема, цільова ціна, що відповідає умовам оптової ціни на цукор, встановлюється для районів із найбільшим дефіцитом цукру. Вона ціна забезпечує бажаний рівень, який досягається за рахунок збалансування

попиту і пропозиції на цукор в умовах дотримання вільної ринкової конкуренції.

Для стабілізації ринку цукру використовується інтервенційна ціна, що фактично є мінімальною гарантованою ціною на цукор, за якою закупівельно-збутові організації зобов'язані скуповувати необхідну кількість цукру в умовах падіння ринкових цін. У тих країнах, де відсутнє самозабезпечення цукром внаслідок несприятливих умов (високий рівень витрат на виробництво, низька урожайність цукрових буряків) встановлюється підвищена інтервенційна ціна (Італія, Португалія, Великобританія та Ірландія).

Для захисту внутрішніх виробників від напливу дешевого імпортного цукру встановлюється гранична ціна. Вона базується на показнику цільової ціни і встановлюється шляхом додавання до ціни торговельних націнок і середніх витрат на зберігання цукру.

На практиці використовуються також базисні і мінімальні гарантовані ціни, на основі яких держава формує єдині ціни на цукор і встановлює єдині ціни на цукрові буряки. Обчислення базисної ціни здійснюється шляхом віднімання від інтервенційної ціни на білий цукор витрат на його виробництво (вартість переробки буряків за мінусом доходів від продажу побічної продукції), а також транспортних витрат на доставку буряків на цукровий завод.

Чиста базисна ціна, основною функцією якої є встановлення мінімальної гарантованої ціни на цукрові буряки, застосовується у розрахунках із фермерами і визначає рівень їх доходів. В свою чергу мінімальна гарантована ціна на цукрові буряки використовується під час встановлення квот на виробництво цукру та регулювання обсягів виробництва коренеплодів.

Показники динаміки ціни цукру на внутрішньому і світовому ринках подані на рис. 3.3 та 3.4.

Як видно з рисунків, упродовж останніх трьох років спостерігається стабільне зростання цін на цукор. Зокрема, у 2009 р. на внутрішньому ринку відбулося активне зростання оптово-відпускних і роздрібних цін на продукцію, що є наслідком

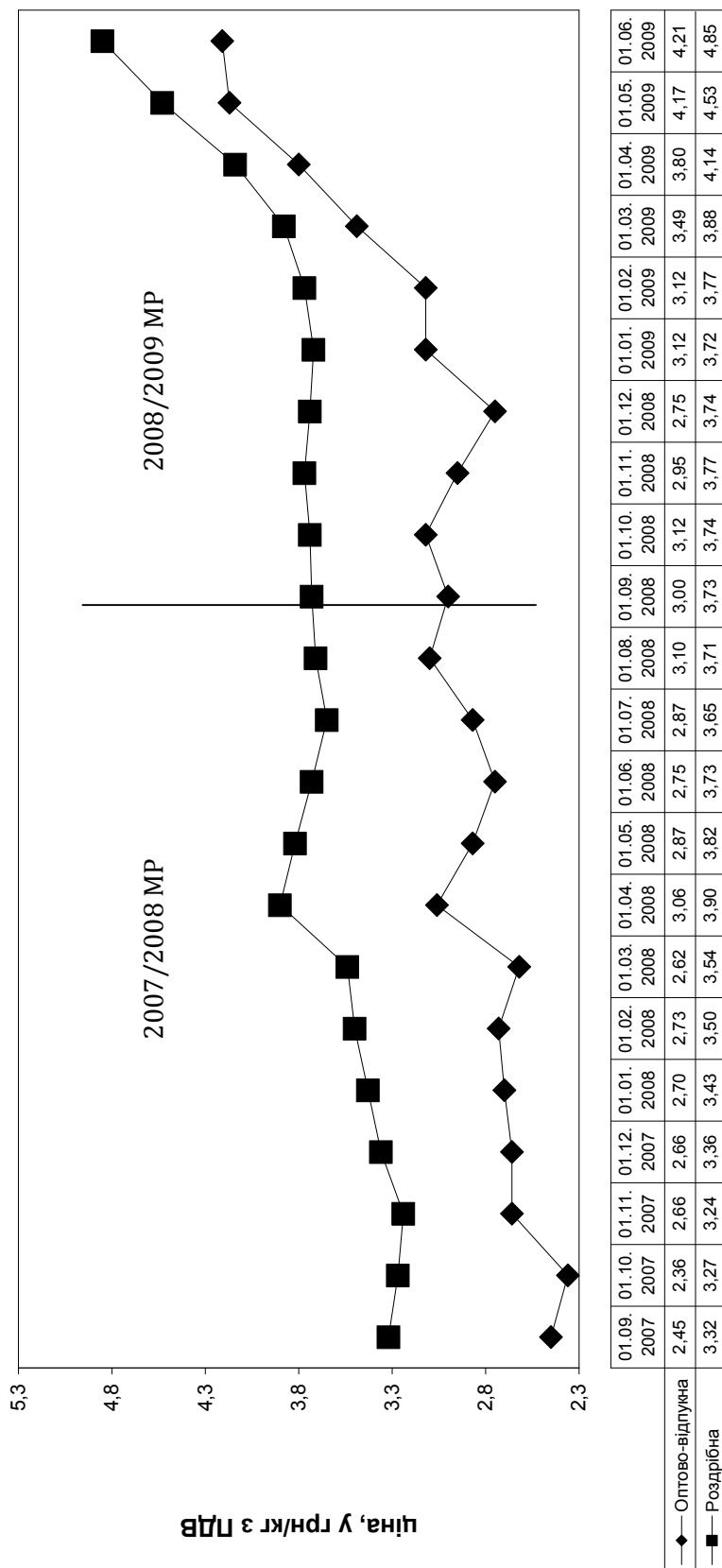

Рис. 3.3. Динаміка ціни цукру на внутрішньому ринку

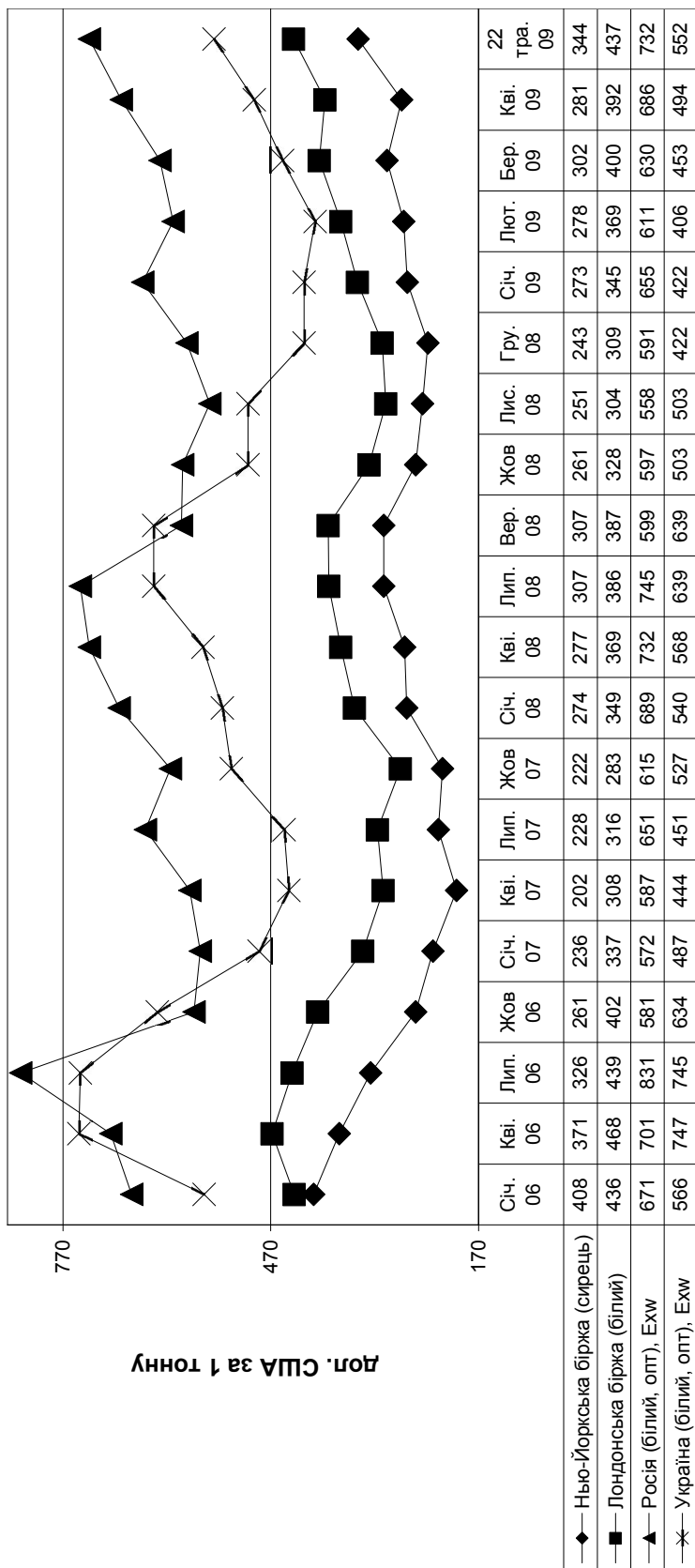

Рис. 3.4. Динаміка ціни цукру на світовому ринку

намагань виробників цукру забезпечити отримання прибутків від його реалізації і компенсувати збитки, одержані у попередні періоди. Індекс споживчих цін на цукор за 4 місяці 2009 року склав 123,5%. За даними асоціації «Укрцукор», середні оптово-відпускні ціни з початку 2009 р. зросли на 26,7%.

У 2009 р. спостерігалось зростання цін на світових ринках на цукор-сирець та білий цукор. Так, протягом п'яти місяців 2009 р. на Нью-Йоркській біржі на цукор-сирець вони зросли на 41,6%, на білий цукор на Лондонській біржі – на 41,4%.

У Росії, незважаючи на зниження мита на цукор-сирець із 220 дол. США за тону у квітні 2009 р. до 165 дол. США у травні, ціни також збільшувалися. За даними Міжнародної цукрової організації (ISO), у 2009/2010 маркетинговому році мав місце дефіцит цукру, незважаючи на очікуване рекордне виробництво у Бразилії, тому світові ціни на цукор залишилися на високому рівні.

Показники балансу попиту і пропозиції цукру в Україні у 2008/2009 маркетинговому році продано в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

**Баланс попиту і пропозиції цукру в Україні
у 2008/2009 маркетинговому році***

Показник	2008/2009 МР (оцінка), тис. т	вересень-квітень 2008/2009 МР (попередні дані), тис. т
Пропозиція	2593	2554
Залишки на початок періоду	938	938
Виробництво	1575	1575
Імпорт	80	41
Попит	2593	2554
Внутрішнє споживання	1955	1303
в т.ч. фонд споживання населення	1835	1223
Експорт	40	32
Залишки на кінець періоду	598	1219

*www.pro-consulting.com.ua

Відповідно до балансу попиту і пропозиції споживання цукру на одну особу населення у 2008/2009 маркетинговому році складає 40 кг на рік, що відповідає показнику попереднього періоду (рекомендована норма – 38 кг).

При цьому, як видно з таблиці, показники балансу цукру погіршилися. Так, обсяг виробництва цукру відстає від обсягу його внутрішнього споживання, імпорт цукру перевищує його експорт, відповідно залишки цукру на кінець маркетингового періоду значно менші від залишків на початок періоду.

Для покращення стану справ у цукробуряковому підкомплексі АПК застосовують відповідні заходи державної підтримки:

— щорічне встановлення мінімального рівня цін на цукор і цукрові буряки, нижче якого вони не можуть реалізовуватися на внутрішньому ринку ;

— встановлення мінімальної ціни на цукор на рівні 2500 грн/т (з урахуванням ПДВ) та мінімальної ціни на цукрові буряки у розмірі 170 грн/т (з ПДВ) відповідно до постанови Кабінету Міністрів України 23.01.2008 р. № 20;

— використання прямих бюджетних виплат на гектар посівів цукрових буряків. У 2008 р. розмір таких виплат становив 750 грн на гектар посівів цукрових буряків для виробництва цукру в межах квоти «А».

Варто зазначити, що мінімальні ціни на цукрові буряки Кабінет Міністрів України має встановлювати щорічно до 1 січня наступного року з урахуванням щомісячних індексів інфляції. На практиці ці норми законодавчих актів не виконуються, часто постанови приймаються у березні-квітні, а індексація жодного разу не проводилася. На думку економіста-аграрника Л. М. Пархоменка [138, с. 39], ми погоджуємось з ним, мінімальну ціну на цукрові буряки для виробництва цукру квоти «А» необхідно встановлювати щорічно не пізніше 1 жовтня року, що передуює маркетинговому, з урахуванням щомісячних індексів інфляції. Це дасть змогу бурякосійним підприємствам розрахувати ефективність виробництва коренеплодів ще до підготовки ґрунту під посіви цукрових буряків.

Водночас розмір мінімальних цін на цукрові буряки необхідно встановлювати на рівні, що забезпечує прибутковість виробництва продукції. Однак затверджені в окремі роки мінімальні ціни на цукрові буряки не забезпечують прибутковості виробництва і навіть не відшкодовують витрат на виробництво продукції (табл. 3.10).

За період з 2004/05 до 2010/11 МР мінімальні ціни на цукрові буряки були нижчі від собівартості, що зумовило суттєве зменшення обсягів їх виробництва. Таким чином, за весь період затвердження мінімальних цін на цукрові буряки вони були штучно занижені та жодного разу не індексувалися з урахуванням рівня інфляції, як це передбачено законодавством. Отже, важливий важіль цінового регулювання на практиці не діє.

Науковці [138, с. 39] розраховали мінімальну ціну на цукрові буряки, що має забезпечити прибутковість виробництва, з використанням методичних підходів до визначення нормативних витрат виробництва сільськогосподарської продукції та мінімальних цін [123]. Розрахунки показали [138, с. 40], що мінімальна ціна на цукрові буряки, обчислена на підставі нормативної собівартості та 4% рентабельності з урахуванням цін на використані у виробництві трудові, матеріально-технічні та земельні ресурси станом на 1 вересня 2011 р., становить 537,1 грн/т (табл. 3.11), а законодавчо встановлена визначена на рівні 339,24 грн/т (табл. 3.10).

Таким чином, затверджена законодавчим актом мінімальна ціна на цукрову сировину занижена відносно фактичної реалізаційної ціни на 197,9 грн за 1 т цукрових буряків та 7124,4 грн на 1 га вирощеної продукції.

Прогнозний розрахунок мініимальної ціни 1 т цукрових буряків на 2012 р. визначений на рівні 580,9 грн (табл. 3.10). Постановою Кабінету Міністрів України «Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2012 р. до 1 вересня 2013 р.» від 11 квітня 2012 р. № 290 встановлено мінімальну ціну на коренеплоди у розмірі 339,85 грн/т. Різниця у мінімальних цінах на 2012 р. становить 241,1 грн на 1 т і 8680,0 грн

на 1 га цукрових буряків. Така практика встановлення занижених мінімальних цін гальмує розвиток економіки та зумовлює відчуження від буряківництва на місцях.

Таблиця 3.10

Мінімальні ціни на цукрові буряки, собівартість, ціни реалізації та рентабельність (грн/т, %) [138, с. 40]

Маркетинговий рік	Мінімальна ціна цукрових буряків (без ПДВ), грн/т	Повна собівартість, грн/т	Відхилення мінімальної ціни від повної собівартості, %	Ціна реалізації цукрових буряків (без ПДВ), грн/т	Відхилення мінімальної ціни від ціни реалізації, %	Рівень рентабельності цукрових буряків, %
2000/01	115,8	110,6	4,7	117,4	-1,4	6,1
2001/02	137,5	134,2	2,5	136,2	0,9	1,5
2002/03	137,5	137,3	0,1	125,4	9,6	-8,6
2003/04	137,5	131,2	4,8	139,3	-1,3	6,2
2004/05	137,5	137,6	-0,1	136,5	0,7	-0,8
2005/06	141,67	170,3	-16,8	178,5	-20,6	4,8
2006/07	162,5	168,5	-3,6	187,2	-13,2	11,1
2007/08	141,67	179,9	-21,3	160,0	-11,5	-11,1
2008/09	141,67	209,2	-32,3	224,0	-36,8	7,1
2009/10	214,9	305,2	-29,6	418,1	-48,6	37,0
2010/11	291,66	417,6	-30,2	487,3	-40,15	16,7
2011/12	339,24	н.д.	н.д.	516,0	-34,3	36,5

Відомо, що в ринкових умовах ціна визначається під впливом попиту і пропозиції. Розрахунок мінімально допустимого рівня ціни здійснюється для визначення різниці між нею та ринковою ціною, яка фактично складається на ринку. Ця різниця свідчить про розмір необхідної дотації для беззбиткового виробництва. За проведеними обчисленнями [138, с. 42], у 2012 р. для беззбиткового виробництва цукрових буряків із забезпеченням товаровиробників мінімального прибутку (5%) він становить 20,5 грн на 1 т реалізованих коренеплодів (табл. 3.12)

Як показують дані таблиці, для забезпечення еквівалентного міжгалузевого обміну розмір державної підтримки товаровиробників за умови урожайності цукрових буряків на рівні 36 т/га у 2012 р. мав би становити на 1 га – 1526,4 грн, на 1 т – 42,4 грн. Владні структури щорічно до 1 жовтня мають встановлювати

мінімальну ціну на 1 т цукрових буряків на наступний маркетинговий рік з урахуванням її нормативної собівартості та рівня інфляції. Саме такий методичний підхід державної підтримки сприятиме розширеному відтворенню у галузі буряківництва, дасть змогу відновити досягнуті в минулому параметри галузі та стабілізувати економіку цукробурякового підкомплексу.

Таблиця 3.11

Розрахунок нормативної собівартості, мінімальної та еквівалентної ціни 1 т цукрових буряків за умови урожайності 36,0 т/га [138, с. 40]

Показник	2011 р.	Прогноз 2012 р.
Витрати на 1 т продукції, грн		
Оплата праці (пряма і непряма), люд.-год	51,65	56,66
Відрахування на соціальні заходи	19,21	21,07
Насіння, п.о.	48,00	52,40
Мінеральні добрива, кг д.р. NPK	77,01	83,36
Органічні добрива, т	32,50	35,00
Засоби захисту рослин	21,67	23,71
Паливно-мастильні матеріали, кг	134,19	144,94
Амортизація	50,77	54,35
Поточний ремонт основних засобів	20,31	21,74
Плата за оренду земельних ділянок або часток (паїв)	9,06	9,96
Інші матеріальні витрати (у т.ч. фіксований податок)	12,8	13,9
Виробничі витрати, всього (виробнича собівартість)	478,1	517,1
Витрати на збут	33,5	36,2
Повна собівартість товарної продукції у заліковій вазі	511,6	553,3
Мінімальна ціна, що забезпечує 5% рентабельності	537,1	580,9
Норма прибутку, %	4,0	4,0
Маса прибутку	46,1	49,6
Рівень рентабельності, %	9,0	9,0
Еквівалентна ціна, що забезпечує 4% норму прибутку, грн	558,0	602,8

Зазначимо, що механізм регулювання ринку цукру в ЄС передбачає встановлення квот, розмір яких враховує виробничі витрати та внутрішні ціни на цукор у різних країнах [56, 181, 208].

Збалансування вітчизняного ринку цукру потребує використання необхідних інструментів. Так, гарантований збут й ціна на цукор вимагають встановлення квоти на виробництво і поставку цукру відповідно до попиту внутрішнього ринку.

Водночас визначені квоти, інтервенційні ціни й інші елементи, разом узяті, не спроможні виконувати своїх функцій без організованої системи оптової торгівлі. Отже, ефективний регульований ринок цукру можливий за умови формування і задіяння усіх елементів ринкової інфраструктури.

Таблиця 3.12

**Прогнозний розрахунок коштів для державної підтримки
 виробництва цукрових буряків на 2012 р. [138, с. 40]**

Показник	На 1 га	На 1 т
Вартість основних виробничих засобів, грн	29347,2	815,2
Вартість оборотних засобів з урахуванням коефіцієнта обороту (коефіцієнт 0,85), грн	15267,6	424,1
Вартість капіталу – всього, грн	44614,8	1239,3
Прибуток на основний капітал на рівні 4%	1785,6	49,6
Прогнозна реалізаційна ціна цукрових буряків, грн	-	560,4
Законодавчо затверджена мінімальна ціна на цукрові буряки, грн	-	339,85
Розрахункова мінімальна ціна на цукрові буряки, що забезпечує 5% рентабельності, грн	-	580,9
Розрахункова еквівалентна ціна цукрових буряків (з урахуванням норми прибутку на основний капітал 4%), грн	-	602,8
Розмір необхідної дотації, грн	1526,4	42,4

Такими економічними регуляторами ринку продукції цукробурякового виробництва є інтервенційні ціни і квоти, оптова торгівля й ін. Як показує проведений аналіз, проблема економічних регуляторів вітчизняного ринку цукру у повному обсязі ще не вирішена ні в теоретичному, ні методичному, ні в практичному аспектах.

Зарубіжний досвід засвідчує, що практично усі бурякосійні країни захищають свої внутрішні ринки високим імпортним митом на ввезення цукру. Його величина коливається від 287 до 678 євро за 1 т і навіть у Росії, постійного імпортера цукру, становить близько 200 євро/т [56, 181, 208].

При цьому, як показує аналіз, в Україні проводиться практично безмитна торгівля імпортованим цукром. Встановлено, що юридично пільгова ставка мита все-таки існує – у розмірі 50% від ціни, однак її жодного разу не використовували, оскільки додатково ухвалюються щорічні рішення про її зниження до 1–2%. Статистика стверджує, що у 1996 р. в Україну було імпортовано 630 тис. т цукру-сирцю, у 1998 – 96 тис. т, у 1999 – 336 тис. т, у 2000 – 229 тис. т, у 2001 – 260 тис. т, у 2002 – 168 тис. т з мінімальним імпортним митом, не враховуючи контрабанду цукру.

За підрахунками спеціалістів [24, с. 110] за умови ввезення 260 тис. т цукру-сирцю (що відповідає вимогам СОТ) в Україну відбувається:

- вивезення капіталу з країни на суму 52 млн. дол. США;
- втрата державним бюджетом близько 500 млн. грн від зниження мита та спаду загальної ціни на цукор;
- закриття 22 вітчизняних цукрових заводів;
- скорочення понад 100 тис. га посівної площі під цукровими буряками;
- зростання соціальної напруженості, скорочення понад 80 тис. робочих місць;
- втрата 1,7 млн. т жому, 95 тис. т меляси, з якої можна було б виготовити 23 тис. т спирту або 22,6 тис. т лимонної кислоти, загальна втрата – 5,65 млн. ц кормових одиниць, що рівнозначно втраті 98 тис. т м'яса та 666 тис. т молока. Загальні втрати лише на побічних продуктах сягають 30 млн. дол. США.

За умови залучення у власне цукробурякове виробництво тих коштів, що сплачуються за 260 тис. т сирцю (близько 52 млн. дол. США), при врожаї 35 т/га можна одержати додатково 2,52 млн. т буряків з площі приблизно 72 тис. га, виготовити 315 тис. т цукру, 2 млн. т жому, 113,4 тис. т меляси загальною вартістю 156,6 млн. дол. США. За максимальної собівартості тонни цукру на рівні 400 дол. США, а реально вона буде значно нижчою, прибуток становитиме близько 30 млн. дол. США.

Наведені вище аргументи підтверджують об'єктивну необхідність запровадження цільової державної підтримки галузі

за рахунок переорієнтації коштів, що можуть отримувати вітчизняні підприємницькі структури з виробництва й переробки цукрових буряків, а не віддавати прибуток для стимулювання зарубіжних виробників цукру. Необхідно також переорієнтувати вітчизняне митне законодавство й унеможливити ввезення контрабандного цукру.

Як показує передова практика, найдоцільніше застосовувати в Україні дві головні форми державного регулювання: інтервенційне й експортно-імпортне регулювання. Щодо інтервенційного регулювання, то на практиці використовують грошові і товарні інтервенції. Зокрема, грошові інтервенції проводить держава в умовах падіння ринкових цін для закупівлі продукції з метою підтримки товаровиробника.

Товарні інтервенції спрямовані на зниження цін в інтересах споживача. Вони передбачають продаж раніше закупленої продукції задля збільшення пропозиції на ринку продукції.

Експортно-імпортне регулювання спрямоване на захист внутрішнього ринку. Воно базується на застосовуванні експортних субсидій для компенсації перевищення внутрішніх цін над світовими, а також протекційних митних тарифів. В окремих випадках держава повинна безпосередньо в межах цільового державного регулювання фінансувати виробників сільсько-господарської продукції.

З метою створення сприятливих виробничих умов і забезпечення пільгового режиму виробництва фіксованого обсягу продукції, збалансування попиту та пропозиції доцільним є запровадження механізму квотування виробництва й реалізації цукру. Процес квотуванням обмежує поставки продукції на внутрішній ринок і сприяє підтримці високої ціни на цукор без значних інтервенційних витрат. Він також гарантує, що обсяги виробництва цукру не перевищуватимуть визначеного рівня і не порушуватимуть цінової стабільності на внутрішньому ринку цукру.

Таким чином, за рахунок квотування на ринку цукру досягається компроміс, за яким, з одного боку, виробникам і

переробникам цукросировини гарантується прибуткова діяльність, а з іншого – вони обмежуються встановленими обсягами виробництва продукції.

Закон України «Про державне регулювання виробництва та реалізації цукру» від 17 червня 1999 р. запровадив в Україні механізм квотування виробництва і реалізації цукру. Він визначає використання квот трьох типів: квоти «А», «В», «С» [59, с. 268].

Механізм формування квоти «А» (поставка цукру на внутрішній ринок) передбачає використання наступних показників: науково обґрунтованих норм споживання цукру; обсяги цукру, які можуть бути реалізовані протягом одного року з урахуванням попиту внутрішнього ринку; роздрібну ціну на цукор та ін.

Схема розрахунку квоти «В», що формується відповідно до обов'язків держави щодо експортних поставок згідно з міжнародними угодами, базується на обсягах реалізації цукру за квотою «С», до якої включається цукор, вироблений понад обсяги квоти «А» та «В» і призначений для реалізації за межами країни.

З метою удосконалення економічних взаємовідносин бурякосійних підприємств і цукрових заводів в Україні ухвалено низку нормативних актів, серед яких прийнята в 2000 р. постанова Уряду «Про деякі питання державного виробництва і реалізації цукру». Відповідно до цього документу визначені квоти постачання цукру на внутрішній ринок, затверджено мінімальні ціни на цукрові буряки, призначені для внутрішнього ринку і за міжнародними договорами.

У формуванні національної квоти «А» (постачання цукру на внутрішній ринок) враховано: науково обґрунтовані норми споживання цукру; очікувані залишки цукру за станом на 1 вересня; обсяги виробництва цукру в середньому за останні 5 років; обсяги імпортованих цукру і продуктів, що містять цукор; рівень попиту на цукор. Формування квоти «В» здійснюється відповідно до зобов'язань держави щодо експортних поставок за міжнародними договорами. Обсяги реалізації цукру по квоті «С» (цукор, вироблений понад квоти «А» та «В» для продажу за межами країни) обчислює його власник самостійно з урахуванням

необхідних ресурсів для виконання зобов'язань щодо квот «А» та «В».

Передбачено, що Міністерство аграрної політики України щорічно визначає обсяги вирощування цукрових буряків для виробництва цукру в межах квот «А» та «В» і не пізніше 1 січня наступного року розподіляє обсяги виробництва цукру між цукровими заводами на конкурсних умовах відповідно до поданих заявок і з урахуванням пропозицій обласних асоціацій цукрової промисловості, погоджених з обласними адміністраціями. Розглядаючи заяви цукрових заводів, Міністерство аграрної політики бере до уваги такі показники: забезпечення цукровою сировиною (не менше 45 діб), витрати на переробку цукрових буряків (не вище розрахункових для встановлення мінімальної ціни на цукор), обсяги вирощування цукрових буряків на 1 га і виробленого цукру потужність заводу та інші.

Задля забезпечення виробництва цукру в межах квот «А» та «В» обласні та районні державні адміністрації на основі доведених цукровим заводам показників розподіляють між бурякосійними господарствами обсяги вирощування цукрових буряків базисної цукристості (16%), а господарства, що виконали свої зобов'язання і мають залишки, можуть залучатися до виконання зобов'язань іншими бурякосійними господарствами за договорами з ними і цукровими заводами.

Урядом розроблено та запроваджено порядок визначення мінімальних цін на цукрові буряки і цукор, перша встановлюється з урахуванням нормативних витрат, пов'язаних із виробництвом 1 т цукрових буряків у заліковій масі базисної цукристості на умовах франко-поле, мінімального прибутку та ПДВ. У випадку відхилення цукристості від базисної застосовується коефіцієнт перерахування цін. Мінімальна ціна на цукор визначається з урахуванням мінімальної ціни на цукрові буряки з базисною цукристістю і нормативними витратами на виробництво 1 т цукру, відповідно до вимог стандартів на умовах франко-станція відправлення і з урахуванням мінімального прибутку та ПДВ.

Щорічно (до 1 січня наступного року) Кабінет Міністрів України встановлює мінімальну ціну на цукрові буряки, що поставляються для виробництва цукру квот «А» та «В», і на цукор, квоти «А», а також умови їхнього застосування. При цьому Міністерство аграрної політики України за погодженням із Мінекономіки подає на розгляд Уряду щорічно до 1 грудня пропозиції про зміну (перегляд) зазначених мінімальних цін із необхідними обґрунтуваннями і розрахунками. Затверджені мінімальні ціни обов'язкові для всіх суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форми власності.

Показники щодо постачання цукру на внутрішній ринок (квота «А») в Україні в розрізі маркетингових років подані в табл. 3.13.

Таблиця 3.13

**Динаміка виконання квоти «А» в Україні
(постачання цукру на внутрішній ринок)**

Маркетинговий рік	Обсяг квоти «А» ¹ , тис. т	Фактично вироблено, тис. т	Різниця між виробництвом та квотою «А», тис. т	Виробництво, % до квоти «А»
2000/2001	1600	1550	-50,00	96,88
2001/2002	2000	1650	-350,00	82,50
2002/2003	1800	1430	-370,00	79,44
2003/2004	1800	1550	-250,00	86,11
2004/2005	1800	1788	-12,00	99,33
2005/2006	1790	1894	104,00	105,81
2006/2007	1840	2574	734,00	139,89
2007/2008	2040	1870	-170,00	91,67
2008/2009	1985	1575	-410,00	79,3

¹ квота «А» – максимальна кількість цукру, яка може бути поставлена на внутрішній ринок

Аналіз даних таблиці показує, що з часу початку процесу квотування обсяги виробництва цукру навіть квоти «А» ще не виконувалися (за винятком 2005–2007 рр.). Зокрема, на виконання постанови Уряду від 01.03.2001 р. № 201 «Деякі питання державного регулювання виробництва і реалізації цукру з буряків

урожаю 2001 року» Міністерство аграрної політики затвердило обсяги виробництва цукру 2 млн. т та вирощування 18 млн. т цукрових буряків для виробництва цієї кількості цукру (додаток Н).

Аналіз виконання квот «А» в розрізі областей України показує, що доведені обсяги вирощування цукрових буряків для виробництва цукру квоти «А» виконали лише чотири області – Волинська, Дніпропетровська, Миколаївська, Тернопільська, а квоту «А» з виробництва цукру – лише Дніпропетровська, Миколаївська й Одеська, тобто регіони, які за природно-кліматичними умовами найменш придатні для вирощування цієї культури. У 2002 р. квота «А» на виробництво цукру була знижена до 1,8 млн. т, але теж не виконана, оскільки у 2002 р. в Україні було вироблено лише 1621,1 тис. т цукру.

Встановлено, що під час розподілу квот на виробництво цукру вказують лише плановий обсяг заготівель коренеплодів, тобто кожному конкретному сільськогосподарському товаровиробнику не доводять квоту на вирощування цукрових буряків і не проводять конкурсне їх розміщення. Відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» процедура розміщення квот передбачає використання стимулюючих механізмів: бурякосійним господарствам, які пропонують цукрові буряки з підвищеною цукристістю і гарантують оптимальні терміни постановок, надаються переваги при квотуванні.

Враховуючи, що квота «А» має пріоритетний характер, в її межах мають забезпечуватися гарантії на збут цукру, гарантована ціна на цукрові буряки та інтервенційна ціна на цукор. Однак в досліджуваному регіоні і в цілому по Україні не розроблена повною мірою технологія підготовки і виконання цих функцій і не визначено органи управління, які будуть їх здійснювати. Це означає, що не визначено, хто конкретно несе відповідальність за поставки цукру.

Аналіз процесу відповідальності за квотування показує, що на перших порах повноваження мали обласні асоціації цукрових

заводів, згодом розподіл квот на виробництво цукру регулювало Міністерство аграрної політики, а з 2002 р. воно доводить квоти на виробництво цукру до регіонів, а обласні асоціації цукрових заводів розподіляють їх між конкретними цукровими заводами. Звичайно, це – позитивний момент, оскільки регіональна асоціація цукрових заводів володіє більшою інформацією про підготовку кожного цукрового заводу до сезону цукроваріння і його можливості щодо виконання. Однак функціонує вона за рахунок добровільних членських внесків цукрових заводів регіону, тому не може забезпечити необхідний рівень адекватності, координації і збалансованості управлінських рішень та дій як по вертикалі, так і по горизонталі системи управління цукробуряковим виробництвом.

Таким чином, процес квотування виробництва й реалізації цукру є, на нашу думку, лише формальним заходом. Як показує практика, відповідні асоціації не спроможні нести відповідальність за невиконання або виробництво понад квоту «А»; контролювати передачу (продаж) квоти «А» між бурякосійними господарствами регіону; забезпечити гарантії збуту і цін, а також вивчати кон'юнктуру ринку й оперативно реагувати на її зміни шляхом перерозподілу квоти «В» чи інтервенційних закупок цукру.

Відповідно до вищенаведеного, на нашу думку на державному рівні доцільно:

— створити відповідний орган для реалізації державної економічної політики з регулювання виробництва й реалізації цукру, наприклад, агентство регулювання ринку цукру, якому будуть підпорядковуватися регіональні міжвідомчі комісії і який контролюватиме та нести відповідальність за поставки цукру на внутрішній ринок, здійснюватиме інтервенційні закупки цукру у разі необхідності або визначатиме обсяги квоти «В» для поповнення квоти «А», і основне – гарантуватиме збут та ціни для цукру, виробленого в межах квоти «А»;

— сприяти забезпеченню пільгового державного кредитування виробників цукрових буряків і цукру квоти «А»;

— розробити належний механізм ліцензування оптової торгівлі;

— забезпечити ефективний захист внутрішнього ринку від контрабандного ввезення цукру.

З метою забезпечення об'єктивного процесу квотування пропонуємо на регіональному рівні створити спеціальну міжвідомчу комісію з розподілу квот на виробництво цукрових буряків і цукру за участі представників асоціацій цукрових заводів, обласної державної адміністрації та асоціацій бурякосійних господарств регіону. До повноважень такого органу віднести, крім розподілу квот, ще й контроль за їх виконанням і перерозподілом між іншими цукровими заводами та бурякосійними господарствами.

На нашу думку, доцільно впровадити внутрішньообласні (регіональні) квоти на виробництво і реалізацію цукру – квоти «РА» та «РВ» для виконання першочергового завдання регіонального ринку цукру – задоволення споживчих потреб населення регіону.

До квоти «РА» відносимо обсяг цукру, який необхідний для задоволення споживчих потреб населення Тернопільської області. Його визначення має проводитися з урахуванням чисельності населення й обсягу споживання цукру у розрахунку на одного жителя.

Сутність квоти «РВ» – це резервний фонд спеціальної міжвідомчої комісії з розподілу квот, який використовують для поповнення за необхідності квоти «РА» та реалізації цукру на внутрішньому ринку за прямими контрактами.

Загальні обсяги регіональних квот формуються у межах доведеної Міністерством аграрної політики загальнодержавної квоти «А» на виробництво та реалізацію цукру. Розроблені пропозиції щодо принципів розподілу виробленого у регіоні цукру зображено схематично на рис. 3.5.

Встановлено, що регіональні квоти, як і загальнодержавні, мають розміщуватися на конкурсних засадах і забезпечуватися гарантіями збуту з мінімальними цінами. Процес розподілу

регіональних квот пропонуємо здійснювати з урахуванням місця знаходження цукрового заводу, його виробничих потужностей та чисельності й забезпеченості цукром населення району, у якому розташоване підприємство.

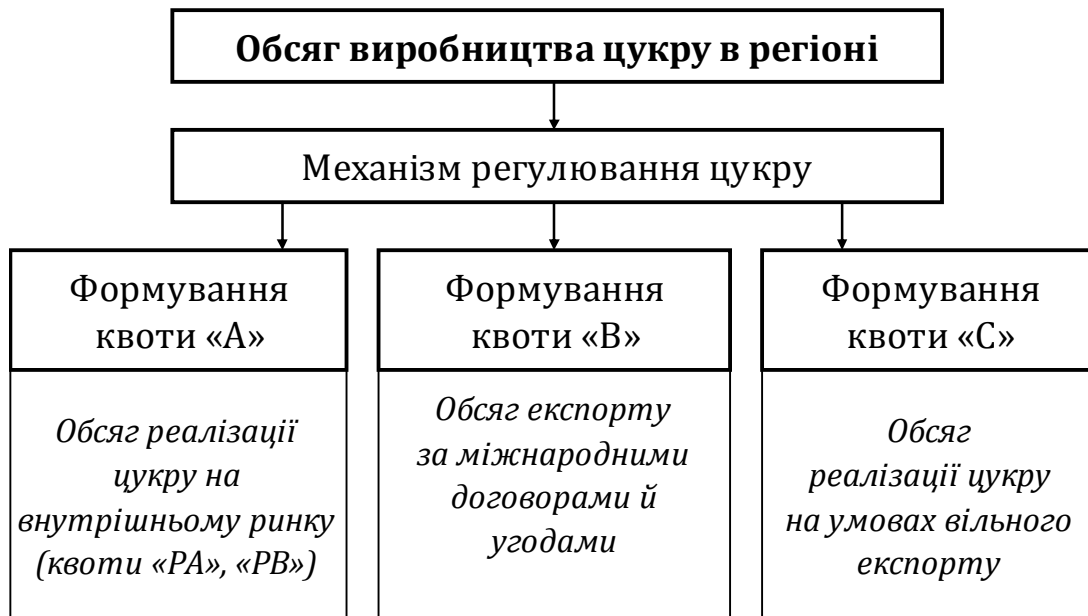

Рис. 3.5. Схема розподілу виробленого у Тернопільській області цукру*

**Складено авторами.*

Прогнозні обсяги виробництва цукру дають змогу розподілити його відповідно до запропонованої вище схеми загальнодержавних квот, розрахувати запропоновані регіональні квоти за варіантами рівня споживання, а також визначити обсяги цукру для реалізації на міжрегіональному та зовнішньому ринках.

Для забезпечення потреб населення Тернопільської області цукром відповідно до рекомендованої фізіологічної норми споживання (38 кг на рік на одну особу), за умови збереження нинішньої тенденції процесу відтворення населення, необхідно сформувати квоту «РА». В разі підвищення добробуту та платоспроможного попиту населення споживання цукру може зрости до 45 кг та 55 кг на рік у розрахунку на одного жителя, як це було в середньому за 1991–1995 рр. та у 1990 р. У такому випадку збільшується регіональна квота на виробництво цукру «РА».

Встановлено, що квоту «А» формують обсяги цукру, необхідні для забезпечення регіональних споживчих потреб, гарантовані державою обсяги реалізації цукру та ціни на внутрішньому ринку, тобто ті параметри, які Тернопільщина може запропонувати до міжрегіонального Фонду цукру. Квота «В» – це обсяг цукру, який реалізують на світовому ринку за міжнародними договорами. На сучасному етапі поставки (продаж) цукру за квотою «В» поки що не забезпечуються гарантіями держави щодо збуту та цінами на цукор і цукрові буряки, оскільки заводи не виробляють навіть обсяг квоти «А».

У випадку стабілізації і підвищення обсягів виробництва цукру необхідно перейти до регулювання квоти «В», яка буде реалізовуватися за міжнародними договорами, а також компенсувати вітчизняним експортерам різницю між внутрішньою і зовнішньою ціною на цукор. Це є звичайною практикою розвинутих країн – виробників цукру, яка сприяє зміцненню їх експортного потенціалу. Обсяг квоти «В» визначений у розрахунку 20% квоти «А» за прикладом Угорщини [219]. Взагалі ж його треба визначати обсягами цукру відповідно до фактично укладених міжнародних угод з експорту цукру.

За визначенням, квота «С» – це обсяг цукру, що реалізують товаровиробники на зовнішньому ринку за вільними цінами. Виробництво цукру за цією квотою проводиться за умови виконання квот «А» та «В», а також стимулює товаровиробників до зниження собівартості продукції і випуску конкурентоспроможного на світовому ринку цукру як за ціною, так і за якістю.

Особливої ваги набуває забезпечення необхідного рівня координації, системності та збалансованості прийняття управлінських рішень стосовно цукробурякового виробництва. Це означає, що для виконання доведених квот щодо виробництва цукру та цукрових буряків у Тернопільській області необхідно дотримуватися таких принципів, як добровільність прийняття квоти, забезпечення рівних прав бурякосійним господарствам і цукровим заводам різних форм власності й господарювання, застосування наявних стимулюючих механізмів, використання

економічної відповідальності за невиконання квоти. Встановлено, що квотування тільки тоді буде ефективним засобом регулювання як внутрішнього, так і регіонального ринку цукру, коли воно впроваджуватиметься системно, разом із заходами щодо забезпечення гарантій збуту та мінімальних цін на цукрові буряки і цукор.

На нашу думку, процес квотування також здатний забезпечити необхідний рівень конкурентоспроможності цукру шляхом конкурсного розміщення квот: в ідеалі їх мають отримувати переважно ті бурякосійні господарства, у яких врожаї не нижче 350–400 ц/га, цукрові заводи з оптимальною тривалістю виробничого періоду у межах 90–100 діб та потужністю не менше 3,0–3,5 тис. т переробки цукрових буряків за добу.

Таким чином, квоти є важливим інструментом регулювання як виробництва цукру, так і зовнішньоторговельних операцій, гарантією цін і захистом цукрового ринку.

Об'єднуючим ядром на ринку цукру може бути Агентство з регулювання ринку цукру, яке матиме у своєму складі інтервенційний фонд, буде координувати всі складові ринку, погоджуватиме інтереси всіх його учасників. Без такого об'єднуючого органу введення квот та інтервенційних цін може дискредитувати регульований ринок цукру, призведе до неочікуваних результатів. У системі управління ринком повинна бути певна ієрархія, встановлених на ньому правил гри мають дотримувати усі його суб'єкти. Кожний із них повинен чітко виконувати визначені за ним функції і нести відповідальність за їх результати.

Зарубіжний досвід регулювання ринку цукру засвідчує, що для кожного господарського року, який починається з 1 липня, Рада урядів країн-членів ЄС встановлює основну ціну на цукрові буряки, за якою держави Співтовариства купують буряковий і тростинний цукор (інтервенційна ціна), орієнтовані й граничні ціни для «кристалізованого» сирого цукру і меляси, розраховані вони на стандартну якість [79].

Визначено, що за цукрові буряки, вироблені в рамках квот «А» чи «В», сплачується мінімальна ціна: для «А»-буряків (98% основної ціни) або «В»-буряків (60,5% основної ціни) у разі 16% цукристості (квота «А» є основною квотою, а квота «В» – найвищою квотою). Для підвищеної або зниженої цукристості проводиться відповідне коригування. У Німеччині й інших європейських країнах цукристість і якість цукрових буряків відіграють важливу роль у формуванні ціни, тому що цукрові заводи платять за «очищений вміст цукру», що визначається як різниця між вмістом цукру в буряках і цукром у мелясі [15, 29, 214, 220].

Оскільки ціни на цукор усередині ЄС вищі, ніж на світовому ринку, Співтовариство бере на себе витрати за експорт на світовий ринок. Для цукру, що вироблений у рамках найвищої квоти, підтримується експорт у формі відповідного відшкодування (виробничі дотації). При цьому частка цукрових заводів становить 42%, а сільськогосподарських підприємств – 58%. У підсумку виробники цукрових буряків одержують за «А»-цукор 98% від основної ціни цукрових буряків і 60,5% – за «В»-цукор (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

**Ціни для квот «А» та «В»-буряків за різної
цукристості в Німеччині [137]**

Квота	Ціна (ДМ/ц чистих буряків) за цукристості, %								
	15,0	15,5	16,0	16,5	17,0	17,5	18,0	18,5	19,0
«А»	8,06	8,50	8,90	9,31	9,71	10,11	10,51	0,82	11,13
«В»	4,98	5,25	5,50	5,74	5,99	6,24	6,49	6,68	6,87

Виявлено, що у європейських країнах у разі значного збільшення витрат виробництва здійснюється державна підтримка бурякосійних господарств шляхом підвищення базисних цін і різних субсидій. Коливання рівня ціни залежать від якості буряків, прийнятого порядку економічних взаємовідносин бурякосійних господарств із цукровими заводами, політики ціноутворення. Розходження в показниках середніх цін на цукрові буряки по окремих країнах Європейського Співтовариства деякою мірою відображають і рівень витрат виробництва в буряківництві. При

цьому найважливішим показником, що визначає ефективність бурякоцукрового виробництва, є вміст цукру в реалізованих цукрових буряках [79].

Дослідження виявили, що у країнах ЄС підвищення конкурентоспроможності товаровиробників зведено в ранг державної політики, насамперед, для забезпечення їх виживання шляхом установлення «граничних цін». Так, якщо завозять цукор нижче граничної ціни, то застосовують різні компенсаційні мита, що підвищують рівень ціни на імпортований цукор. Ціни підтримують за рахунок спеціального «Європейського фонду орієнтації і гарантій сільського господарства», що має свій бюджет для цих цілей [137].

При вільній ціні на цукор на внутрішньому ринку в низці країн застосовують гарантовану ціну на сировину залежно від її виду. Так, у країнах Європейського Співтовариства та у США встановлюють квоту на виробництво, нижній рівень гарантованої ціни на 1 т цукрових буряків. При цьому повною мірою захищають внутрішній ринок цукру [4, 79, 204, 214].

У разі недостатньої конкурентоспроможності виробників цукру за рахунок застосування граничних цін запроваджують спеціальні ввізні ліцензії. У випадку експорту цукру з Європи встановлюють субсидії з державного і міждержавного джерел: цукрові заводи та фермери одержують дотації, доплати до цін, сезонні субсидії й інші виплати. За оцінкою комісії ЄС, в результаті цих заходів валютна ефективність експорту цукру європейськими країнами за останнє десятиліття зросла майже вдвічі.

Розглядаючи можливості вирішення проблеми ефективного розвитку цукробурякового підкомплексу за рахунок міжнародної співпраці, необхідно зазначити, що головними напрямками є формування ефективної структури виробництва, переробки, зберігання і реалізації цукру в рамках потужної міждержавної конкурентоспроможної системи. Для цього необхідно здійснювати комплексне оцінювання природних умов і дослідження економічних факторів виробництва цукрових буряків по ґрунтово-кліматичних зонах країни.

Задля досягнення високої якості цукрових буряків та кінцевої продукції в процесі бурякоцукрового виробництва доцільно дотримуватися діючих державних стандартів (додаток П).

З метою дотримання еквівалентного міжгалузевого обміну між буряковиробниками та переробними підприємствами у Тернопільській області, ми розробили нормативну собівартість 1 т цукрових буряків за методичними підходами [123, с. 32–34; 141, с. 218].

Нормативну собівартість одиниці продукції покладено в основу обчислення мінімальної ціни на буряки (5% рентабельності) з урахуванням фактичної цукристості коренеплодів (табл. 3.15). При цьому базова (нормативна) цукристість буряків для підприємств усіх регіонів України становить 16%.

Таблиця 3.15

Нормативна собівартість і мінімальні ціни на цукрові буряки залежно від їх цукристості (для квоти «А» цукрових буряків)

Рік	Урожайність, т/га	Цукристість цукрових буряків, %						
		13,0	14,0	15,0	16,0 (базова)	17,0	18,0	19,0 і більше
Ціна (грн/т чистих буряків)								
2008	35,0	288,4	291,1	294,3	297,3	300,3	303,2	306,2
2011	37,5	535,2	540,8	546,3	551,8	557,3	562,8	568,4
2013	39,0	613,8	620,1	626,5	632,8	639,1	645,5	651,8
2015	40,0	683,9	698,5	705,1	712,8	719,9	727,1	734,2

Цукристість буряків у підприємствах Тернопільської області за останні три роки (2010–2012), як показав аналіз служби «Родючість», знаходиться в межах від 12,5 до 19,1%. Водночас більшість підприємств вирощують буряки із середньою цукристістю (15,5–16,5%).

Порядок визначення оптових мінімальних цін за 1 т цукрових буряків залежно від їх цукристості здійснили за доопрацьованими методичними підходами, висвітленими у літературних джерелах [72, 123, 138, 141].

Розрахунок мінімальних оптових та еквівалентних цін реалізації 1 т цукрових буряків з урахуванням їх цукристості провели за наступними формулами:

$$ЦМцб = СПцб \cdot (1 + РМб) \cdot (1 + (Цф - Цн)), \quad 3.1$$

$$ЦЕцб = СПцб \cdot (1 + РЕб) \cdot (1 + (Цф - Цн)), \quad 3.2$$

де $ЦМцб$ та $ЦЕцб$ – мінімальна й еквівалентна ціна цукрових буряків, грн/т;

$СПцб$ – повна собівартість цукрових буряків, грн/т;

$РМб$ та $РЕб$ – рентабельність буряківництва за відповідно мінімальною та еквівалентною ціною (5% і 9%);

$Цф$ та $Цн$ – цукристість цукрових буряків фактична і нормативна, %.

Методичний порядок визначення закупівельних оптових цін на цукрові буряки за різної цукристості та їх вплив на економічну ефективність галузі пропонуємо розглянути на прикладі підприємств, що знаходяться в однакових умовах за обсягом виробництва продукції, але з різною її якістю (табл. 3.16).

Використовуючи свої можливості, досліджувані підприємства реалізували однаковий обсяг цукрових буряків (12162 т у заліковій вазі) із різною цукристістю коренеплодів (14,0–18,0%), завдяки чому отримали надбавки (зниження) до базової мінімальної оптової ціни.

Як видно з табл. 3.16, на базову цукристість (16%) у 2013 р. закладено мінімальну оптову ціну цукрових буряків 632,8 грн/т, що містить нормативну собівартість (602,7 грн/т), мінімальний прибуток (30,1 грн/т) та забезпечує рентабельність галузі на рівні 5%.

Еквівалентну ціну буряків базової цукристості (658,1 грн/т), яка містить мінімальну ціну (632,8 грн/т) збільшену на рівень норми прибутку (4%) в середньому по економіці України за 2001–2011 рр., обчислено за формулою 3.2.

Відповідні надбавки (зниження) до базової еквівалентної ціни (658,1 грн/т) встановлено залежно від отриманого рівня цукристості коренеплодів.

Для прикладу, середня еквівалентна ціна на буряки із низькою цукристістю (13,9%) становила 639,0 грн/т, а із високою цукристістю (18,4%) – 673,9 грн/т, що на 5,5% більше. Лише за рахунок підвищення якості продукції, підприємство із високою цукристістю буряків (18,4%) може збільшити прибуток у

розрахунку на 1 га зібраної площі до 2,8 тис. грн, на 1 т буряків – до 71,2 грн, що удвічі більше порівняно із прибутком від реалізації коренеплодів із низькою цукристістю (13,9%). Отже, збільшення цукристості у кожному господарстві є важливою складовою зростання економіки буряківництва та підвищення конкурентоспроможності цукробурякового підкомплексу загалом.

Таблиця 3.16

Прогнозний розрахунок оптових реалізаційних цін на цукрові буряки з різною цукристістю для підприємств Тернопільської області, 2013 р.

Показник	Ціна цукрових буряків (грн/т) за цукристості, %		
	низька 14,0 і менше	базова 16,0	висока 18,0 і більше
Реалізовано цукрових буряків заводу, т	12800	12800	12800
Перероблено чистих цукрових буряків (залікова вага), т	12162	12162	12162
Середня цукристість цукрових буряків, %	13,9	16,0	18,4
Виручка від реалізації цукрових буряків за мінімальною ціною, тис. грн	7472,3	7696,1	7881,0
Середня мінімальна ціна цукрових буряків, грн/т	614,6	632,8	648,0
Виручка від реалізації цукрових буряків за еквівалентною ціною, тис. грн	7771,5	8003,8	8196,0
Середня еквівалентна ціна цукрових буряків, грн/т¹	639,0	658,1	673,9
Повна нормативна собівартість цукрових буряків, грн/т	602,7	602,7	602,7
Одержано прибутку на 1 т цукрових буряків, грн:			
за мінімальною ціною	11,7	30,1	45,3
за еквівалентною ціною	36,3	55,4	71,2
Рівень рентабельності буряківництва, %:			
мінімальний	1,9	5,0	7,5
еквівалентний	6,0	9,2	11,8
Можливий обсяг виробництва цукрових буряків, т	1691	1946	2238
Витрати цукрових буряків на виробництво 1 т цукру, т	7,2	6,2	5,4

¹ Еквівалентна ціна збільшена від мінімальної на 4%, що відповідає нормі прибутку в середньому по економіці України за 2001–2011 рр.

Варто зазначити, що наявні міжвідомчі перешкоди у ЦБПК, що викладені вище, можна ліквідувати шляхом розвитку агропромислової інтеграції, тобто створення інтегрованих формувань (агрохолдингів, асоціацій, кластерів тощо).

Об'єктивна необхідність агропромислової інтеграції обумовлена складною технологією виробництва цукру, оскільки порушення або будь-який розрив між ланками в процесі виробництва цукру призводить до збільшення втрат. Саме за рахунок розширення масштабів виробництва, об'єднання різних стадій єдиного технологічного процесу досягається економія ресурсів і збільшення прибутку від реалізації кінцевої продукції. Інтегровані формування, зокрема кластери, забезпечують також спрощення координації й управління, там оперативніше приймаються рішення, існує більше можливостей для спільної інноваційної, інвестиційної та маркетингової діяльності. Кластери можуть ефективніше координувати взаємовідносини на принципах комерційного розрахунку і розподілу доходів залежно від внеску кожного партнера.

Зазначимо, що підвищити ефективність підприємств ЦБПК можна лише в умовах поєднання гнучкої системи державного регулювання з механізмами ринкової економіки. Останні передбачають заходи державного захисту та підтримки вітчизняних виробників цукрових буряків та переробних підприємств, створюють цивілізовані «правила гри» для всіх учасників ринку, включно з його інфраструктурою. Модель державного регулювання бурякоцукрового виробництва в рамках ЦБПК кожного регіону зображено на рис. 3.6.

Державне регулювання має здійснюватись, насамперед, у визначенні обсягу державних закупівель цукру для створення державного інтервенційного фонду цукру, що охоплює резерви для державних інтервенцій та покриття державних потреб, що дасть змогу нівелювати різкі коливання ціни на цукор.

За умови, коли відбувається зміна ціни до максимально допустимої межі, мають здійснюватися державні товарні інтервенції, у протилежному випадку виникає необхідність державної закупівельної інтервенції, яка має підтримати необхід

Рис. 3.6 Модель державного регулювання бурякоцукрового виробництва*

*Складено авторами.

ний рівень цін на продукцію. Таким чином, інтервенційний механізм є гнучким інструментом регулювання цукрового ринку шляхом створення певного компенсаційного буферного фонду для оперативного регулювання балансу попиту і пропозиції. Однак його можна успішно застосовувати лише за умови жорсткого кількісного обмеження імпорту квотами на основі високих рівнів мит на неквотований цукор-сирець і на імпорт білого цукру.

Державне регулювання цукробурякового виробництва передбачає: створення ефективної системи захисних заходів від зайвого імпорту цукру-сирцю; запровадження механізму квотування виробництва цукрового буряку та цукру; встановлення мінімальної ціни на цукровий буряк та цукор в межах квоти, яка гарантувала б прибутковість виробництва для розширеного відтворення тощо.

Таким чином, важливою формою державної підтримки цукробурякового виробництва є запровадження в країні постійного регулювання ринкового середовища, виробництва та реалізації цукру, тобто втручання держави в обмінні процеси у потрібний час, у потрібному місці, в необхідних обсягах і переважно ринковими засобами. З метою створення сприятливих виробничих умов для збалансування попиту та пропозиції, вважаємо за доцільне розробити механізм квотування виробництва й реалізації цукру. Це дасть можливість підтримувати його високу ціну без значних інтервенційних витрат.

Налагодження внутрішнього механізму інтеграційних процесів необхідно розглядати і в контексті стратегічної перспективи входження України в сучасну систему світогосподарських зв'язків.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання – розроблення теоретико-методичних засад та обґрунтування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування підприємств цукробурякового виробництва. За результатами проведеного дослідження зроблені такі висновки:

1. Розвиток функціонально-галузевої структури цукробурякового підкомплексу має спрямовуватися на вирішення проблем, пов'язаних із проведенням модернізації технології виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах та їх переробки на цукрових заводах, покращення виробничо-економічних взаємозв'язків партнерів, комплексного розвитку всіх складових підкомплексу, його виробничо-територіальної єдності, розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції шляхом створення нових агропромислових формувань (асоціації, кластери тощо).

2. Більшість цукрових заводів Тернопільської області зазнають значних втрат цукрових буряків та цукру в процесі виготовлення кінцевої продукції.

Упродовж 2004–2008 рр. на цукрових заводах області втрати становлять: цукрових буряків на загальну суму 7,1 млн. грн; цукру – 72,0 млн. грн. Головна причина – використання застарілої технології заготівлі, зберігання й переробки цукрових буряків та високий рівень зношення основних засобів на цукрових заводах (понад 60%).

3. Підвищення економічної ефективності функціонування цукрових заводів і зростання їх конкурентоспроможності значною мірою можна досягти за рахунок зменшення в процесі виробництва кінцевої продукції втрат цукрових буряків та цукру до рівня обґрунтованих нормативів. Тому доцільним є проведення невідкладної модернізації основних засобів, запровадження інноваційних методів заготівлі та переробки цукрових буряків.

4. Зростання концентрації буряковиробництва сприяє підвищенню урожайності й ефективності галузі. Порівняно

найвищої урожайності цукрових буряків досягли підприємства із зібраною площею понад 200 га. Саме вони отримали найбільше валового прибутку та мали найвищий рівень рентабельності буряківництва.

5. Підвищення рівня інтенсифікації буряківництва веде до зростання урожайності цукрових буряків. Найвищої економічної ефективності буряковиробництва досягли господарства, що вкладають на кожний гектар зібраної площі буряків 15–20 тис. грн.

6. Підприємства досліджуваних районів можна розділити за інтегральним індексом продуктивності буряковиробництва на три групи: перша (високопродуктивна) – охоплює райони з високим індексом продуктивності буряківництва (0,95 і більше); друга (середньопродуктивна) – райони із середнім інтегральним індексом (0,93–0,71); третя (низькопродуктивна) – райони з низьким інтегральним індексом (менше 0,70).

7. Для підвищення ефективності регіонального цукробурякового підкомплексу необхідно удосконалити сировинну зону за рахунок оптимізації питомої ваги цукрових буряків у структурі посівних площ, що передбачає розширення посівів цукрових буряків до 16,7%, оптимізації термінів початку збирання коренеплодів (відтермінування до 10 вересня). Це сприятиме збільшенню обсягів виробництва цукру на 50% і зниженню його собівартості не менш як на 8%.

8. Стратегія розвитку цукробурякового підкомплексу Тернопільської області має бути спрямована на максимальне вирощування цукрових буряків високої якості, збільшення їх обсягів і зниження собівартості цукру за рахунок удосконалення сировинної зони, впровадження прогресивних технологій і забезпечення сировиною реального попиту потужностей переробних підприємств регіону.

9. Удосконалення економічних відносин у цукробуряковому підкомплексі передбачає використання нормативів затрат на виробництво цукрових буряків, їх переробку, реалізацію цукру й інших продуктів для розподілу кінцевого продукту серед учасників інтеграційного процесу відповідно до вкладу кожного.

Встановлено нормативні коефіцієнти розподілу: для виробників сировини – 62%, для переробників – 38%.

10. Обґрунтовано доцільність запровадження механізму функціонування контрактної інтеграції, за якої взаємовідносини цукрових заводів і бурякосійних господарств регулюються контрактом. З метою формування надійної сировинної бази цукровий завод ще навесні має укласти з сільськогосподарськими підприємствами договори, предметом яких є зобов'язання сторін щодо виробництва, поставки та переробки цукрових буряків для виробництва цукру.

11. Забезпечити конкурентоспроможність буряковиробництва в Україні можна шляхом концентрації галузі у потужних підприємствах, що здатні використовувати сучасні технології із застосуванням високопродуктивних сільськогосподарських машин, добрив, засобів захисту рослин, а також розвивати вітчизняне насінництво.

12. Потужним фактором підвищення конкурентоспроможності цукробурякового виробництва є диверсифікація продукції на заводах у напрямку виробництва біоетанолу з меляси. Найдоцільнішим варіантом є будівництво комбінованих цехів на цукрових і спиртових заводах, що дає змогу в сезон збирання цукрових буряків виробляти біоетанол з меляси, а в міжсезоння – з відходів колосових культур або кукурудзи.

13. Прискорити підвищення ефективності та конкурентоспроможності цукробурякового виробництва можна шляхом посилення кооперації та активізації розвитку горизонтальної і вертикальної інтеграції – створення цукробурякових кластерів. Це сприятиме зростанню економіки цукробурякового підкомплексу України, збільшенню робочих місць, покращенню економічних та соціальних умов життя населення.

14. Для створення сприятливих виробничих умов ефективного функціонування цукробурякового підкомплексу, збалансування попиту та пропозиції необхідне запровадження механізму квотування виробництва та реалізації цукру, що дасть змогу підтримувати його високу ціну без значних інтервенційних витрат.

15. Державне регулювання цукробурякового виробництва передбачає: створення ефективної системи протекціоністських заходів від зайвого імпорту цукру-сирцю; запровадження механізму квотування виробництва цукрового буряку і цукру; встановлення мінімальних цін на цукровий буряк і цукор, вироблений у межах квоти, які гарантували б прибутковість виробництва для розширеного відтворення; розробку та реалізацію Державної комплексної програми розвитку цукробурякового підкомплексу України з урахуванням світових тенденцій функціонування усіх складових підкомплексу.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Виробництво цукрових буряків (фабричних) в усіх категоріях господарств, тис. т*

	Рік									
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	44264,5	29650,4	13198,8	15467,8	22420,7	16977,7	13437,7	10067,5	13749,2	18740,5
Автономна Республіка Крим	-	22,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	5748,7	3981,2	1916,3	2050,4	2861,1	2894,4	2236,5	1404,6	2456,5	3012,7
Волинська	1168,1	596,7	486,3	711,1	808,6	544,1	301,1	262,4	473,6	635,0
Дніпропет- ровська	671,9	763,4	270,2	358,6	585,2	155,8	43,1	38,6	32,6	82,6
Донецька	-	156,7	36,6	46,7	69,0	18,0	25,4	15,3	17,0	25,4
Житомирська	1299,9	974,7	388,3	595,2	907,3	668,4	343,4	216,0	304,1	565,1
Закарпатська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Запорізька	2,2	98,1	26,9	25,5	47,1	7,5	7,7	-	2,7	1,8
Івано- Франківська	665,4	427,4	201,7	151,4	171,3	97,0	54,2	18,3	80,4	99,5
Київська	3261,2	2564,7	1215,9	1562,4	2291,3	1610,2	997,5	747,8	1093,8	1490,6
Кіровоград- ська	2541,2	1897,7	642,4	698,5	1118,8	398,2	516,5	331,3	513,3	788,6
Луганська	-	96,0	77,7	18,0	17,4	12,2	5,0	-	0,5	0,1
Львівська	1597,4	924,4	400,6	437,3	602,6	498,6	584,0	316,2	529,5	673,8
Миколаївська	988,9	582,3	130,4	145,5	283,0	53,1	14,3	8,5	18,5	22,7
Одеська	873,4	524,1	213,5	116,2	239,8	63,2	25,0	-	8,1	2,6
Полтавська	4624,6	2711,2	975,1	1543,1	2364,2	2195,8	2700,9	2077,7	1802,5	2654,0
Рівненська	1638,5	763,0	431,4	582,0	899,3	1117,3	832,9	834,5	1010,5	1003,1
Сумська	2972,9	1657,5	772,8	644,3	895,1	501,7	328,0	333,2	335,6	821,6
Тернопільська	3313,4	2011,0	1202,3	1476,1	2237,1	2058,4	1403,2	1208,7	1554,6	1988,7
Харківська	2801,8	2509,7	1116,5	1102,7	1592,8	1078,8	823,9	482,3	462,2	985,3
Херсонська	-	81,1	25,1	32,8	39,9	0,5	1,7	-	-	-
Хмельницька	3977,8	2369,1	1146,2	1040,6	1420,5	1342,7	863,3	912,5	1605,8	1754,9
Черкаська	4096,8	2634,1	859,7	1252,8	2018,8	1114,3	854,0	602,7	977,0	1439,3
Чернівецька	974,9	557,0	321,6	181,5	161,3	134,2	108,9	35,5	103,9	148,5
Чернігівська	1045,5	746,8	341,3	695,1	789,2	413,3	367,2	221,4	366,5	544,6

*Сформовано на основі статистичних даних [191].

Додаток А

Таблиця А.2

Урожайність цукрових буряків (фабричних)
у всіх категоріях господарств, ц/га*

	Рік									
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	275,7	204,7	176,7	248,2	284,7	294,2	356,2	314,9	279,5	363,3
Автономна Республіка Крим	-	124,8	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	283,9	215,4	186,2	251,9	290,9	296,1	360,4	289,8	327,3	418,3
Волинська	314,7	181,8	182,9	245,7	241,9	278,7	316,2	307,0	294,2	326,5
Дніпропет- ровська	284,0	226,6	161,3	206,6	246,0	172,0	247,6	344,5	212,7	328,6
Донецька	-	193,0	126,2	165,1	187,9	106,8	199,0	160,2	170,8	238,8
Житомирська	259,7	213,2	214,4	254,3	288,8	308,7	307,7	205,3	232,7	343,4
Закарпатська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Запорізька	128,3	136,7	130,0	170,4	171,3	73,0	189,7	-	197,8	443,3
Івано- Франківська	329,1	264,3	232,9	205,1	228,6	226,6	269,4	255,6	218,2	248,7
Київська	284,8	248,1	219,7	284,3	342,4	311,6	334,6	302,4	267,6	371,4
Кіровоградська	200,0	187,5	135,0	251,1	280,0	210,6	365,3	280,3	286,2	382,8
Луганська	-	200,7	128,9	191,1	174,0	115,7	134,7	-	32,2	113,2
Львівська	339,3	206,4	176,0	197,0	235,9	308,2	366,3	356,5	379,7	390,8
Миколаївська	266,9	148,4	106,8	193,4	226,2	124,3	198,1	189,3	391,2	516,1
Одеська	195,7	129,1	114,2	180,9	227,3	161,5	184,7	-	193,2	219,5
Полтавська	294,6	204,0	165,0	251,8	294,8	301,8	421,0	373,0	249,2	407,2
Рівненська	320,5	191,3	205,5	176,5	234,6	333,1	371,0	363,5	329,1	307,9
Сумська	248,8	167,0	170,8	216,3	274,7	234,0	345,2	388,6	231,9	388,0
Тернопільська	308,8	220,4	188,2	269,3	302,9	350,0	330,6	319,9	255,9	332,1
Харківська	252,8	216,5	147,8	211,5	236,6	240,3	295,5	199,9	151,3	273,0
Херсонська	-	149,7	200,6	395,6	279,0	233,8	200,0	-	-	-
Хмельницька	274,8	206,1	197,9	277,9	307,2	377,1	414,3	326,3	337,1	348,9
Черкаська	291,7	218,5	177,3	293,3	331,3	269,3	326,8	341,0	275,8	375,4
Чернівецька	325,5	238,5	207,8	265,0	236,4	319,5	337,6	128,9	248,1	320,7
Чернігівська	258,0	184,2	185,0	318,9	350,9	308,4	366,7	371,0	316,3	401,4

*Сформовано на основі статистичних даних [191].

Додаток А

Таблиця А.3

**Частка регіонів у виробництві цукрових буряків (фабричних)
 у всіх категоріях господарств, %***

	Рік									
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Автономна Республіка Крим	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	13,0	13,4	14,5	13,3	12,8	17,0	16,6	14,0	17,9	16,1
Волинська	2,6	2,0	3,7	4,6	3,6	3,2	2,2	2,6	3,4	3,4
Дніпропетровська	1,5	2,6	2,0	2,3	2,6	0,9	0,3	0,4	0,2	0,4
Донецька	-	0,5	0,3	0,3	0,3	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
Житомирська	2,9	3,3	2,9	3,8	4,0	3,9	2,6	2,1	2,2	3,0
Закарпатська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Запорізька	0,0	0,3	0,2	0,2	0,2	0,0	0,1	-	0,0	0,0
Івано-Франківська	1,5	1,4	1,5	1,0	0,8	0,6	0,4	0,2	0,6	0,5
Київська	7,4	8,6	9,2	10,1	10,2	9,5	7,4	7,4	8,0	8,0
Кіровоградська	5,7	6,4	4,9	4,5	5,0	2,3	3,8	3,3	3,7	4,2
Луганська	-	0,3	0,6	0,1	0,1	0,1	0,0	-	0,0	0,0
Львівська	3,6	3,1	3,0	2,8	2,7	2,9	4,3	3,1	3,9	3,6
Миколаївська	2,2	2,0	1,0	0,9	1,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1
Одеська	2,0	1,8	1,6	0,8	1,1	0,4	0,2	-	0,1	0,0
Полтавська	10,5	9,1	7,4	10,0	10,5	12,9	20,1	20,6	13,1	14,2
Рівненська	3,7	2,6	3,3	3,8	4,0	6,6	6,2	8,3	7,3	5,4
Сумська	6,7	5,6	5,9	4,2	4,0	3,0	2,4	3,3	2,4	4,4
Тернопільська	7,5	6,8	9,1	9,5	10,0	12,1	10,4	12,0	11,3	10,6
Харківська	6,3	8,5	8,5	7,1	7,1	6,4	6,1	4,8	3,4	5,3
Херсонська	-	0,3	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	-	-	-
Хмельницька	9,0	8,0	8,7	6,7	6,3	7,9	6,4	9,1	11,7	9,4
Черкаська	9,3	8,9	6,5	8,1	9,0	6,6	6,4	6,0	7,1	7,7
Чернівецька	2,2	1,9	2,4	1,2	0,7	0,8	0,8	0,4	0,8	0,8
Чернігівська	2,4	2,5	2,6	4,5	3,5	2,4	2,7	2,2	2,7	2,9

**Сформовано на основі статистичних даних [191].*

Додаток А

Таблиця А.4

Виробництво цукрових буряків (фабричних
на одну особу, кг*

	Рік									
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	853	576	268	328	479	365	290	219	300	410
Автономна Республіка Крим	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	2994	2115	1064	1198	1689	1724	1342	849	1493	1840
Волинська	1096	554	456	682	778	525	291	253	457	612
Дніпропет- ровська	172	197	74	104	170	46	13	11	10	25
Донецька	-	30	7	10	15	4	6	3	4	6
Житомирська	853	656	275	445	685	510	264	167	237	443
Закарпатська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Запорізька	1	47	14	14	25	4	4	-	1	1
Івано- Франківська	463	292	142	109	123	70	39	13	58	72
Київська	712	564	272	351	513	360	222	166	242	329
Кіровоград- ська	2045	1542	556	650	1055	381	500	324	506	784
Луганська	-	34	30	7	7	5	2	-	0	0
Львівська	579	335	150	169	234	194	228	124	208	265
Миколаївська	738	432	101	119	233	44	12	7	16	19
Одеська	331	202	85	48	100	26	10	-	3	1
Полтавська	2632	1553	586	987	1528	1433	1779	1380	1207	1790
Рівненська	1394	639	365	502	778	969	723	725	877	870
Сумська	2078	1180	582	522	734	417	276	283	288	710
Тернопільська	2824	1709	1042	1323	2018	1868	1280	1108	1431	1837
Харківська	877	808	378	389	565	385	295	174	167	358
Херсонська	-	64	21	29	36	0	2	-	-	-
Хмельницька	2614	1566	789	754	1039	990	641	682	1207	1326
Черкаська	2675	1745	602	929	1513	843	652	464	757	1123
Чернівецька	1039	589	346	200	178	148	120	39	115	164
Чернігівська	742	550	269	590	680	361	325	199	332	498

*Сформовано на основі статистичних даних [191].

Додаток А

Таблиця А.5

Площа, з якої зібрано цукрові буряки (фабричні), тис. га*

	Рік									
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	1605,4	1448,5	747,0	623,3	787,6	577,0	377,2	319,7	492,0	515,8
Автономна Республіка Крим	-	1,8	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	202,5	184,9	102,9	81,4	98,3	97,7	62,1	48,5	75,1	72,0
Волинська	37,1	32,8	26,6	29,0	33,4	19,5	9,5	8,6	16,1	19,5
Дніпропет- ровська	23,7	33,7	16,8	17,4	23,8	9,1	1,7	1,1	1,5	2,5
Донецька	-	8,1	2,9	2,8	3,7	1,7	1,3	0,9	1,0	1,1
Житомирська	50,1	45,7	18,1	23,4	31,4	21,6	11,2	10,5	13,1	16,5
Закарпатська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Запорізька	0,2	7,2	2,1	1,5	2,8	1,0	0,4	-	0,1	0,0
Івано- Франківська	20,2	16,2	8,7	7,4	7,5	4,3	2,0	0,7	3,7	4,0
Київська	114,5	103,4	55,3	55,0	66,9	51,7	29,8	24,7	40,9	40,1
Кіровоград- ська	127,0	101,2	47,6	27,8	40,0	18,9	14,1	11,8	17,9	20,6
Луганська	-	4,8	6,0	0,9	1,0	1,1	0,4	-	0,1	0,0
Львівська	47,1	44,8	22,8	22,2	25,6	16,2	16,0	8,9	14,0	17,2
Миколаївська	37,1	39,2	12,2	7,5	12,5	4,3	0,7	0,4	0,5	0,4
Одеська	44,6	40,6	18,7	6,4	10,6	3,9	1,3	-	0,4	0,1
Полтавська	157,0	132,9	59,1	61,3	80,2	72,8	64,2	55,7	72,3	65,2
Рівненська	51,1	39,9	21,0	33,0	38,3	33,5	22,5	22,9	30,7	32,6
Сумська	119,5	99,3	45,3	29,8	32,6	21,4	9,5	8,6	14,5	21,2
Тернопільська	107,3	91,2	63,9	54,8	73,9	58,8	42,4	37,8	60,7	59,9
Харківська	110,8	115,9	75,5	52,1	67,3	44,9	27,9	24,1	30,6	36,1
Херсонська	-	5,4	1,2	0,8	1,4	0,0	0,1	-	-	-
Хмельницька	144,7	115,0	57,9	37,4	46,2	35,6	20,8	28,0	47,6	50,3
Черкаська	140,5	120,6	48,5	42,7	60,9	41,4	26,1	17,7	35,4	38,3
Чернівецька	29,9	23,4	15,5	6,9	6,8	4,2	3,2	2,8	4,2	4,6
Чернігівська	40,5	40,5	18,4	21,8	22,5	13,4	10,0	6,0	11,6	13,6

*Сформовано на основі статистичних даних [191].

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Основні показники виробництва цукрових буряків
у Тернопільській області за категоріями господарств***

Показник	Рік										
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
разом с/г	3313,4	2011,0	1202,3	1476,1	2237,1	2058,4	1403,2	1208,7	1554,6	1988,7	
Валовий збір, підприємства	3310,6	1822,6	730,2	839,9	1544,3	1628,2	1172,0	1085,7	1352,0	1762,7	
тис. т господарства населення	2,8	188,4	472,1	636,2	692,8	430,2	231,2	123,0	202,6	226,0	
разом с/г	308,8	220,4	188,2	269,3	303,0	350,0	330,6	319,9	255,9	332,1	
Урожай-ність, підприємства	308,9	210,1	160,6	303,9	334,0	403,6	335,0	323,7	256,5	341,8	
ц/га господарства населення	241,5	387,5	256,3	234,2	251,0	232,9	310,0	289,9	252,0	272,2	
разом с/г	107,3	91,2	63,9	54,8	73,9	58,8	42,4	37,8	60,7	59,9	
Зібрана площа, підприємства	107,2	86,4	45,5	27,6	46,2	40,3	35,0	33,6	52,7	51,6	
тис. га господарства населення	0,1	4,8	18,4	27,2	27,7	18,5	7,4	4,2	8,0	8,3	

*Сформовано на основі статистичних даних [177].

Додаток В

Таблиця В.1

Вплив концентрації виробництва цукрових буряків на економічну ефективність галузі
у підприємствах Тернопільської області, 2011 р. *

Показник	Група господарств за збіраною площею цукрових буряків, га									
	I до 50	II 51 - 100	III 101 - 150	IV 151 - 200	V 201 - 300	VI 301 - 400		VII - 401 і більше		У т.ч. НВФГ «Мрія» Гусятин- ського р-ну
						всього	у т.ч. ПОП «Іва- нівське» Теребовлян- ського р-ну	всього	у т.ч.	
Кількість підприємств, од.	33	24	11	3	14	6	1	22	1	1
Зібрана площа буряків на одне підприємство, га	31	79	131	183	265	342	320	1553	4514	4514
Середня врожайність цукрових буряків у групі, ц/га	284	328	328	353	357	404	637	341	376	376
Середня площа ріллі на одне підприємство, га	871	1216	1310	1314	2588	3450	4472	7821	15294	15294
Частка площі цукрових буряків у структурі посівів, %	3,5	6,5	10,0	13,9	10,2	9,9	7,2	19,9	30	30
На 100 га ріллі (ц): вироблено цукрових буряків	997,0	2117,7	3282,2	4911,1	3658,0	4003,0	4555,0	6775,2	11106	11106
продано цукрових буряків	443,5	1064,2	1249,8	1831,8	1427,8	1510,0	1726,4	5527,9	11106	11106
Виробнича собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	36,66	37,70	37,89	28,91	37,42	26,74	29,51	48,34	71,90	71,90
у т.ч.: прями матеріальні витрати, грн	30,02	30,83	30,68	24,36	28,73	20,98	20,49	40,43	56,25	56,25
з них, витрати (грн) на:	4,20	3,78	3,86	2,85	4,29	3,82	3,85	3,71	3,14	3,14
насіння	5,94	10,06	8,19	5,16	7,81	5,49	6,20	8,01	1,47	1,47
мідобрива	5,51	5,30	4,13	5,66	5,21	3,29	2,95	3,64	3,36	3,36
нафтопродукти	1,79	1,93	1,64	1,82	2,06	1,41	3,12	1,61	5,26	5,26
витрати на оплату праці, грн	41,04	40,51	39,49	31,72	41,37	35,74	33,77	56,56	84,98	84,98
Повна собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	47,67	45,45	43,77	44,65	46,37	43,62	47,45	88,74	105,30	105,30
Ціна реалізації 1 ц цукрових буряків, грн	2,39	5,26	5,35	23,68	7,13	11,90	23,61	177,9	225,69	225,69
Одержано валового прибутку (- збитку):	1,88	1,62	1,40	4,56	1,78	3,18	8,71	11,0	7,65	7,65
на 100 га ріллі, тис. грн	6,63	4,94	4,28	12,93	5,00	7,88	13,68	32,18	20,32	20,32
на 1 га збіраної площі, тис. грн	16,15	12,20	10,84	40,76	12,08	22,05	40,51	56,91	23,91	23,91
на 1 ц реалізованих цукрових буряків, грн										
Рентабельність буряківництва, %										

*Розраховано на основі статистичних даних [ф. 50с/з].

Додаток Г

Таблиця Г.1

Динаміка урожайності цукрових буряків
у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, ц/га*

Район	В середньому за роки											2011 р.+ - до	
	1986 - 1990	1996 - 2000	2001 - 2005	2006	2007	2008	2009	2010	2006 - 2010	2011	2001 - 2005 рр.	2006 - 2010 рр.	
Бережанський	330	138	126	-	394	159	-	150	234,4	256	130	22	
Борщівський	367	141	154	287	333	407	287	259	314,7	321	167	6	
Бучацький	344	193	187	381	469	355	381	254	368,0	328	141	-40	
Гусятинський	402	193	232	329	413	387	329	302	352,0	446	214	94	
Заліщицький	358	171	253	393	553	534	393	283	431,2	334	81	-97	
Збаразький	373	167	192	195	319	279	195	187	235,0	263	71	28	
Зборівський	313	146	141	353	295	226	353	192	283,7	236	95	-48	
Козівський	322	170	216	271	392	249	271	222	281,0	225	9	-57	
Кременецький	275	130	120	159	371	254	159	300	248,7	307	187	59	
Лановецький	320	195	243	230	472	337	230	385	330,9	395	152	65	
Монастирський	319	158	137	-	141	275	156	202	193,4	207	70	14	
Підволочиський	392	209	309	346	517	313	346	366	377,6	386	77	9	
Підгаецький	-	95	111	-	128	217	374	122	210,0	295	184	85	
Теребовлянський	331	173	260	378	385	325	378	307	354,8	437	177	83	
Тернопільський	367	210	246	425	376	414	425	334	394,9	353	107	-42	
Чортківський	417	239	239	288	377	378	288	215	309,0	322	83	13	
Шумський	331	182	152	276	315	318	276	210	278,8	327	175	48	
По області	353	180	224	324	404	335	324	257	328,6	342	118	13	

*Сформовано на основі статистичних даних [ф. 50с/з].

Додаток Д

Таблиця Д.1

Внесення добрив під сільськогосподарські культури
підприємствами Тернопільської області*

Показник	Рік											2011 р. + / - до	
	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2006 - 2010	2011	2000 р.	2005 р.	2006 - 2010 рр.
Загальна посівна площа, тис. га	840,4	563,2	391,5	398,4	414,9	483,6	479,1	491,7	453,5	510,3	-52,9	118,8	56,8
Мінеральні добрива, кг/га	212	20	66	95	93	111	77	101	95	118	98	52	23
у т.ч.: азотні	89	14	41	57	53	68	50	75	61	89	75	48	28
калійні	70	3	13	20	23	23	13	14	19	19	16	6	0
фосфорні	54	3	12	18	17	20	14	12	16	22	19	10	6
Частка удобреної площі, %	95,5	28,9	75,6	88,3	86,5	92,2	82,5	88,7	87,6	90,9	62,0	15,3	3,3
Внесено під посіви, кг/га													
зернових культур	144	15	52	66	63	89	58	79	71	93	78	41	22
кукурудзи на зерно	375	40	88	116	106	114	86	97	104	123	83	35	19
технічних культур	507	63	163	197	181	164	120	149	162	161	98	-2	-1
цукрових буряків	545	84	244	295	319	314	153	237	264	262	178	18	-2
овоче-баштанних культур	153	24	66	236	366	309	92	148	230	100	76	34	-130
кормових культур	174	9	20	32	30	45	38	48	39	57	48	37	18
Органічні добрива, т/га	12,3	1,5	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,4	0,52	0,5	-1	-0,2	-0,02
Частка удобреної площі, %	21,1	3,3	2	1,8	1,6	1,1	1,3	0,9	1,34	1,4	-1,9	-0,6	0,06
Внесено під посіви, т:													
зернових культур	3,7	0,5	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	-0,2	0,1	0,1
кукурудзи на зерно	13,1	0,2	0,1	-	-	1,3	1,9	0,2	1,1	0,4	0,2	0,3	-0,7
технічних культур	46,1	7,7	3,7	2,3	1,6	0,5	0,5	0,8	1,1	0,4	-7,3	-3,3	-0,7
цукрових буряків	50,5	10,5	6,3	3,8	3,7	1,9	1,7	1,7	2,6	2,4	-8,1	-3,9	-0,2
овоче-баштанних культур	45,4	3,8	0,1	0,1	0,4	0,7	-	1,7	0,7	0,1	-3,7	0,0	-0,6
кормових культур	6,1	0,6	0,6	0,8	0,6	1,3	0,9	1,4	1,0	0,8	0,2	0,2	-0,2

* Сформовано на основі статистичних даних [ф. 50с/г].

Додаток Е

Таблиця Е.1

Динаміка собівартості 1 ц реалізованих цукрових буряків
усільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, грн*

Район	Рік										2011 р. в. % до	
	2000	2001 - 2005	2006	2007	2008	2009	2010	2006 - 2010	2011	2001 - 2005 рр.	2006 - 2010 рр.	
Бережанський	12,79	17,45	16,62	-	-	-	-	16,62	-	-	-	
Борщівський	15,08	14,89	22,1	22,72	-	-	-	22,41	46,44	312	207	
Бучацький	12,08	13,5	12,82	17,37	16,22	15,87	17,43	15,94	37,66	279	236	
Гусятинський	10,68	14,75	14,45	18,04	39,1	39,57	95	41,23	68,43	464	166	
Заліщицький	15,11	12,6	16,59	19,27	17,44	33,64	25,86	22,56	35,59	282	158	
Збаразький	12,4	13,69	16,53	14,37	16,71	39,62	37,03	24,85	39,37	288	158	
Зборівський	10,41	15,63	17,5	15,85	17,66	33,51	36,95	24,29	42,46	272	175	
Козівський	12,3	14,35	15,45	12,77	33,47	35,94	57,69	31,06	51,01	355	164	
Кременецький	21,06	18,08	19,33	15,17	23,14	-	33,76	22,85	35,16	194	154	
Лановецький	11,5	12,56	11,2	28,15	21,8	27,43	43,55	26,43	41,21	328	156	
Монастирський	15,37	18,28	13,82	34,5	27,37	-	57,01	33,18	-	-	-	
Підволочиський	11,39	12,62	13,71	13,61	26,82	39,54	46,28	27,99	32,8	260	117	
Підгаецький	15,22	15,74	10,55	14,19	85,17	36,84	84,13	46,18	59,29	377	128	
Теребовлянський	11,4	11,55	12,25	12,99	21,44	34,69	35,28	23,33	34,47	298	148	
Тернопільський	10,35	12,96	13,07	14,04	20	25,99	35,37	21,69	53,79	415	248	
Чортківський	9,37	12,24	14,24	13,74	19,27	23,11	41,38	22,35	57,68	471	258	
Шумський	12,75	17,79	19,73	17,02	23,19	30,62	31,17	24,35	36,93	208	152	
По області	11,7	13,17	13,97	15,71	28,01	35,27	66,82	31,96	54,18	411	170	

*Сформовано на основі статистичних даних [ф. 50с/з].

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Динаміка рентабельності (- збитковості) виробництва та реалізації цукрових буряків
 у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, %*

Район	Рік											2011р. +/- до	
	2001 - 2005	ут.ч. 2005	2006	2007	2008	2009	2010	2006 - 2010	2011	2001 - 2005 рр.	2006 - 2010 рр.		
Бережанський	-20,9	-40,9	-1,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Борщівський	-16,6	-8,6	-22,3	-50,8	-	-	-	-	-36,6	56,9	73,5	93,5	93,5
Бучацький	-10,1	-3,1	36,0	8,5	11,0	62,3	71,8	37,9	27,4	27,4	37,5	-10,5	-10,5
Гусятинський	-12,6	9,4	31,3	48,8	64,1	81,8	10,2	47,2	45,7	45,7	58,3	-1,5	-1,5
Заліщицький	4,3	17,0	9,5	-14,3	-9,7	-7,6	36,7	2,9	19,2	19,2	14,9	16,3	16,3
Збаразький	-12,1	-11,8	14,6	-3,3	-0,2	31,2	-1,7	8,1	80,6	80,6	92,7	72,5	72,5
Зборівський	-10,3	-20,6	17,8	5,1	-0,9	36,1	-14,5	8,7	-2,9	-2,9	-	-	-
Козівський	-9,3	-1,7	4,9	-1,8	65,6	110,0	68,9	49,5	103,8	103,8	113,1	54,3	54,3
Кременецький	-28,4	-31,9	15,1	22,0	8,9	-	-1,3	11,2	18,5	18,5	46,9	7,3	7,3
Лановецький	14,0	32,6	95,8	2,7	-2,2	68,5	36,6	40,3	5,8	5,8	-8,2	-34,5	-34,5
Монастирський	-33,3	-27,2	24,2	-52,2	164,9	-	96,4	58,3	-	-	-	-	-
Підволочиський	30,7	71,3	71,3	93,3	86,0	70,6	98,4	83,9	187,5	187,5	156,8	103,6	103,6
Підгаєцький	36,5	-28,3	51,9	0,0	-15,0	103,9	39,0	36,0	77,8	77,8	41,3	41,8	41,8
Теребовлянський	14,6	35,3	41,5	-0,8	74,6	82,4	-21,2	35,3	51,1	51,1	36,5	15,8	15,8
Тернопільський	7,0	12,4	45,4	2,5	7,7	53,5	2,4	22,3	26,9	26,9	19,9	4,6	4,6
Чортківський	9,7	43,4	26,3	8,3	-3,5	30,1	-30,0	6,2	9,7	9,7	0,0	3,5	3,5
Шумський	-22,7	-31,1	-2,0	18,4	-2,4	46,0	6,8	13,4	16,6	16,6	39,3	3,2	3,2
По області	3,5	22,9	41,2	17,8	36,0	85,7	19,9	40,1	52,8	52,8	49,3	12,7	12,7

*Сформовано на основі статистичних даних [ф. 50с/з].

Додаток 3

Таблиця 3.1

Економічна ефективність буряковиробництва і чинники її формування
у господарствах Тернопільської області, 2007-2011 рр.*

Показник	Група господарств за рентабельністю (збитковістю) буряківництва, %						
	I -50,1 і більше	II -50,0 - 25,1	III -25,0 - 0,0	IV 0,1 - 25,0	V 25,1 - 50,0	VI 50,1 і більше	
						всього	у т.ч. ТОВ ТД «Аско» Гусятинського району
Кількість господарств, од.	5	15	30	30	8	17	1
Рентабельність (збитковість) галузі, %	-59,0	-35,8	-10,4	13,0	38,5	101,1	123,3
Середня зібрана площа цукрових буряків, га	438	175	211	359	374	682	997
Вкладено коштів на 1 га зібраної площі, грн	10044,4	10727,1	8089,8	9885,4	10657,8	7350,7	12732,3
Середня врожайність цукрових буряків, ц/га	200	300	306	342	342	349	428
Частка посіву цукрових буряків у ріллі, %	22,7	9,2	10,1	13,4	15,6	18,6	34,5
Виробнича собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	58,77	35,26	27,10	29,82	33,20	26,64	29,89
Повна собівартість 1 ц цукрових буряків, грн	49,47	40,22	32,42	42,17	39,03	35,89	45,35
Реалізаційна ціна 1 ц цукрових буряків, грн	20,41	25,84	29,01	47,77	55,12	72,28	80,56
Частка доходу (виручки) галузі у загальному доході господарства, %	8,4	9,5	13,0	27,4	31,7	44,2	1034,5
Отримано валового прибутку (- збитку):							
на 1 га зібраної площі цукрових буряків, тис. грн	-7,74	-4,43	-1,02	1,86	5,13	11,96	16,55
на 1 ц реалізованих цукрових буряків, грн	-36,09	-14,37	-3,41	5,60	16,09	36,39	35,21
на 100 га ріллі, тис. грн	-38,34	-15,34	-5,41	21,29	61,36	186,23	535,93

*Розраховано на основі статистичних даних [ф. 50с/з].

Додаток І

Таблиця І.1

Динаміка цін на цукрові буряки у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області в розрізі районів у 2001-2011 рр., грн/ц*

Район	Рік											2011 р. у % до 2010 р.	
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011		
Бережанський	13,92	10,45	12,90	14,30	17,27	16,36	-	-	-	-	-	-	-
Борщівський	13,01	11,40	11,79	12,94	16,48	17,18	11,18	-	-	-	-	72,88	-
Буцацький	12,94	10,85	12,23	12,31	18,06	17,44	18,84	18,00	25,76	29,95	29,95	47,98	160,2
Гусятинський	12,65	11,08	13,25	12,87	16,40	18,97	26,84	64,16	71,92	104,69	104,69	99,73	95,3
Заліщицький	11,55	12,83	12,70	12,75	16,58	18,17	16,52	15,75	31,09	35,35	35,35	42,44	120,1
Збаразький	13,48	15,61	14,16	14,27	17,00	18,94	13,89	16,68	52,00	36,41	36,41	71,1	195,3
Зборівський	12,53	12,78	13,22	13,38	18,14	20,62	16,66	17,50	45,60	31,58	31,58	41,21	130,5
Козівський	13,30	13,08	13,57	13,68	18,28	16,20	12,54	55,41	75,46	97,46	97,46	103,96	106,7
Кременецький	12,65	12,63	14,49	15,05	19,51	22,24	18,50	25,19	-	33,33	33,33	41,67	125,0
Лановецький	11,91	11,04	18,22	13,67	15,00	21,93	28,90	21,33	46,22	59,49	59,49	43,58	73,3
Монастирський	12,69	12,91	14,69	15,76	21,67	17,16	16,50	72,50	-	111,99	111,99	-	-
Підволочиський	12,20	17,00	16,97	12,25	16,50	23,48	26,31	49,87	67,44	91,83	91,83	94,31	102,7
Підгаецький	13,77	11,77	13,04	13,42	16,80	16,03	14,19	72,43	75,13	116,94	116,94	105,43	90,2
Теребовлянський	12,63	12,66	14,39	14,61	18,68	17,33	12,88	37,44	63,28	27,80	27,80	52,08	187,3
Тернопільський	12,62	11,99	14,22	14,25	18,31	19,00	14,39	21,53	39,90	36,23	36,23	68,28	188,5
Чортківський	11,38	12,90	13,94	13,62	18,26	17,99	14,88	18,60	30,07	28,97	28,97	63,26	218,4
Шумський	12,85	12,17	13,76	14,05	18,70	19,33	20,15	22,63	44,69	33,29	33,29	43,07	129,4
По області	13,19	13,89	14,20	13,76	15,64	19,73	18,50	38,10	65,49	80,14	80,14	82,76	103,3
Індекс зростання цін	-	94,7	113,1	102,1	133,1	126,2	93,8	205,9	171,9	122,4	122,4	103,3	84,4

*Сформовано на основі статистичних даних [ф. 50с/з].

Додаток К

Таблиця К.1

**Порівняльний аналіз основних економічних показників буряківництва
у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за районами***

Район	2006 р.				2007 р.				2008 р.			
	Урожайність, ц/га	Повна собівартість, грн/ц	Ціна реалізації, ц/га	Рентабельність, %	Урожайність, ц/га	Повна собівартість, грн/ц	Ціна реалізації, ц/га	Рентабельність, %	Урожайність, ц/га	Повна собівартість, грн/ц	Ціна реалізації, ц/га	Рентабельність, %
Бережанський	-	16,62	16,36	-9,4	394	-	-	-	159	-	-	-
Борщівський	287	22,1	17,18	-33	333	22,72	11,18	-50,8	407	-	-	-
Бучацький	381	12,82	17,44	0,4	469	17,37	18,84	8,5	355	16,22	18,00	11,0
Гусятинський	329	14,45	18,97	7,9	413	18,04	26,84	48,8	387	39,1	64,16	64,1
Заліщицький	393	16,59	18,17	5,5	553	19,27	16,52	-14,3	534	17,44	15,75	-9,7
Збаразький	195	16,53	18,94	1,7	319	14,37	13,89	-3,3	279	16,71	16,68	-0,2
Зборівський	353	17,5	20,62	6,4	295	15,85	16,66	5,1	226	17,66	17,50	-0,9
Козівський	271	15,45	16,20	-42,5	392	12,77	12,54	-1,8	249	33,47	55,41	65,6
Кременецький	159	19,33	22,24	-1,6	371	15,17	18,50	22,0	254	23,14	25,19	8,9
Лановецький	230	11,2	21,93	83,2	472	28,15	28,90	2,7	337	21,8	21,33	-2,2
Монастириський	-	13,82	17,16	2,7	141	34,5	16,50	-52,2	275	27,37	72,50	164,9
Підволочиський	346	13,71	23,48	62,6	517	13,61	26,31	93,3	313	26,82	49,87	85,9
Підгаєцький	-	10,55	16,03	0,2	128	14,19	14,19	0,0	217	85,17	72,43	-15,0
Теребовлянський	378	12,25	17,33	22,8	385	12,99	12,88	-0,8	325	21,44	37,44	74,6
Тернопільський	425	13,07	19,00	27,4	376	14,04	14,39	2,5	414	20	21,53	7,7
Чортківський	288	14,24	17,99	17,1	377	13,74	14,88	8,3	378	19,27	18,60	-3,5
Шумський	276	19,73	19,33	10,9	315	17,02	20,15	18,4	318	23,19	22,63	-2,4
По області	324	13,97	19,73	23,8	404	15,71	18,50	17,8	335	28,01	38,10	36,0

*Сформовано на основі статистичних даних [ф. 50с/г].

Продовження табл. К.1

Район	2009 р.				2010 р.				2011 р.			
	Урожайність ц/га	Повна собівартість грн/ц	Ціна реалізації грн/ц	Рентабельність (збитковість), %	Урожайність ц/га	Повна собівартість грн/ц	Ціна реалізації грн/ц	Рентабельність (збитковість), %	Урожайність ц/га	Повна собівартість грн/ц	Ціна реалізації грн/ц	Рентабельність (збитковість), %
Бережанський	-	-	-	-	150	-	-	-	-	-	-	-
Борщівський	287	-	-	-	259	-	-	-	321	46,44	72,88	57
Бучацький	381	15,87	25,76	62,3	254	17,43	29,95	71,8	328	37,66	47,98	27,4
Гусятинський	329	39,57	71,92	81,8	302	95	104,69	10,2	446	68,43	99,73	45,7
Заліщицький	393	33,64	31,09	-7,6	283	25,86	35,35	36,7	334	35,59	42,44	19,2
Збаразький	195	39,62	52,00	31,2	187	37,03	36,41	-1,7	263	39,37	71,1	80,6
Зборівський	353	33,51	45,60	36,1	192	36,95	31,58	-14,5	236	42,46	41,21	-2,9
Козівський	271	35,94	75,46	110,0	222	57,69	97,46	68,9	225	51,01	103,96	103,8
Кременецький	159	-	-	-	300	33,76	33,33	-1,3	307	35,16	41,67	18,5
Лановецький	230	27,43	46,22	68,5	385	43,55	59,49	36,6	395	41,21	43,58	5,8
Монастирський	156	-	-	-	202	57,01	111,99	96,4	-	-	-	-
Підволочиський	346	39,54	67,44	70,6	366	46,28	91,83	98,4	386	32,8	94,31	187,5
Підгаєцький	374	36,84	75,13	103,9	122	84,13	116,94	39,0	295	59,29	105,43	77,8
Теребовлянський	378	34,69	63,28	82,4	307	35,28	27,80	-21,2	437	34,47	52,08	51,1
Тернопільський	425	25,99	39,90	53,5	334	35,37	36,23	2,4	353	53,79	68,28	27
Чортківський	288	23,11	30,07	30,1	215	41,38	28,97	-30,0	322	57,68	63,26	9,7
Шумський	276	30,62	44,69	46,0	210	31,17	33,29	6,8	327	36,93	43,07	16,6
По області	324	35,27	65,49	85,7	257	66,82	80,14	20,0	342	54,18	82,76	52,7

Додаток Л

Математичне формулювання економіко-математичної задачі з оптимізації структури

Чортківського цукробурякового підкомплексу

- j - індекс сільськогосподарських галузей, що включаються у задачі в число змінних;
- j' - індекс цукрових буряків $j' \in j$ ($j=1, 2, \dots, l_k, l_k + 1, l_k + 2, \dots, n_k$);
- k - індекс сільськогосподарського підприємства, що належать до сировинної зони цукрового заводу ($k=1, 2, \dots, K$);
- K - кількість сільськогосподарських підприємств, що належать до сировинної зони цукрового заводу
- n - загальна кількість сільськогосподарських галузей, що входять у задачу;
- l - кількість змінних по тваринницьких галузях;
- (n_l) - кількість змінних по рослинництву;
- i - індекс виробничих ресурсів, що обмежують виробництво ($i=1, 2, \dots, m_k'$);
- m' - кількість різних видів земельних угідь, врахованих у задачі;
- $m'+1) \boxtimes m'$ - кількість інших виробничих ресурсів, що обмежують виробництво;
- $(m_k''+1) \boxtimes$ - кількість різних видів поживних речовин, необхідних для вирощування сільськогосподарських культур і врахованих у задачі;
- m - кількість різних видів поживних речовин, необхідних для вирощування сільськогосподарських культур і врахованих у задачі;
- s - індекс підприємства, що переробляє сільськогосподарську сировину, або пункту його приймання (s' цукровий завод, $s' \in s, s=1, 2, \dots, S$);
- P - індекс різних видів сільськогосподарської сировини;
- P - кількість різних видів сировини;
- p' - індекс цукрових буряків $p' \in p$ ($p=1, 2, \dots, P$);
- f - індекс різних видів продукції, що виробляє переробне підприємство ($f=1, 2, \dots, F_s$);
- g - індекс виробничих ресурсів, що обмежують виробництво ($g=1, 2, \dots, G_s$);
- G_s - кількість різних видів виробничих ресурсів, що обмежують виробництво;
- R - індекс періодів збирання і переробки цукрових буряків ($r=1, 2, \dots, R_1, R_1 + 1, \dots, R$);
- R_1 - кількість періодів збирання цукрових буряків;
- R - кількість періодів переробки цукрових буряків;
- H - індекс обмежень по кормових ресурсах ($h=1, 2, \dots, H_k$);
- H_k - кількість різних груп кормів, введених у задачу по k -підприємству;

Продовження додатку Л

- t - номер періоду проведення сільськогосподарських робіт ($t=1, 2, \dots, T_k$). Під час збирання буряку тривалість періодів t може збігатися з тривалістю періодів збирання буряків r ;
- T - кількість періодів;
- t' - номер періоду для використання кормів ($t'=1, 2, \dots, T_k$);
- T' - кількість періодів для використання кормів на підприємстві;
- Z_p - шуканий обсяг перевезень p -го продукту;
- x_j - шуканий розмір j -ї галузі на підприємстві;
- x_i - шукана кількість необхідних мінеральних добрив i -го виду на підприємстві;
- $\bar{x}_{j^k}^r$ - шукана кількість гектарів плантацій цукрових буряків, що підлягають збиранню в r -й період;
- u^r - шукана кількість перероблених буряків за r -й період;
- y^r - шукана кількість буряків на зберіганні в кінці r -го періоду;
- \bar{y}_{f_s} - шукана кількість виробництва f -го виду продукції переробним підприємством в s -м пункті;
- C_{jk} - вартість продукції, отриманої з одиниці j -ї галузі на підприємстві;
- \bar{c}_{jk} - собівартість продукції, отриманої з одиниці j -ї галузі на підприємстві без урахування транспортних витрат на доставку продукції до переробного заводу;
- $c_{j^k}^r$ - закупівельна ціна 1 ц буряку, зібраного за r -й період на підприємстві;
- $\bar{c}_{j^k}^r$ - собівартість 1 ц буряку, зібраного за r -й період;
- ω - оптова ціна 1 ц цукру;
- v^r - собівартість виробництва 1 ц цукру за r -й період;
- γ^r - вихід цукру з одиниці перероблених буряків за r -й період;
- λ^r - частка втрат і псування цукрового буряку під час його зберігання за r -й період;
- φ^r - вартість одиниці буряку, заготовленої до r -го періоду його зберігання;
- α_p - витрати на перевезення одиниці продукції p -го виду підприємства;
- δ_{f_s} - прибуток, отриманий з одиниці виробленої продукції f -го виду на підприємстві;
- a_{ij} - затрати ресурсів i -го виду на виробництво одиниці j -ї галузі на підприємстві;
- b_i - обсяг виробничих ресурсів i -го виду на k -му підприємстві (b_i те ж, в t -му періоді);
- p_{ij} - вміст t -ї поживної речовини в гної, отриманого від одиниці j -го виду худоби на підприємстві;
- $u_{hjk}^{(t')}$ - вміст h -го виду поживних речовин у продукції, наданій на корм худобі з одиниці j -ї галузі в t' -му періоді на підприємстві;

Продовження додатку Л

- $q_{hjk}^{(t')}$ - затрати h -го виду поживних речовин в розрахунку на підприємстві;
- $D_{hk}^{(t')}$ - кількість кормів h -го виду, що надійшли з інших джерел, не включених у задачу, на підприємстві в t -му періоді;
- $a_{\square jk}$ - коефіцієнт зв'язку для j -ї сільгоспкультури, щодо якої встановлено обмеження, що потребує конкретних попередників по підприємству;
- a''_{jk} - коефіцієнт зв'язку для j -ї сільгоспкультури, що є в сівозміні попередником іншої на підприємстві;
- E_{jk} - максимально допустимий відсоток включення j -ї сільгоспкультури до складу посівної площі на підприємстві;
- d'_{jk} і d_{jk} - максимальні та мінімальні обсяги ведення j -ї галузі на підприємстві;
- ε_{pjk} - отримання p -го виду продукції з одиниці j -ї галузі на k -му підприємстві (ε_{pjk}^r урожайність з 1 га цукрових буряків, зібраних за r -й період на підприємстві);
- M_{ps} і M'_{ps} - мінімальна та максимальна потреба s -го пункту (заводу) в p -ій продукції;
- Q_{pk} - обсяг гарантованого виробництва p -го виду продукції на k -му підприємстві;
- a_{gfs} - норма затрат ресурсів g -го виду для виробництва одиниці продукції f -го виду;
- M_{pfs} - норма затрат сільськогосподарської сировини p -го виду для виробництва одиниці f -го виду продукції на підприємстві;
- A_s - наявність виробничих ресурсів на підприємстві;
- L^r - максимальна потужність цукрового заводу з переробки цукрових буряків за r -й період;
- V^r - максимальні можливості щодо збирання цукрових буряків за r -й період через обмеження техніки чи інших ресурсів;
- Q_p - обсяг гарантованого виробництва p -го виду продукції у зоні, що розглядається.

З урахуванням прийнятих позначень економіко-математична модель оптимізації АПК формулюється таким чином:

оптимальний план $\Pi = \{x_i, \bar{x}_{j'k}^{-r}, z_{ps}, u^r, y^r, x'_i, \bar{y}_f\}$, для якого

$$F = \max \left\{ \sum_{\substack{j=1 \\ (j \neq j')}}^{n_k} \sum_{k=1}^K (c - \bar{c}_j) x_j + \sum_{r=1}^R \sum_{j'} (c_{j'} - \bar{c}_{j'}) \varepsilon_{p'j'}^r \bar{x}_{j'}^{-r} - \right. \\ \left. - \sum_{s=1}^S \sum_{k=1}^K \sum_{p=1}^P \alpha_{pks} z_{pks} + \sum_{r=1}^R (\omega - v^r) \gamma^r u^r - \sum_{r=1}^R \varphi^r \lambda^r y^r + \sum_{f=1}^{F_S} \sum_{s=1}^S \delta_{fs} \bar{y}_{fs} \right\}$$

Продовження додатку Л

за умов:

1) обмежень щодо використання кожного виду земельних угідь господарств сировинної зони:

$$\sum_{j=1}^{n_k} a_{ijk} x_{jk} \leq b_{ik}, i = 1, 2, \dots, m_{\square k}; k = 1, 2, \dots, K;$$

2) обмежень щодо використання трудових і грошово-матеріальних ресурсів по періодах проведення сільськогосподарських робіт:

$$\sum_{j=1}^{n_k} a_{ijk}^{(t)} x_{jk} \leq b_{ik}^{(t)} \quad t = 1, 2, \dots, T; k = 1, 2, \dots, K; i = m'_k + 1, m'_k + 2, \dots,$$

$m_{\square k};$

3) дотримання балансів по використанню мінеральних та органічних добрив

$$\sum_{j=1}^l a_{ijk} x_{jk} - \sum_{j=l_k+1}^{n_k} p_{ijk} x_{jk} - x'_{ik} \leq 0, i = m_{\square k} + 1, m_{\square k} + 2, \dots, m_k; k = 1, 2, \dots, K;$$

...

4) обмежень щодо виробництва та використання кормів:

$$- \sum_{j=1}^{l_k} v_{hjk}^{(t')} x_{jk} - \sum_{j=l_k+1}^{n_k} q_{hjk}^{(t')} x_{jk} \leq D_{hk}^{(t')}, t' = 1, 2, \dots, T'; k = 1, 2, \dots, K;$$

5) обмежень щодо виконання основних вимог польових сівозмін:

$$\sum_{j \in l_k} a'_{jk} x_{jk} - \sum_{j \in l_k} a''_{jk} x_{jk} \leq 0, k = 1, 2, \dots, K;$$

$$x_{jk} \leq \frac{E_{jk}}{100} b_{ik}, k = 1, 2, \dots, K; j \in n_k;$$

6) умов розвитку окремих галузей у заданих межах:

$$d_{jk} \leq x_{jk} \leq <d'_{jk}, j \in n_k; k \in K;$$

7) забезпечення продуктами власних потреб господарств сировинної зони:

$$\sum_{j=1}^{n_k} \varepsilon_{pjk} x_{jk} \geq Q_{pk}, p \in P; k \in K;$$

Продовження додатку Л

8) дотримання в кожному господарстві балансу між обсягами виробництва та заготівель по кожному виду сільськогосподарської сировини:

а) по всіх видах сировини, крім цукрових буряків:

$$\sum_{s=1}^S z_{pks} - \varepsilon_{pjk} x_{jk} = 0, \quad p \in P; \quad k \in K; \quad j \in J;$$

б) по цукрових буряках:

$$k \in K;$$

9) забезпечення сировиною цукрового заводу:

$$p \in P; \quad s \in S;$$

10) дотримання балансу між сумою зібраної площі цукрових буряків по періодах і загальною площею бурякосіяння:

$$-x_{j'k} + \sum_{r=1}^{R_1} x_{j'k}^r = 0, \quad k = 1, 2, \dots, K;$$

11) дотримання балансу між кількістю зібраного, переробленого та на збереженні цукрового буряку по періодах бурякозбирання:

$$\sum_{k=1}^K \varepsilon_{p'j'k}^r \bar{x}_{j'k}^{-r} + (1 - \lambda^{r-1}) y^{r-1} - u^r - y^r = 0, \quad r = 1, 2, \dots, R;$$

12) дотримання балансу між обсягом буряків на зберіганні на початок кожного періоду, кількістю перероблених за цей період та залишком буряків на зберіганні в кінці певного періоду:

$$(1 - \lambda^{r-1}) y^{r-1} - u^r - y^r = 0, \quad r = R_1 + 1, \dots, R;$$

13) обмеження потужності цукрового заводу щодо переробки буряків за кожен період:

$$u^r \leq Lr, \quad r = 1, 2, \dots, R;$$

14) обмеження максимальної можливості збирання буряків за кожен період (обмеження наявності бурякозбиральної техніки, автотранспорту та інших ресурсів):

$$\varepsilon_{p'j'k}^r x_{j'k}^r \leq B^r, \quad r = 1, 2, \dots, R; \quad k = 1, 2, \dots, K;$$

15) обмеження щодо використання виробничих ресурсів на цукровому заводі:

$$\sum_{f=1}^F \sum_{g=1}^G a_{gfs} \bar{y}_{fs} \leq A_s, \quad s \in S;$$

16) дотримання балансів між кількістю сільськогосподарської сировини, що поступила, і переробленою на переробному підприємстві:

а) по витратах буряків і виробництву цукру:

$$\sum_{r=1}^R \gamma^r u^r - y'_{fs'} = 0;$$

б) по інших видах сировини та готової продукції:

$$-\sum_{k=1}^K z_{pks} + \sum_{f \in F} M_{pfs} \bar{y}_{fs} = 0, \quad p \in P; \quad s \in S;$$

17) обов'язкового виробництва найважливіших продуктів загалом по всій сировинній зоні в обсягах не менших від встановлених потреб:

$$\sum_{k=1}^K \sum_{j=1}^{n_k} \varepsilon_{pjk} x_{jk} \geq Q_p, \quad p \in P; \quad s \in S; \quad \sum_{s=1}^S y_{fs} \geq Q_f, \quad f \in F;$$

18) ситуації, коли змінні є невід'ємними:

$$x_{jk} \geq 0; \quad x'_{j'k} \geq 0, \quad z_{pks} \geq 0, \quad u^r > 0, \quad y^r > 0, \quad x'_{ik} \geq 0, \quad \bar{y}_{fs} \geq 0;$$

$$j = 1, 2, \dots, n_k; \quad k = 1, 2, \dots, K; \quad r = 1, 2, \dots, R;$$

$$i = m_{\square k} + 1, m_{\square k} + 2, \dots, m_k; \quad s = 1, 2, \dots, S; \quad f = 1, 2, \dots, F.$$

Додаток М

Таблиця М.1

Нормативні витрати матеріально-грошових ресурсів на сівбу цукрових буряків у ПАП «Дзвиняч» Чортківського району у 2008 р., грн*

Стаття витрат	На 1 га площі:	
	Сума, грн	Частка у структурі витрат, %
Оплата праці (пряма і непряма)	1617,2	14,8
Відрахування на соціальні заходи	174,8	1,6
Насіння	360,8	3,3
Мінеральні добрива	1803,2	16,5
Органічні добрива	1431,6	13,1
Засоби захисту рослин	668,4	6,1
Паливно-мастильні матеріали	3442,4	31,5
Амортизація	579,2	5,3
Поточний ремонт	415,2	3,8
Плата за оренду земельних паїв	207,6	1,9
Інші матеріальні витрати	229,6	2,1
Всього виробничих витрат	10930,0	100,0

*Розраховано на основі даних ПАП «Дзвиняч» Чортківського району.

Додаток Н

Таблиця Н.1

Обсяги виробництва цукру та цукрових буряків у 2001 р.*

	Виробництво цукру квоти «А», тис. т			Виробництво цукрових буряків, тис. т		
	за планом	фак- тично	% вико- нання плану	за планом	фак- тично	% вико- нання плану
Україна	2000	1648,8	82,4	18005	15128	84,0
Вінницька	235	200,0	85,1	2309	1853	80,3
Волинська	79	69,6	88,1	480	668	139,2
Дніпропетровська	37	48,0	129,7	320	401	125,3
Житомирська	60	51,9	86,5	526	440	83,7
Івано-Франківська	25	19,5	78,0	324	204	63,0
Київська	223	185,5	83,2	1711	1663	97,2
Кіровоградська	85	55,5	65,3	1204	480	39,9
Львівська	69	44,0	63,8	627	455	72,6
Миколаївська	18	35,7	198,3	257	319	124,1
Одеська	37	41,5	112,2	457	371	81,2
Полтавська	166	143,1	86,2	1636	1309	80,0
Рівненська	71	49,1	69,2	523	495	94,6
Сумська	97	72,6	74,8	936	623	66,6
Тернопільська	174	153,8	88,4	1500	1573	104,9
Харківська	200	153,9	77,0	1376	1235	89,8
Хмельницька	175	134,8	77,0	1577	1270	80,5
Черкаська	148	115,2	77,8	1462	1026	70,2
Чернівецька	48	36,9	76,9	359	372	103,6
Чернігівська	53	38,3	72,3	421	373	88,6

*Сформовано на основі статистичних даних [191].

Додаток О

Таблиця О.1

**Розрахунок нормативної собівартості, мінімальної
та еквівалентної ціни 1 т цукрових буряків
(урожайність – 350 ц/га)***

Елемент витрат	Витрати на 1 т продукції		Структура виробничих витрат, %
	в натуральному виразі	у вартісному виразі	
Оплата праці (пряма і непряма), люд-год.	10,98	59,3	21,2
Відрахування на соціальні заходи	-	6,4	2,3
Насіння, кг	0,05	1,6	0,6
Мінеральні добрива, кг д.р.НРК	10,5	39,8	14,3
Органічні добрива, т	1,0	28,6	10,2
Засоби захисту рослин, кг	0,09	15,6	5,6
Паливно-мастильні матеріали, кг	15,6	93,65	33,5
Амортизація	-	12,3	4,4
Поточний ремонт	-	9,7	3,5
Плата за оренду земельних паїв	-	4,7	1,7
Інші матеріальні витрати	-	7,5	2,7
Виробничі витрати, всього (виробнича собівартість)	-	279,2	100,0
Витрати на збут	-	3,9	-
Повна собівартість товарної продукції у заліковій вазі	-	283,1	-
Мінімальна закупівельна ціна, що забезпечує 5% рентабельності	-	297,3	-
Норма прибутку, % ¹	-	4,0	-
Маса прибутку, грн (ряд.14 x ряд.18)	-	25,5	-
Рівень рентабельності, % (ряд.15 + ряд.16)	-	9,0	-
Еквівалентна ціна, що забезпечує 4,0 % норми прибутку, грн (ряд.14 + ряд.17)	-	308,6	-

¹Норма прибутку в середньому по економіці України за 2001 – 2011 рр.

*Розраховано на основі літератури.

Додаток П

Таблиця П.1

**Перелік чинних ДСТУ, що регулюють
 виробництво цукрових буряків***

Позначення	Назва	Примітка	К-ть ст.
ДСТУ 7002:2009	Буряки цукрові поліплоїдні. Насіння. Методи визначання однорідності та стабільності за ступенем плоідності		15
ДСТУ 4983:2008	Буряки цукрові. Експрес-методи визначання технологічних показників якості коренеплодів		12
ДСТУ 4982:2008	Буряки цукрові. Методи визначання густоти стояння рослин та врожайності		12
ДСТУ 6052:2008	Буряки цукрові. Методи визначання ефективності дії гербіцидів на бур'яни		8
ДСТУ 5088:2008	Буряки цукрові. Методи визначання ефективності дії інсектицидів		10
ДСТУ 6059:2008	Буряки цукрові. Методи визначання ефективності дії фунгіцидів проти хвороб та інсектицидів проти шкідників після обприскування		10
ДСТУ 5082:2008	Буряки цукрові. Методи визначання насінневої інфекції		8
ДСТУ 6058:2008	Буряки цукрові. Методи визначання ураженості хворобами		10
ДСТУ 6057:2008	Буряки цукрові. Методи визначання шкідливості бурякової нематоди		12
ДСТУ 4778:2007	Буряки цукрові. Методи визначення якості коренеплодів		19
ДСТУ 4984:2008	Буряки цукрові. Методи відбирання та готування проб коренеплодів для визначання технологічних показників їхньої якості		10
ДСТУ 5086:2008	Буряки цукрові. Показники ґрунтової діагностики азотного живлення та методи їх визначання		12
ДСТУ 5089:2008	Буряки цукрові. Показники якості вирощування насінників безвисадковим методом		10
ДСТУ 4942:2008	Буряки цукрові. Регулятори росту. Методи визначення біологічної ефективності		18
ДСТУ 6053:2008	Буряки цукрові. Садіння коренеплодів маточних. Показники якості та методи їх визначення		10
ДСТУ 6054:2008	Буряки цукрові. Сівба. Показники якості та методи їх контролювання		8
ДСТУ 6054:2008	Буряки цукрові. Сівба. Показники якості та методи їх контролювання		8

Продовження табл. П.1

ДСТУ 5085:2008	Буряки цукрові. Солома пшениці озимої як органічне добриво. Технічні умови		8
ДСТУ 5083:2008	Буряки. Методи виявлення ризоманії		18
ДСТУ 5090:2008	Буряки. Насіння. Методи визначання чистоти, вирівнюваності за розмірами, однонасінності		14
ДСТУ 7062:2009	Буряки цукрові. Збирання. Показники якості та методи їх визначання		12
ДСТУ 7062:2009	Буряки цукрові. Збирання. Показники якості та методи їх визначання		12
ГОСТ 17421-82	Свекла сахарная для промышленной переработки. Требования при заготовках. Технические условия	Із змінами (1-V-86, 2-XII-86, 3-IX-91)	16
ГОСТ 20578-85	Свекла сахарная. Термины и определения		22
ДСТУ 4327:2004	Коренеплоди цукрових буряків для промислового переробляння. Технічні умови	Із змінами (1-8-2005 від 01.08.2005 р.)	14
СОУ 01.41-37-556:2007	Насіння і сортовий матеріал сільськогосподарських культур. Технологія протруєння насіння. Загальні вимоги		
ДСТУ 4232:2003	Насіння буряків. Методи визначання маси 1000 насінин та маси однієї посівної одиниці		20
ДСТУ 3226-95 (ГОСТ 10882-98)	Насіння однонасінних цукрових буряків. Посівні якості. Технічні умови	Із мінами (1-5-2008 від 01.05.2008 р.)	23
ДСТУ 4138-2002	Насіння сільськогосподарських культур. Методи визначення якості		178
ДСТУ 2240-93	Насіння сільськогосподарських культур. Сортові та посівні якості. Технічні умови	Із змінами (2-95 від 01.02.1995 р. та 1-1-96 від 01.01.1996 р.)	96
ДСТУ 2949-94	Насіння сільськогосподарських культур. Терміни та визначення		54
СОУ 01.1-37-229:2005	Насіння фасоване овочевих, баштанних культур і кормових коренеплодів. Технічні умови		
ДСТУ 4231:2003	Насіння цукрових буряків. Вимоги щодо заготовляння		10
ДСТУ 4752:2007	Насіння цукрових буряків. Документи про якість. Правила арбітражного визначання якості		14
ДСТУ 4751:2007	Насіння цукрових буряків. Метод визначення вологості		8

Продовження табл. П.1

ДСТУ 4750:2007	Насіння цукрових буряків. Метод визначення заселеності шкідниками		12
ДСТУ 2723-94 (ГОСТ 30168-95)	Насіння цукрових буряків. Метод визначення сили росту		26
ДСТУ 2292-93 (ГОСТ 22617.2-94)	Насіння цукрових буряків. Методи визначення схожості, одноростковості та доброякісності		32
ДСТУ 4328:2004	Насіння цукрових буряків. Правила приймання і методи відбирання проб		12
СОУ 01.4-37-339:2005	Насіння цукрових буряків. Технологічний процес нанесення мікробних препаратів		
ГОСТ 28166-89	Семена односемянной сахарной свеклы. Требования при заготовках	Із змінами (1-XI-92)	9
ГОСТ 22617.1-77	Семена сахарной свеклы. Методы определения чистоты, отхода семян, выравненности по размерам, односемянности	Із змінами (1-IX-83)	11
ГОСТ 22617.0-77	Семена сахарной свеклы. Правила приемки и методы отбора проб	Із змінами (1-V-80, 2-XII-86)	7
ГОСТ 12046-85	Семена сельскохозяйственных культур. Документы о качестве	Частково змінений	12
ГОСТ 12041-82	Семена сельскохозяйственных культур. Метод определения влажности	Із змінами (1-II-88)	7
ГОСТ 12038-84	Семена сельскохозяйственных культур. Методы определения всхожести	Із змінами (1-X-90, 2-VI-95)	59
ГОСТ 12039-82	Семена сельскохозяйственных культур. Методы определения жизнеспособности	Частково змінений	79
ГОСТ 12044-81	Семена сельскохозяйственных культур. Методы определения зараженности болезнями	Із змінами (XII-82)	39
ГОСТ 12045-81	Семена сельскохозяйственных культур. Методы определения заселенности вредителями	Із змінами (1-III-83, 2-VI-87, 3-VII-90, 4-I-93)	20
ГОСТ 12042-80	Семена сельскохозяйственных культур. Методы определения массы 1000 семян	Із змінами (1-IX-86)	4
ГОСТ 12043-88	Семена сельскохозяйственных культур. Методы определения подлинности	Із змінами (1-XI-99)	53
ГОСТ 12037-81	Семена сельскохозяйственных культур. Методы определения чистоты и отхода семян	Із змінами (1-X-82, 2-X-86, 3-XI-90, 4-II-92)	28

Закінчення табл. П.1

ГОСТ 20290-74	Семена сельскохозяйственных культур. Определение посевных качеств семян. Термины и определения	Із змінами (1-X-85)	26
ГОСТ 12047-85	Семена сельскохозяйственных культур. Правила арбитражного определения качества	Із змінами (1-XI-90, 2-II-92)	6
ГОСТ 12036-85	Семена сельскохозяйственных культур. Правила приемки и методы отбора проб	Із змінами (1-I-88 від 02.11.90р.)	17
ГОСТ 20081-74	Семеноводческий процесс сельскохозяйственных культур. Основные понятия. Термины и определения		30
ДСТУ 4819:2007	Обробіток ґрунту під цукрові буряки передпосівний. Вимоги та методи контролювання		8
СОУ 01.41-37-557:2007	Посіви сільськогосподарських культур. Технологія обприскування проти шкідників і хвороб. Загальні вимоги		
ГОСТ 12430-66	Продукция сельскохозяйственная. Методы отбора проб при карантинном досмотре и экспертизе	Частково змінений	11
ДСТУ 3355-96	Продукція сільськогосподарська рослинна. Методи відбору проб у процесі карантинного огляду та експертизи		62
ДСТУ 7128:2009	Сорт рослин. Загальні вимоги		10
ДСТУ 5084:2008	Методи обстежування та відбирання проб для виявлення ризоманії буряків		10
ДСТУ 4838:2007	Технологія вирощування сільськогосподарських культур. Терміни та визначення понять		22
ДСТУ 7066:2009	Генетичні ресурси рослин. Терміни та визначення понять		26
ГОСТ 21507-81	Защита растений. Термины и определения		58
ГОСТ 20562-75	Карантин растений. Термины и определения	з замінами (1-VI-81)	18
ДСТУ 4709:2006	Карантин рослин. Методи бактеріологічної експертизи підкарантинних матеріалів		42
ДСТУ 3354-96	Карантин рослин. Методи ентомологічної експертизи продуктів запасу		54

*Сформовано за інформацією ДП Тернопільстандартметрологія.

Додаток П

Таблиця П.2

Перелік чинних ДСТУ, що регулюють виробництво цукру*

Позначення	Назва	Примітка	К-ть ст.
ДСТУ 4625:2006	Цукор білий кристалічний. Метод визначення показника розподілу кристалів		10
ДСТУ 4872:2007	Цукор білий. Методи визначення золи		12
ДСТУ 4623:2006/ ГОСТ 31361-2008	Цукор білий. Технічні умови	Із змінами (1-6-2009, 10-2009)	21
ДСТУ 4626:2006	Цукор кристалічний. Метод визначення зовнішнього вигляду з використанням еталонних зразків		10
ДСТУ 4627:2006	Цукор пресований. Метод визначення дріб'язку		7
ДСТУ 4628:2006	Цукор пресований. Метод визначення міцності		8
ДСТУ 3357-96	Цукор рідкий. Технічні умови		51
ДСТУ 4322:2004	Цукор. Визначення діоксиду сірки розаніліновим колориметричним методом		8
ДСТУ 4321:2004	Цукор. Визначення нерозчинних речовин методом мембранного фільтрування		8
ДСТУ 4865:2007	Цукор. Метод визначення крохмалю		10
ДСТУ 4244:2003	Цукор. Метод визначення феродомішок		7
ДСТУ 3659-97 (ГОСТ 12570-98)	Цукор. Метод визначення вологи та сухих речовин	Із змінами (8-99)	15
ДСТУ 4242:2003	Цукор. Метод визначення гранулометричного складу	Із змінами (5-2005)	8
ДСТУ 3661-97 (ГОСТ 12571-98)	Цукор. Метод визначення сахарози		25
ДСТУ 4243:2003	Цукор. Методи визначення маси нетто	Із змінами (5-2005)	11
ДСТУ 4323:2004	Цукор. Методи визначення мікробіологічних показників		10
ДСТУ 4866:2007/ ГОСТ 12572-2007	Цукор. Методи визначення кольоровості і каламутності розчину		28
ДСТУ 4624:2006	Цукор. Методи визначення органолептичних показників		8
ДСТУ 3945-2000 (ГОСТ 12575-2001)	Цукор. Методи визначення редукувальних речовин		34
ДСТУ 3824-98 (ГОСТ 12569-99)	Цукор. Правила приймання і методи відбирання проб	Із змінами (1-8-2008)	20
ДСТУ 4245:2003	Цукор. Умови тривалого зберігання	Із змінами (5-2005)	9
ДСТУ 2075-92 (ГОСТ 12572-93)	Цукор-пісок і цукор-рафінад. Методи визначення кольоровості	Із змінами (12-93, 10-95)	18
ДСТУ 4374:2005	Цукор-пісок та цукор-рафінад. Метод визначення пластівців		8
ДСТУ 2317-93 (ГОСТ 12574-93)	Цукор-пісок та цукор-рафінад. Методи визначення золи	Із змінами (10-95)	19

Продовження табл. П.2

ДСТУ 2316-93 (ГОСТ 21-94)	Цукор-пісок. Технічні умови	Із змінами (10-95, 1Н-6-2004, 8-2004, 1-7-2008)	49
ДСТУ 2213-93 (ГОСТ 22-94)	Цукор-рафінад. Технічні умови	Із змінами (10-95, 1-6-2004, 8-2004)	62
ДСТУ 4867:2007	Цукор-сирець тростинний. Технічні умови постачання		12
ДСТУ 2567:2007	Цукрове виробництво. Терміни та визначення понять		48
ГОСТ 12573-67	Сахар. Метод определения ферропримесей	Із змінами (1-XI-80, 2-VI-82, 3-I-85, 4-III-89, 5-XI-89)	4
ГОСТ 26968-86	Сахар. Методы микробиологического анализа	Із змінами (1-VII-95)	9
ГОСТ 12575-86	Сахар. Методы определения редуцирующих веществ	Із змінами (1-IV-91)	14
ГОСТ 12579-67	Сахар-песок и сахар-рафинад. Методы определения гранулометрического состава	Із змінами (1-XI-84, 2-I-88, 3-IX-89)	5
ГОСТ 12578-67	Сахар-рафинад. Метод определения мелочи (осколков, кристаллов и пудры)	Із змінами (1-VII-85, 2-IX-89, 3-II-91)	4
ГОСТ 12577-67	Сахар-рафинад. Методы определения крепости и продолжительности растворения в воде	Із змінами (1-IX-80, 2-XI-84, 3-II-87)	2
ДСТУ 3696-98 (ГОСТ 30561-98)	Меляса бурякова. Технічні умови		54
ДСТУ 4631:2006	Меляса із тростинного цукру-сирцю. Технічні умови		11
ДСТУ-Н САС/ RCP 46:2008	Звід гігієнічних правил для охолоджених упакованих харчових продуктів із подовженим терміном зберігання (САС/RCP 46:1999, IDT)		22
ДСТУ 4518:2006	Продукти харчові. Споживче маркування. Загальні правила	Із змінами (9-2006)	1
ДСТУ-П 4518:2006	Продукти харчові. Споживче маркування. Загальні правила	Із змінами (8-2007)	44
ДСТУ 4518:2008	Продукти харчові. Маркування для споживачів. Загальні правила	Із змінами (1-2009)	46
ГОСТ 26884-86	Продукты сахарной промышленности. Термины и определения		11
ДСТУ 4630:2006	Продукція цукрового виробництва. Метод визначення рафінози		10
ДСТУ 4629:2006	Продукція цукрового виробництва. Метод визначення сапоніну		10

*Сформовано за інформацією ДП Тернопільстандартметрологія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник / За ред. П. Т. Саблука та ін. Вип. 6. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.
2. Андрийчук В. Г. Повышение эффективности агропромышленного производства / В. Г. Андрийчук, Н. А. Вихор. – К. : Урожай. 1990. – 231 с.
3. Андрийчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. – 2-ге вид., доп. і переробл. / В. Г. Андрийчук. – К. : КНЕУ, 2004. – 624 с.
4. Амбросов В. Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі / В. Амбросов // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 67–73.
5. Бабієв Г. М. Енергозбереження та перспективи підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів / Г. М. Бабієв // Енергетична ефективність та екологія. – 1997. – № 3. – С. 1–3.
6. Багатеренко О. С. Удосконалення економічного механізму управління цукробуряковим виробництвом / О. С. Багатеренко // Цукор України. – 1995. – № 4. – С. 5–7.
7. Багрій Т. В. Напрями відновлення виробництва та ринку цукру в Україні / Т. В. Багрій // Агроінком. – 2005. – № 5–6. – С. 85–88.
8. Багрій Т. В. Розвиток інтеграції як засобу подолання кризового стану в цукробуряковому виробництві / Т. В. Багрій // Економіка АПК. – 2004. – № 7. – С. 50–53.
9. Баканов М. И. Теория экономического анализа : учеб. – 3-е изд., перераб. / М. И. Баканов, А. Д. Шеремет. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 228 с.
10. Білик Ю. Державний захист вітчизняного сільськогосподарського виробника та протекціоністська політика в Україні / Ю. Білик. – К. : Урожай, 2000. – 189 с.
11. Білоусько Я. Принципи і практика регулювання цінового паритету в АПК / Я. Білоусько, М. Горобей, Т. Ковалева // Економіка України. – 1994. – № 12. – С. 44–47.

12. Блаж И. Д. Оптимальное планирование производства в аграрнопромышленных комплексах / И. Д. Блаж. – М. : Пищевая промышленность, 1974. – 216 с.
13. Бойко В. І. Формування і розвиток ринку цукру в Україні / В. І. Бойко, М. Ю. Коденська, О. П. Довбах // Економіка АПК. – 1995. – № 11. – С. 62–68.
14. Бондар В. С. Гострі проблеми бурякоцукрового комплексу мають вирішуватись комплексно / В. С. Бондар // Цукрові буряки. – 2005. – № 6. – С. 4.
15. Бондар В. Іноземні гібриди цукрових буряків: «за» і «проти» / В. Бондар, Л. Літвіновська // Агробізнес сьогодні. – 2010. – № 4. – С. 30–33.
16. Бородіна О. М. Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні / О. М. Бородіна, А. О. Гуторов // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 21–28.
17. Борщевський П. П. Регіональні агропромислові комплекси України / П. П. Борщевський та ін. – К., 1996. – 262 с.
18. Браславец М. Е. Экономико-математические методы в организации и планирования сельскохозяйственного производства / М. Е. Браславец. – М. : Экономика, 1971. – 357 с.
19. Бугуцкий А. А. Повышение эффективности труда в сельском хозяйстве / А. А. Бугуцкий. – К. : Урожай, 1980. – 168 с.
20. Бугуцький О. А. Аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / О. А. Бугуцький. – К. : Урожай, 1976. – 264 с.
21. Буздалов И. Н. Экономическая эффективность интенсификации сельскохозяйственного производства / И. Н. Буздалов. – М. : Колос, 1966. – 392 с.
22. Бутко М. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів / М. Бутко, Л. Подоляк // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 36–44.
23. Вандяк Н. П. Конкурентоспроможність продукції цукробурякового виробництва і стратегія її підвищення : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук. / Н. П. Вандяк. – Харків, 2004. – 20 с.

24. Варченко О. М. Аналіз виробничих можливостей вітчизняної цукрової промисловості та провідних країн світу / О. М. Варченко // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 109–114.
25. Варченко О. М. Відновлення ринкових позицій експорту українського цукру України / О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 4. – С. 72–74.
26. Варченко О. М. Досвід державної підтримки бурякоцукрового виробництва у Швейцарії / О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 10. – С. 74–78.
27. Варченко О. М. Механізм регулювання ринку цукру в країнах Європейського Союзу / О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 6. – С. 70–74.
28. Варченко О. М. Підходи до вдосконалення механізму формування ціни на цукрові буряки / О. М. Варченко // Вісник ЛАДУ. Сер. Економіка АПК. – 2004. – № 11(2). – С. 40–47.
29. Варченко О. М. Світовий досвід регулювання ринку цукру та його використання в Україні / О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 4. – С. 71–73.
30. Варченко О. М. Сучасний стан та перспективи вирощування цукрових буряків в Україні / О. М. Варченко // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 62–65.
31. Варченко О. М. Удосконалення механізму формування ціни на цукор / О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2004. – № 6. – С. 60–64.
32. Варченко О. М. Формування погоджувальних комісій з обґрунтування цін і доходів в інтеграційній структурі виробництва цукру / О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2005. – № 1. – С. 54–57.
33. Варченко О. М. Формування системи оптової торгівлі цукром на внутрішньому ринку / О. М. Варченко // АгроІнКом. – 2005. – № 1–2. – С. 16–19.
34. Варченко О. М. Якість продукції як основний чинник забезпечення конкурентоспроможності бурякоцукрової галузі / О. М. Варченко // Вісник ЛАДУ. Сер. Економіка АПК. – 2003. – № 10(2). – С. 27–33.

-
35. Вітвицький В. В. Оптимізація затрат праці в цукробуряковому підкомплексі України в ринкових умовах / В. В. Вітвицький, Т. В. Шутюк // Економіка АПК.– 2001. – № 11. – С. 64–67.
 36. Войнаренко М. Формирование инвестиционной политики на основе инновационных региональных кластеров / М. Войнаренко // Бізнес-партнер. – 2008. – № 2(101). – С. 9–10.
 37. Воронин А. Определение показателей экономической эффективности производства на основе модификации ресурсного подхода / А. Воронин // Экономика Украины. – 2007. – № 10. – С. 29–37.
 38. Гаврилук М. М. Агропромислового виробництву – інноваційний шлях розвитку / Гаврилук М. М. // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 19–22.
 39. Гатаулин А. М. Економіко-математичні методи в плануванні сільськогосподарського виробництва / А. М. Гатаулин. – К., 1989. – 260 с.
 40. Гега С. Аналіз формування виробничих затрат на вирощування цукрових буряків / С. Гега // Вісник ЛАДУ. Сер. Економіка АПК. – 2003. – Вип. 10(2). – С. 122–125.
 41. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Геєць. – К. : НАН України; Інститут економічного прогнозування, 2000. – 344 с.
 42. Гореленко В. Л. Ефективність інтенсифікації у цукробуряковому виробництві / В. Л. Гореленко // Економіка АПК. – 2003. – № 5. – С. 85–88.
 43. Горянський В. Ф. Виробничо-економічний потенціал АПК / В. Ф. Горянський. – К. : Урожай, 1990. – 160 с.
 44. Грицаєнко Г. І. Соціально-економічна сутність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва / Г. І. Грицаєнко, Т. М. Романюк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 131–134.
 45. Гриненко С. П. Логістика як інструмент розвитку підприємництва у цукробуряковому підкомплексі / С. П. Гриненко // Економіка АПК. – 2004. – № 7. – С. 140–143.
 46. Губені Ю. Розвиток системи регулювання аграрного ринку в Чеській Республіці / Ю. Губені // Економіка України. – 2009. – № 8. – С. 68–77.

47. Давиденко Н. М. Стан конкурентоспроможності цукробурякового виробництва Чернігівської області / Н. М. Давиденко // Агроінком. – 2005. – № 1–2. – С. 42–47.
48. Доронін А. В. Конкурентоспроможність продукції цукробурякового виробництва підприємств АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук / А. В. Доронін. – К., 2012. – 21 с.
49. Дусановский С. Л. Свеклосахарный подкомплекс Подолья и резервы повышения его эффективности / С. Л. Дусановский. – К. : Изд-во УСХА, 1990. – 162 с.
50. Дусановський С. Л. Інтенсифікація свеклосахарного виробництва / Дусановський С. Л., Павличенко Л. С., Павличенко С. Л. – К., 1990. – 132 с.
51. Енергозаощаджуюча інтенсивна технологія вирощування цукрових буряків / [Погребняк С. П., Захарова В. В., Полушкін О. В. та ін.] // Зб. наук. пр. ІЦБ УААН. – Вип. 2. Книга 2. – К., 2000. – С. 166–178.
52. Ефективність технології виробництва цукрових буряків. / [Пиркін В. І., Пастух Ю. А., Шатенко О. М., Москаленко В. П., Кисіль О. А., Кравченко О. А.] // Зб. наук. пр. ІЦБ УААН. – Вип. 2. Книга 1. – К., 2000. – С. 170–176.
53. Економіка і організація підприємств та об'єднань переробних галузей: навч. посібник для вузів / За ред. С. Л. Дусановського, М. К. Пархомця. – Тернопіль: ФОП Кошлатий Є. А., 2006. – 262 с.
54. Задворний А. С. Внутрішні фактори економічної безпеки ринку цукру України / А. С. Задворний // Економіка АПК. – 2000. – № 6. – С. 70–73.
55. Задворний А. С. Розвиток зовнішнього ринку цукру в Україні / А. С. Задворний // Економіка АПК. – 2000. – № 10. – С. 77–80.
56. Заец А. С. Рынок сахара: проекты законодательных и нормативных актов по внедрению рыночного механизма управления свеклосахарным производством Украины / [Заец А. С., Борщевский П. П., Багатеренко А. С., Павенский С. Г., Рыбалко А. А.]. – К. : Злагода, 1997. – 116 с.

-
57. Заєць О. С. Ринок цукру в Україні. Проблеми створення функціонування та розвитку / О. С. Заєць – К. : Наукова думка, 1999. – 38 с.
 58. Закон України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17.06.1999 р. № 758-XIV.
 59. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.2000 р. № 2063-III.
 60. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV.
 61. Закон України «Про Державну програму приватизації» від 18.05.2000 р. № 1723-III.
 62. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. № 2982-IV.
 63. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV.
 64. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III.
 65. Зінчук Т. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектору економіки : монографія. /Т. Є. Зінчук. – Житомир: Держ. агрокол. ун-т, 2008. – 384 с.
 66. Зубець М. В. Розвивати внутрішній аграрний ринок / М. В. Зубець // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 50.
 67. Иванух Р. А. Справочник экономических показателей сельского хозяйства / Р. А. Иванух, М. М. Пантелейчук, И. В. Попович; пер. с укр., доп. и переп. – К. : Урожай, 1983. – 184 с.
 68. Іванишин В. В. Відродження та розвиток матеріально-технічної бази буряківництва в Україні / В. В. Іванишин // Економіка АПК. – 2006. – № 6. – С. 11–18.
 69. Ільяшенко В. А. Продовольча безпека як складова державної агропродовольчої політики України / В. А. Ільяшенко // Економіка та держава. – 2008. – № 6. – С. 99–101.
 70. Імас Є. В. Ринок цукру в Україні: стан, перспективи розвитку / Є. В. Імас. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 96 с.
 71. Імас Є. В. Становлення аграрного ринку СНД та його цукрового сегмента / Є. В. Імас // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 79–85.

72. Калініченко О. В. оцінка і шляхи підвищення економічної та енергетичної ефективності виробництва цукрових буряків : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук / О. В. Калініченко. – Полтава, 2011. – 20 с.
73. Канінський П. К. Особливості розвитку спеціалізації агарного виробництва в умовах ринкових відносин / П. К. Канінський // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 43–47.
74. Каніщенко Н. Г. Кластери в системі національної конкурентоспроможності / Н. Г. Каніщенко // Вісник КНЕУ. Сер. Економіка. – 2006. – № 85. – С. 14–16
75. Кваша С. М. Наукові підходи до регулювання аграрного ринку / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 42–45.
76. Кириленко І. І. АПК України: сучасний стан та погляд у майбутнє / І. І. Кириленко // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 23–28.
77. Кісіль А. О. Шляхи ефективного розвитку цукробурякового виробництва в Україні / А. О. Кісіль // Зб. наук. праць. ІЦБ УААН. – Вип. 3. – К, 2000. – С. 269–271.
78. Кіт В. Г. Організація постачання сировини переробним підприємствам / В. Г. Кіт, О. Р. Сафін, С. М. Марич // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 100–103.
79. Кобута І. Політика деяких країн у ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію / І. Кобута, Н. Сеперович // Пропозиція. – 2000. – № 10. – С. 110–111.
80. Коденська М. Ю. Інвестиційні пріоритети в аграрно-промисловому виробництві / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 49–53
81. Коденська М. Ю. Стан та формування економічного механізму розвитку цукробурякового виробництва / М. Ю. Коденська, Л. М. Пархоменко // Агроінком. – 2010. – № 1–3. – С. 18–20
82. Козак О. А. Формування міжгалузевих відносин та еквівалентність обміну в аграрній сфері / О. А. Козак, Л. М. Малік // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 17–21.
83. Корнелюк В. Економічна ефективність виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах / В. Корнелюк // Вісник ЛДАУ. Сер. Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 332–339.

-
84. Корниенко А. В. Как удешевить производство свеклы и сахара /А. В. Корниенко // Сахарная свекла. – 2001. – № 10. – С. 9–10.
 85. Корниенко А. В. Перспективы развития свекловодства / А. В. Корниенко, А. К. Нанаенко // Сахарная свекла. – 2002. – № 3. – С. 2–6.
 86. Коротич П. Насіння як дзеркало цукрового буряківництва / П. Коротич // Пропозиція. – 2000. – № 10. – С. 42–44.
 87. Костенко П. І. Формування міжгалузевих відносин в інтегрованому цукробуря-ковому виробництві / П. І. Костенко // Економіка АПК. – 2003. – № 162. – С. 62–64.
 88. Котелянець В. І. Про ефективність роботи автотранспорту на перевезені цукрових буряків в умовах ринку / В. І. Котелянець, Т. Е. Косаренко, М. І. Пугачев // Економіка АПК. – 1995. – № 6. – С. 57–60.
 89. Крисанов Д. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, Л. Удова // Економіка України. – 2009. – № 10. – С. 69–75.
 90. Кузьмін О. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і терито-ріальних утворень / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 14–23.
 91. Курган Б. В. Міжгалузеві відносини у цукробуряковому підкомплексі АПК / Б. В. Курган // Агроінком. – 2004. – № 1–2. – С. 71–73.
 92. Курган Б. В. Сировинна зона та діяльність цукрових заходів Сумщини / Б. В. Курган // Агроінком. – 2004. – № 5–6. – С. 110–114.
 93. Кучеренко Т. М. Цукрові буряки / Т. М. Кучеренко, Г. С. Лисий, О. М. Варченко // Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції; за ред. О. М. Шпичака. – К., 2001. – Розд. 3., гл. 3.2. – С. 5–69.
 94. Лайко П. А. Формування системи інтеграційних відносин підприємств цукробурякового підкомплексу / П. А. Лайко, І. І. Довженко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 164 с.

95. Лерман Ц. Оцінки наслідків реформування сільськогосподарських підприємств / Ц. Лерман, Д. Седік, М. Пугачов // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 59–68.
96. Лисенко І. О. Шляхи відновлення буряківничої галузі / І. О. Лисенко // Економіка АПК. – 2001. – № 6. – С. 71–74.
97. Лисенко Н. О. Шляхи виходу з кризи в цукробуряковому підкомплексі / Н. О. Лисенко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2000. – Вип. 2(9). – С. 90–95.
98. Лукінов І. І. Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах / І. І. Лукінов // Економіка України. – 1996. – № 12. – С. 4–20.
99. Лупенко Ю. О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю. О. Лупенко // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 10–14.
100. Мазуренко А. Розвиток вітчизняної бурякозбиральної техніки / А. Мазуренко // Пропозиція. – 2002. – № 12. – С. 92–97.
101. Мазуренко А. Технологічні процеси для інтенсифікації виробництва цукрових буряків / А. Мазуренко // Пропозиція. – 2004. – № 12. – С. 97–98.
102. Макконнелл К. Р. Економикс: принципи, проблеми и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю; пер. с англ. – 11-е изд. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
103. Малик М. Я. Сільськогосподарська кооперація як складова аграрної економіки / М. Я. Малик // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 62–64.
104. Мартьянов В. П. Причины и следствия экономического кризиса в свёклосохарном подкомплексе АПК Украины / В. П. Мартьянов // Вісник ХДАУ Сер. Економіка АПК і природокористування. – 1998. – № 3. – С. 10–17.
105. Мелентьев Б. О. Цукрова промисловість Канади / Б. О. Мелентьев, Ю. Д. Головняк, К. Д. Скорик // Цукор України. – 1996. – № 2. – С. 24–25.
106. Мельников В. Ф. Интенсификация и эффективность сельскохозяйственного производства / В. Ф. Мельников. – М. : Колос, 1975. – 240 с.

-
107. Месель-Веселяк М. Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / М. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17–26.
 108. Месель-Веселяк В. Я. Реформування аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 240 с.
 109. Месель-Веселяк М. Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / М. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34–41.
 110. Методические рекомендации по биоэнергетической оценке технологических процессов в сельском хозяйстве. – Запорожье : ВАСХНИЛ, ЦНИИ. – 1985. – 36 с.
 111. Методические рекомендации по топливно-энергетической оценке сельскохозяйственной техники, технологических процессов и технологии в растениеводстве. – М. : ВИМ, 1989. – 73 с.
 112. Методические рекомендации сравнительной оценки технологии и комплексов машин по энергетическому критерию. – М. : ВАСХНИЛ, ВНИИ механизации с.х., 1987. – 31 с.
 113. Методичні підходи щодо інвестування розвитку цукробурякового виробництва. / М. Ю. Коденська, Л. І. Грахольська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 46 с.
 114. Михайлов Ю. Солодка арифметика або чи стане український цукор конкурентоспроможним / Ю. Михайлов // Пропозиція. – 2002. – № 12. – С. 110–111.
 115. Моргун А. В. Досвід селекції закріплювачів стерильності цукрових буряків / А. В. Моргун, А. М. Сливченко, О. А. Сливченко // Зб. наук. пр. Уман. держ. агр. ун-ту. – 2003. – Вип. 57. – С. 90–96.
 116. Моргун А. В. Значення гібриду в технології вирощування цукрових буряків / А. В. Моргун, В. І. Моргун // Зб. наук. пр. Уман. держ. агр. ун-ту. – 2004. – Вип. 58. – С. 60–69.
 117. Мочерний С. В. До концепції соціально-економічного розвитку України / С. В. Мочерний // Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 44–54.

118. Мочерний С. В. Основні причини соціально-економічної кризи в Україні та шляхи її подолання / С. В. Мочерний // Економіка України. – 1995. – № 2. – С. 48–58.
119. Наконечний Т. С. Економіко-математична модель оптимізації сировинної бази цукрових заводів / Т. С. Наконечний // Економіка АПК. – 2001. – № 11. – С. 68–73.
120. Наконечний Т. С. Оптимізація виробничого потенціалу економічних систем (на прикладі цукробурякового підкомплексу) : автореф. дис.на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук / Т. С. Наконечний. – К., 2004. – 21 с.
121. Нанаенко А. К. Ресурсосберегающие технологии возделывания сахарной свеклы: анализ и проектирование / А. К. Нанаенко // Техника в сельском хозяйстве. – 1996. – № 3. – С. 13–17.
122. Нелеп В. М. Розвиток інтеграції в цукробуряковому виробництві / В. М. Нелеп, О. О. Єранкін // Економіка АПК. – 2000. – № 6. – С. 12–22.
123. Нормативні витрати, ціни, баланси сільськогосподарської продукції в Україні та країнах світу / О. М. Шпичак, Ю. Я. Ганусенко, С. А. Станкевич та ін; за ред. акад. УААН О. М. Шпичака, к.е.н. Ю. Я. Ганусенка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 693 с.
124. Нормативи повної енергомісткості ресурсів для вирощування сільськогосподарських культур / І. М. Дончак, А. О. Полещук, М. Ф. Кисляченко та ін. – К. : Укראгропромпродуктивність, 2011. – 160 с.
125. Олійник В. М. Ріпак: технологія, економіка, ефективна сировина для виробництва біодизеля. (наук.-практ. видання). / [Олійник В. М., Стельмашук А. М., Маланчук Л. М. та ін.]. – Тернопіль : БФ «Добрі справи», 2010. – 74 с.
126. Олійник О. Р. Організаційно-економічні засади розвитку економіки сільськогосподарських підприємств Тернопільської області (наук.-практ. рекомендації) / О. Р. Олійник – Тернопіль : ТАЙП, 2009. – 54 с.

-
127. Олійник О. Р. Розвиток інтеграційних процесів у цукробуряковому виробництві / О. Р. Олійник // Стратегія розвитку підприємництва: теорія, організація, практика : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. – Тернопіль : – ТНЕУ, 2009. – С. 117–120.
 128. Олійник О. Р. Аналіз ефективності буряковиробництва у господарствах Тернопільської області / О. Р. Олійник, М. К. Пархомець // Інноваційна економіка. – 2009. – № 2 (12). – С. 92–102.
 129. Олійник О. Р. Аналіз ефективності вирощування цукрових буряків та шляхи її підвищення / О. Р. Олійник // Невідкладні заходи із завершення реформування АПК і зростання його ефективності шляхом трансферу інновацій : Тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 22 травня 2008 р. – Тернопіль : ТНЕУ, ТІПАВ, 2008. – С. 160–162.
 130. Олійник О. Р. Аналіз ефективності та перспективи цукробурякового виробництва Тернопільської області / О. Р. Олійник // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Економіка. – 2007. – № 21. – С. 229–232.
 131. Олійник О. Р. Аналіз та шляхи розвитку економічних взаємовідносин між партнерами бурякоцукропродуктового підкомплексу / О. Р. Олійник, М. К. Пархомець // Інноваційна економіка. – 2009. – № 4 (14). – С. 40–46.
 132. Олійник О. Р. Інтеграційні процеси – шлях до ресурсощадних технологій в сільському господарстві / О. Р. Олійник // Організаційно-економічні інструменти розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 травня 2006 р. (Ч.1). – Тернопіль : ТІАПВ, ТДЕУ, 2006. – С. 118–124.
 133. Олійник О. Р. Методичні засади оцінки конкурентоспроможності підприємств / О. Р. Олійник // Інноваційна економіка. – 2007. – № 3(5). – С. 58–64.
 134. Олійник О. Р. Ресурсозбереження як важливий напрям підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки / О. Р. Олійник // Інноваційна економіка. – 2007. – № 4(6). – С. 94–97.

135. Олійник О. Р. До проблеми бурякоцукрового підкомплексу Тернопільської області / О. Р. Олійник // Теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку економіки України : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 23 листопада 2006 р. – Чортків: Чортківський ін-т підпр. і бізнесу, ТНЕУ. 2006. – С. 292–295.
136. Організація і планування виробництва в сільсько-господарських підприємствах; [За ред. док. ек. наук, проф. С. Л. Дусановського, док. ек. наук, проф. В. М. Олійника]. – Тернопіль, 1994. – 402 с.
137. Павчак В. А. Економіка сільського господарства / В. А. Павчак, Р. А. Іванух, В. Г. Поплавський. – К. : Вища школа, 1990. – 338 с.
138. Пархоменко Л. М. Механізм державної підтримки виробництва цукрової сировини в Україні / Л. М. Пархоменко // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 38–43.
139. Пархоμεць М. К. Конкурентоспроможність основних галузей сільського господарства за регіонами України: аналіз, проблеми і шляхи підвищення // Інноваційна економіка. – 2011. – № 5. – С. 93–106.
140. Пархоμεць М. К. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах : моногр. / М. К. Пархоμεць. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 346 с.
141. Пархоμεць М. К., Матвійчик З. М. Ціноутворення у підприємствах аграрнопромислового виробництва: організація та методика : моногр. / М. К. Пархоμεць, З. М. Матвійчик. – Тернопіль : Економічна думка, 2012. – 228 с.
142. Пасхавер Б. Цінова ситуація і цінова політика в агросфері / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2001. – С. 58–66.
143. Пасхавер Б. Й., Молдаван Л. В., Шубравська О. В. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б. Й. Пасхавер, Л. В. Молдаван, О. В. Шубравська // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 3–9.
144. Петриченко В. Ф. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року / В. Ф. Петриченко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 3–9.

-
145. Петренко И. Я. Экономика сельскохозяйственного производства / И. Я. Петренко, П. И. Чужинев. – Алма-Ата : Койнар, 1992. – 560 с.
 146. Петухова О. М. Кластеризація як можливість реалізації інноваційних стратегій : моногр. / О. М. Петухова. – К. : НУХТ, 2012. – 263 с.
 147. Пиркін В. І. Формування раціональних організаційно-економічних форм господарювання в бурякосіючих господарствах / В. І. Пиркін, О. М. Шатенко, А. І. Жадан // Зб. наук. пр. ІЦБ УААН. – Вип. 2. Книга 1. – 2000. – С. 177–183.
 148. Півень В. П. Складові високої ефективності буряківництва / В. П. Півень, Л. С. Павличенко. – К. : Урожай, 1986. – 32 с.
 149. Погребняк С. Енергозберігаюча технологія виробництва цукрових буряків / С. Погребняк, О. Полушнін, В. Захарова // Пропозиція. – 1997. – № 2. – С. 8–19.
 150. Поліщук В. С. Обґрунтування капітальних вкладень у цукробурякове виробництво в умовах переходу до ринкової економіки / В. С. Поліщук // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 89–93.
 151. Пономаренко І. М. Типологія агропромислових інтегрованих формувань в Україні / І. М. Пономаренко // Аграрний вісник Причорномор'я : спец. вип. наук. праць. – Вип. 22. – Одеса : Астропринт, 2003. – С. 386–391.
 152. Поплавський В. Розвиток цукробурякового виробництва західного регіону / В. Поплавський, Н. Іванець // Вісник ЛАДУ : Сер. Економіка с. г. – Вип. 3. – Львів, 1997. – С. 180–182.
 153. Портер М. Е. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Е. Портер; пер. з англ. – К. : Основи, 1998. – 390 с.
 154. Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо формування інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції на 1998–2000 роки» від 16.06.1998 № 921. – К., – 1998.
 155. Постанова Кабінету Міністрів України «Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року» від 19.09.2007 р. № 1158. – К., – 2007.

156. Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання державного регулювання виробництва і реалізації цукру» від 02.06.2000 р. № 868. – К., – 2000.
157. Постанова Кабінету Міністрів України «Про збільшення обсягів виробництва цукру та впорядкування його реалізації» від 06.09.1996 р. № 1062. – К., – 1996.
158. Прикмета Л. І. Розвиток інтеграційних процесів в цукробуряковому підкомплексі АПК України / Л. І. Прикмета // Науковий вісник НАУ. – 2001. – Вип. 43. – С. 234–236.
159. Прикмета Л. І. Щодо функціонування цукробурякового підкомплексу АПК України / Л. І. Прикмета // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 2. – С. 79–82.
160. Пріб К. А. Державна підтримка сільського господарства непрямыми важелями регулювання / К. А. Пріб, Н. І. Патица // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 9. – С. 55–59.
161. Прокопишак К. В. Механізм цінотворення на продукцію сільського господарства в умовах переходу до ринкових відносин / К. В. Прокопишак, Г. В. Сиротюк, Я. В. Романів // Проблеми розвитку агропромислового комплексу західноукраїнського регіону: зб. наук. пр. – Львів, 1995. – С. 46–48.
162. Рижков О. Наука + Бізнес + Виробництво = Переможний альянс (цукрова бурякова галузь) / О. Рижков // Пропозиція. – 2004. – № 10. – С. 22–24.
163. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підручник / [Дорогунцов С. І., Заєць Т. А., Пітюренко Ю. І. та ін.]; за ред. док. ек. наук, проф., чл. кор. НАН України С. І. Дорогунцова. – К. : КНЕУ, 2005. – 988 с.
164. Романенко М. М. У ХХІ століття з індустріальними технологіями / М. М. Романенко // Цукрові буряки. – 2002. – № 2. – С. 4–6.
165. Румик І. І. Диверсифікація виробництва в цукробурякових агропромислових формуваннях / І. І. Румик // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 75–78.

-
166. Румик І. І. Досвід організації цукрового виробництва в розвинутих зарубіжних країнах світу / І. І. Румик // Зб. наук. праць ЛАНУ: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Сер. Економічні науки. 2002. – № 14 (26), Т. 3. – С. 297–301.
 167. Руснак П. П. Економіка сільського господарства: навч. посібник / [Руснак П. П., Жабка В. В., Рудий М. М., Чалий А. А.]; за ред. Руснака П. П. – К.: Урожай, 1998. – 319 с.
 168. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у трьох томах. – Т. II. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення / П. Т. Саблук. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 484 с.
 169. Саблук П. Т. Основні напрями розвитку високоефективного агропромислового виробництва в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 7. – С. 3–13.
 170. Саблук П. Т. Світові проблеми забезпечення людства продовольством та місце України у їх вирішенні / П. Т. Саблук // Економіка і прогнозування. – 2008. – С. 9–19.
 171. Саблук П. Т. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: моногр. / П. Т. Саблук, М. Ю. Коденська та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.
 172. Сахарная свекла. Основы агротехники / Под ред. В. Ф. Зубенко. – К.: Урожай, 1979. – 414 с.
 173. Святова О. В. Как определить экономическую эффективность / О. В. Святова // Сахарная свекла. – 2002. – № 1. – С. 24–25.
 174. Северенчук З. Л. Енергетична ціна сільськогосподарської продукції / З. Л. Северенчук // Економіка АПК. – 1996. – № 4. – С. 44–50.
 175. Серегин С. Н. Об индикативном планировании в системе свеклосахарного комплекса / С. Н. Серегин // Сахарная свекла. – 2002. – № 4. – С. 2–5.
 176. Серегин С. Н. Перспективы развития и присоединения к ВТО / С. Н. Серегин // Сахарная свекла. – 2001. – № 8. – С. 2–5.
 177. Сільське господарство Тернопільської області / Статистичний збірник. – Тернопіль, 2011. – 245 с.

178. Сінченко В. М. Проблеми підвищення економічної ефективності виробництва цукрових буряків / В. М. Сінченко, В. І. Пиркін, Ю. А. Пастух // Економіка АПК. – 2000. – № 2. – С. 55–59.
179. Скопенко Н. С. Формування та розвиток інтегрованих об'єднань в АПК України: моногр. / Н. С. Скопенко. – К.: НУХТ, 2012. – 266 с.
180. Слюсар В. Д. Цукрова промисловість України: проблеми і перспективи розвитку / В. Д. Слюсар // Економіка України. – 1997. – № 1. – С. 47–55.
181. Слюсар В. Д. Цукрова промисловість / В. Д. Слюсар. – К.: Наукова думка, 1990. – 224 с.
182. Слюсар В. Реструктуризація цукрової промисловості України / В. Слюсар, В. Лиськов // Економіка України. – 1998. – № 10. – С. 12–21.
183. Сокол О. Про політику державного протекціонізму і підтримки сільського господарства / О. Сокол // Економіка України. – 1995. – № 8. – С. 69–75.
184. Соколенко С. И. Современные мировые рынки и Украина / С. И. Соколенко. – К.: Демос, 1995. – 355 с.
185. Соловйова Н. Формування системи державного планування розвитку сільського господарства України / Н. Соловйова // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 11–20.
186. Солтинський О. М. Ефективність вирощування цукрових буряків у Хмельницькій області / О. М. Солтинський // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 69–72.
187. Стасіневич С. А. Механізм державної підтримки цукробуряківництва України / С. А. Стасіневич // Вісник аграрної науки. – 2005. – № 5. – С. 62–65.
188. Стасіневич С. А. Особливості формування цін на цукрові буряки в сучасних умовах / С. А. Стасіневич // Вісник аграрної науки. – 2004. – № 6. – С. 65–67.
189. Стасіневич С. А. Кон'юнктура ринку цукру в Україні / С. А. Стасіневич // Агроінком. – 2006. – № 5–6. – С. 10–14.

-
190. Стасіневич С. А. Ринок цукру / С. А. Стасіневич, О. О. Шпичак // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – Розд. 5: Ціноутворення, кон'юнктура та інфраструктура аграрного ринку, підрозд. 5.2, гл. 5.2.3. – С. 132–140.
 191. Статистичний бюлетень: основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2006–2011 роки.
 192. Стельмащук А. М. Обґрунтування структури сільськогосподарського виробництва в умовах переходу до самозабезпечення біопаливними ресурсами (наук.-практ. рекомендації) / А. М. Стельмащук, Л. М. Маланчук, В. Н. Коваль та ін. – Тернопіль: ТАЙП, 2009. – 28 с.
 193. Степаненко С. І. Фактори впливу на стратегічне управління підприємством у переробній галузі цукробурякового підкомплексу України / С. І. Степаненко // Агроінком. – 2001. – № 7. – С. 38–40.
 194. Степаненко С. І. Якість цукру – справа державна / С. І. Степаненко // Агроінком. – 2004. – № 5–6. – С. 77–79.
 195. Столяров Г. В. Организационно-экономические аспекты свеклосахарной отрасли Беларуси / Г. В. Столяров // Сахарная свекла. – 2001. – № 11. – С. 7–10.
 196. Стрельбіцький П. А. До питання паритету цін в агропромисловому комплексі / П. А. Стрельбіцький // Збір. наук. праць; за ред. доктора с.-г. наук, проф. М. І. Бахмата. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 137–138.
 197. Тимошенко В. А. Удосконалення економічних взаємовідносин при виробництві цукру / В. А. Тимошенко // Зб. наук. праць Уман. держ. аграр. ун-ту. – 2003. Вип. 57. – Умань. – С. 371–375.
 198. Тимошенко В. А. Удосконалення оплати праці та матеріального стимулювання працівників на виробництві цукрової сировини / В. А. Тимошенко // Зб. наук. праць Уман. держ. аграр. ун-ту. – 2004. Вип. 58. – С. 493–498.
 199. Трегобчук В. М. Екологічні проблеми агропромислового виробництва, використання земельних і лісових ресурсів / В. М. Трегобчук // Экотехнологии и ресурсозбережение. – 1997. – № 1. – С. 54–58.

200. Гринько Р. І. Комплексна оцінка діяльності сільськогосподарських підприємств / Р. І. Тринько, М. І. Яцків. – Львів, 1992. – 26 с.
201. Туниця Ю. Ю. Економіка і ринок: подолання суперечностей / Ю. Ю. Туниця. – К. : Знання, 2006. – 314 с.
202. Фирсов Е. А. О некоторых вопросах теории стоимости и ценообразования / Е. А. Фирсов // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 63–70.
203. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи в сфері сільськогосподарського виробництва» // Голос України. – 1994. – 16 листопада.
204. Федорова Т. Л. Використання економіко-математичних моделей у сільському господарстві США / Т. Л. Федорова // Економіка АПК. – 1998. – № 5. – С. 85–89.
205. Фурса А. В. Цукробуряковий підкомплекс України: стан і перспективи розвитку / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 20–24.
206. Фурса А. В. Шляхи підвищення економічної ефективності цукробурякового виробництва / А. В. Фурса // Науковий вісник НАУ. – 2001. – Вип. 35. – С. 160–164.
207. Фурса А. В. Взаємовідносини між учасниками цукробурякового підкомплексу / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2002. – № 6. – С. 31–36.
208. Фурса А. В. Державне регулювання цукробурякового підкомплексу в умовах ринкових відносин / А. В. Фурса // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 58–66.
209. Фурса А. В. Методика визначення витрат на виробництво цукрових буряків // Зб. наук. пр. ІЦБ УААН. – 2000. – Вип. 3. – С. 264–268.
210. Фурса А. В. Насінництво цукрових буряків у період ринкових трансформацій / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 94–102.
211. Фурса А. В. Трансформація цін на цукрові буряки та цукор – основа стабільного розвитку цукробурякового підкомплексу / А. В. Фурса // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 69–75.

-
212. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. Л. Валентинов. – К. : ІАЕ, 2002. – 294 с.
213. Ханах А. С. Світовий цукровий ринок. Характеристики, еволюція, структура та перспективи / А. С. Ханах // Підвищення ефективності цукробурякового виробництва та проблеми екології і відходів // Зб. доп. міжнар. семінару. – К, 1994. – С. 9–19.
214. Хейлі С. Зворотний бік державного регулювання ринку цукру США / С. Хейлі, Н. Суарез // Пропозиція. – 2000. – № 10. – С. 84–104.
215. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу: підручник / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2001. – 382 с.
216. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку : монографія [за ред. П. Т. Саблука, М. Ю. Коденської]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.
217. Чернюк Л. Де втрачаємо сировину / Л. Чернюк, О. Тихонович // Харчова і переробна промисловість. – 1994. – № 3. – С. 11–12.
218. Чечель О. М. Необхідність державного регулювання ціноутворення на продукцію сільського господарства / О. М. Чечель // Економіка АПК. – 2001. – № 6. – С. 91–96.
219. Чизмадиа Є. Развитие сільського господарства Венгрії / Є. Чизмадиа, М. Секей. – М. : Прогресс, 1994. – 294 с.
220. Чувахина Л. Г. Особенности и тенденции развития сільського господарства Франції. Обзорная інформація / Л. Г. Чувахина. – М, 1988. – 51 с.
221. Шатохін І. В. Інтеграція сільськогосподарських і переробних підприємств – фактор підвищення конкурентоспроможності / І. В. Шатохін // Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств. – 2004. – № 6. – С. 47–48.
222. Шпичак О. М. Теоретичні основи необхідності дотримання еквівалентності обміну в АПК та шляхи його досягнення / О. М. Шпичак // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 2. – С. 5–12.

223. Шпичак О. М. Ангарний маркетинг як інструмент дослідження ринку цукру / О. М. Шпичак, О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 11. – С. 65–68.
224. Шпичак О. М. Економічні відносини виробників сільськогосподарської продукції із заготівельними та переробними підприємствами з умовах інфляції / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 1995. – № 8. – С. 47–50.
225. Шпичак О. М. Проблеми цін при заготівлі цукрових буряків / О. М. Шпичак, С. А. Стасіневич, О. М. Варченко // Агроінком. – 2005. – № 5–6. – С. 2–9.
226. Шпичак О. М. Проблеми ціноутворення АПК в умовах формування ринкових відносин / О. М. Шпичак // Економіка України та шляхи її подальшого реформування: матеріали Всеукр. наради економістів, 14-15 вересня 1995 р. – К.: Генеза, 1995. – С. 245–248.
227. Шпичак О. М. Теоретично-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 3–10.
228. Шпичак О. О. Методи регулювання ринку цукру в Україні / О. О. Шпичак // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 8. – С. 40–41.
229. Шуляк В. В. Кон'юнктура ринку цукру та умови підвищення ефективності його виробництва (на матеріалах підприємств АПК Хмельницької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / В. В. Шуляк. – К., 1999. – 20 с.
230. Шумейко І. А. Економічні основи формування ринку продовольства / І. А. Шумейко, Л. І. Проворна та ін. // Вісник аграрної науки. – 1997. – № 3. – С. 62–66.
231. Щоткін В. Агротехнологія вирощування цукрового буряку / В. Щоткін // Пропозиція. – 2001. – № 2. – С. 47–51.
232. Юзефович А. Э. Оценка возможностей и результатов сельскохозяйственного производства / А. Э. Юзефович. – К.: Наукова думка, 1976. – 143 с.
233. Юрчишин В. В. Власність у сільському господарстві / В. В. Юрчишин, П. Т. Саблук та ін. – К.: Урожай, 1993. – 352 с.
234. Яремчук І. Г. Історія розвитку цукробурякового виробництва / І. Г. Яремчук // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 22–27.

-
235. Яремчук І. Г. Економіка природокористування / І. Г. Яремчук. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», Видавничий центр «Просвіта», 2000. – 431 с.
 236. Ярчук М. М. Основні напрями відновлення і розвитку цукробурякового виробництва в Україні / М. М. Ярчук // Економіка АПК. – 2001. – № 7. – С. 3–7.
 237. Ярчук М. М. Перспективи розвитку цукробурякового виробництва в Україні / М. М. Ярчук // Економіка АПК. – 2002. – № 3. – С. 19–23.
 238. Яцків М. І. Теорія економічного аналізу / М. І. Яцків. – Львів : Світ, 1993. – 16 с.
 239. Cook K. Alternative Agriculture / K. Cook // Our American land. Year Book of Agriculture. – 1987. – P. 244–248.
 240. Europe: Economic and Financial Affairs. — Brussels : Commission of the European Communities, 2006.
 241. Official Journal of the European Communities 3.5.2002 L 116/58 of 25 April 2002 amending Decision 94/278/EC / <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do>
 242. Peck B. The Six Row Harvesters Impact on UK Sugar Beet Production / B. Peck, A. Spetch // British Sugar Beet Review. – 1991. – № 3. – P. 22–23.
 243. Wunsch K. Rebirth of the East German Sugar Industry / K. Wunsch // Sugar. – 1995. – № 2. – P. 28.

Науково-виробниче видання

**ПАРХОМЕЦЬ Микола Кирилович
ОЛІЙНИК Ольга Романівна**

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦУКРОБУРЯКОВОГО
ПІДКОМПЛЕКСУ АПК**

МОНОГРАФІЯ

За редакцією доктора економічних наук,
професора М. К. Пархомця

Підписано до друку 07.03.2013.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м². Друк на дублюванні.
Умов.-друк. арк. 15,11. Обл.-вид. арк. 14,54
Тираж 500 примірників. Замовлення № 03/13/1-2.

Видавець

Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Львівська, 3, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua

[прінт • копії • центр]

**Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018 м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 26
тел. (0352) 40-08-12
(0352) 40-00-63**

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФО Осадца Ю.В.